

LIUBLJANSKI ZVON

SLOVENSKA REVIIJA

1939=LIX

3=4

LJUBLJANSKI ZVON

3-4

Mile Klopčič: KRIŠTOFU KOLUMBU INDIJE KOMANDIJE

Inocenc Revaj: SLANIKI

Božo Vodusek: ZRAČNI NAPAD

Jern Ledina: BLAZNI VERZI

Juš Kozak: GLEDALIŠKA GARDEROBA

Tone Šifrer: MLADOST NA VASI

France Bezljaj: ŠEVČENKOVE PESMI

France Bezljaj: TARAS ŠEVČENKO

France Kidrič: DROBIŽ IZ DOBE RESTAVRACIJSKE CENZURE

F. X. Šalda - B. Borko: DOSTOJEVSKI

Juš Kozak: V ATELJEJU

F. Klemuc: STVARNI ČUT IN NACIONALIZEM

Tone Šifrer: OB MIHELIČEVH SLIKAH

Bratko Kreft: MIROSLAV KRLEŽA

Bertold Brecht - Boris Rihteršič: NEMŠKA PESEM

Oton Berkopec: NAJNOVEJŠE ČEŠKE PESNIŠKE ZBIRKE

Bratko Kreft: SLOVAŠKE PISANICE

K. Dobida: IZ SLIKARSTVA IN KIPARSTVA

Dagmar Gulič: OB RAZSTAVI »POL STOLETJA HRVATSKE UMETNOSTI«

Jože Pahor: MARGINALIJE O KRITIKI

Vladimir Pavšič: ODGOVOR

MED KNJIGAMI IN DOGODKI: Novi prispevki k proučevanju socialnih problemov slovenske vasi (Sv. Ilešič) / A. V. Isačenko: Narečje vasi Sele na Rožu (Fr. Bezljaj) / France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti (Anton Ocvirk) / Rudolf Kresal: Študent Štefan (Vl. Pavšič) / Dela Otona Župančiča IV. (A. Budal) / Publikacije Cankarjeve družbe (Vl. Pavšič) / Koledar Cankarjeve družbe za l. 1939. (Juš Kozak) / Načrti sovjetskih pisateljev (V. J. - in.) / Ob Racinu (Vera Šermazanova).

Revija izhaja dvanaestkrat na leto. — Celoletna naročnina 120 din, za dijake 90 din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 din. Za inozemstvo stane 150 din. Posamezen zvezek stane 15 din. — Reklamirane zvezke dobivajo naročniki brezplačno samo na reklamacije v prvem mesecu po izidu. Kdor do Novega leta ne odpove revije, potrjuje s tem naročništvo za prihodnje leto. — Upravišтво: Ljubljana, Dalmatinova ul. št. 10. — Urejuje in za uredništvo odgovarja Juš Kozak (Ljubljana, Poljanski nasip št. 14 VII/2). — Prispevki, recenzijski izvodi in listi v zameno naj se pošiljajo na urednikov naslov. — Nenaročeni rokopisi se ne vračajo. — Izdajatelj: Knjigarna Tiskovne zadruge, r. z. z. o. z. v Ljubljani. — Tiska Narodna tiskarna d. d. v Ljubljani. Predstavnik Fran Jeran.

KRIŠTOFU KOLUMBU INDIJE KOMANDIJE

MILE KLOPČIČ

*Ti si ustvaril nam bajno pokrajino,
Komandijo Indijo si jo krstil;
ko si predstavil jo z njeno sijajino,
si za deveto goro nam jo skril.*

*Mar si človeka imel za nevrednega,
da si mu vzel, ko še nisi mu dal,
mar bi ga videl rad venomer bednega,
da bi za večno v tolmunu ostal?*

*Mar naj o njej si le pesmi prepevamo
v dnevih viharjih, sred groze v nočeh?
Naj v hrepenenju po njej omedlevamo?
Naglo, prenašlo živimo v teh dneh!*

*Vse je preklicano, kar je napisano,
danes še zvest, bo že jutri nezvest,
včeraj napisano, danes izbrisano,
včerašnja vest se sprevergla je v pest.*

*Svet je kot morje v viharjih razpenjeno,
breg prestopilo je, noče nazaj.
Kje pristanišče nam je namenjeno?
Ti boš krmaril, odgovor nam daj!*

Odgovor

*Res, kako naglo živimo v teh dneh!
Včeraj še ste mi prepevali hvalo,
da hrepenenje sem zbudil v ljudeh,
da bi moči in tolažbo dajalo,*

*danes ne veste početi kaj ž njim,
ko vam življenje je čas razviharil,
psujete me, da sanjaški blaznim,
da sem vas s pesmijo vse osleparil.*

*Nič ni na svetu tem svetega bolj,
kakor je pesem in kakor je sanja,
sveta beseda iz pesmi in bol,
bol hrepenenja in pričakovanja.*

*Glejte, zato za deveto goró
skril sem Komandijo Indijo vašo,
skril sem jo vam za deveto vodó,
tam jo odkrijemo bajno in našo.*

*Bolj ko vihar bo besnel in divjal,
prej bom pokazal obalo vam njeno,
bolj se z valovi bo človek dajal,
prej bo življenje ljudem dragoceno.*

*Hvalnice torej viharjem prepevajte,
jadro jih naše veselo lovi.
Ne omedlevajte, morja preštevajte,
ker za devetim deveta dežela ležil*

SLANIKI

PRAVLJICA — INOCENC REVAJ

V plitki kotanji na morskem dnu se je veselilo zlate prostosti nekaj tisoč slaniških mladičev. Njihove matere in člani društva za vzgojo slaniške mladine kakor po navadi niso imeli časa, dolžnost jih je klicala drugam, zato so prepustili skrb za zarod veliki pestunji morju. Tako zaposlenemu bitju kakor je morje, se niti ne pozna ena dolžnost več ali manj, zato je tudi to breme prevzelo na svoja ramena. Mladiči so rasli in dorasli polagoma do določene mere, ki je potrebna slaniku za vstop v šolo.

Seveda niso nikoli zvedeli za viharne seje, v katerih so jim izbirali učiteljico, niti ne, kako je skoro polovica njihovih mater izstopila iz vzgojnega društva, ker niso hotele, da bi »taka« učila njihove otroke. Toda nekega dne je priplavala med skale mlada elegantna slanička, o kateri so dejali,

da bo njihova učiteljica. Vsa kotanja je zijala, nihče ni mogel verjeti. Neki porednež jo je ugriznil v rep in šele, ko ga je švrknila z dolgo halugo po škrgah in rekla prezirno, kakor znajo samo učiteljice, »Smrkavci«, so začeli razumevati, da bo menda le res.

Mlada dama ni izgubljala časa. Odprla je kovčeg in potegnila iz njega nekaj čudnega, še najbolj podobnega prepleteni morski travi, in vprašala z glasom, sladkim kot najslajši plankton.

»Mila deca, ali veste, kaj je to?«

Nihče se ni oglasil. Gnetli so se in prerivali, vsak je poizkušal biti zadnji.

»Ljubi otroci, to je mreža. Ali kdo med vami ve, kaj je mreža?«

Molk. V zadnjih vrstih se je nekdo nasmejal, učiteljica mu je požugala s halugo in razlagala dalje:

»Vsak pošten slanik se mora nekoč ujeti v mrežo. Kakšen smisel bi sicer imelo življenje? Premajhni ste še, da bi to razumeli, raje poizkusimo, otroci.«

Razpela je malo šolsko mrežo med skale in jih po dolgem trudu razporedila v vlak, ki se je sproti razpadal. Nihče ni čakal njenega povelja, zakadili so se drug čez drugega, da se je voda kalila in da je slaba mrežica komaj vzdržala pritisk. Ko se je razbistrilo, so bili v mreži vsi, samo majhen slaniček je slonel ob skali in jokal.

Učiteljica je stopila k njemu: »Kaj ti je mali, zakaj jočeš?«

Zacepetal je z repkom in zajokal še huje:

»Nočem v mrežo, nočem, nočem!«

Dobil je s halugo nekaj bolečih čez škrge in učiteljica je kričala do ohropelosti: »Jaz ti pokažem, falot!«

Tako se je začel pouk, vedno enako iz dneva v dan. Vsi so že poznali svoje mesto, niso se več prerivali. V vzornih vrstah so zaplavali v mrežo in tudi trmasti slaniček se je moral vdati in plavati z njimi. Učiteljica je pazila nanj. Moral je biti prvi v vrsti in pri razlagah ga je posadila tik predse, da se ne bi izmuznil.

Poslušali so predavanja o slaniški zgodovini, se učili na pamet pesmi o Velikem Slaniku, o slavnih vlakih pod vodstvom Sivorepca, ki so pripomogli, da je neka evropska vojna trajala dve leti dlje kakor bi sicer, ter še mnogo drugih slaniških modrosti. Toda naš slaniček je dvomil.

Zakaj je neki treba te zoprne mreže? Tudi brez nje bi mogli biti slaniki slavni, morda še slavnejši, kakor so sedaj. Z nezaupanjem je poslušal učiteljico. Ko pa je izvedel, da so še drugačne, mnogo bolj učene slaniške šole, kamor se bodo smeli iti učit vsi, ki bodo zelo pridni, se je potuhnil. Kmalu je postal zelo dober učenec in bil bi najboljši, če se ne bi učiteljici zdel sumljiv.

Konca šolskega leta ni bil nihče bolj vesel kot naš slaniček. Površno je preletel izpričevalo, še pomislil ni, da bi kritiziral rede in se pritoževal čez

krivice, kakor večina drugih. Čemu? Konec je vaj z zoparno mrežo, odprta je pot do višje modrosti.

Počitnice je preživel, da sam ni vedel kako. Ni mogel dočakati dneva, da bo mogel v višjo šolo. Še poslovil se ni od tovarišev, vtaknil je v žep pest planktona, da se ne bi mudil med potjo, in odplaval proti mestu, kjer je bil v onih časih najslavnejši zavod za vzgojo slaniške mladine.

Nekaj dni je trajalo, preden se je znašel v novih razmerah. Naplaval se je, da so ga bolele plavuti vsak večer, ko je legel spat. Vpisati in prigrasiti se je bilo treba najmanj stokrat, medlel je od napora in novih dojmov, se pre-
rival v dolgih vrstah pred vrati najrazličnejših uradov, toda zdržal je in do-
čakal prvega predavanja, s katerim je slavna kapaciteta pozdravila nove
učenke.

Velika dvorana je bila nabito polna. Ribicam so zastajale škrge od pri-
čakovanja. Profesor je stopil na oder, se odkašljaj in začel govoriti. Nazdravil
je nadobudni mladini in govoril v navdušenih besedah o pomenu in slavi
slaniškega rodu. Pripovedoval je o težavah, s katerimi se mora vedno znova
boriti narod, če se hoče obdržati na tradicionalni višini.

»Kajti če ne bo dovolj navdušenih idealnih mladih slanikov, se lahko zgo-
di, da se zruši vsa s tolikim trudom zgrajena stavba in slaniki se kmalu ne
bodo v ničemer ločili od drugih topih in manjvrednih morskih prebivalcev,
ki niso nikdar posegli v zgodovino. Seveda so danes drugačne razmere, kakor
v Sivorepčevih časih. Kombinirane mreže in patentni sodi zelo olajšujejo lov.
Toda baš zato nas mora biti sram, Sivorepec je znal pripeljati milijonske
vlake v prav navadne mreže, dandanes pa slaniki izgubljajo svoj pomen
kljub vsem modernim tehničnim pripomočkom, ki so zanje na razpolago.
Trebja je napeti vse sile, treba je idealov in vedno znova idealov, da se pre-
preči propadanje. Kaj bo, kaj bo z nami, če vi mladi ne izpolnite nad, ki jih
stavi narod v vas. Kako sramotne so za slanike na pol prazne mreže in komaj
pokrito dno v sodih.«

Profesor je obmolknil. V dvorani je vladala grobna tišina. Naenkrat se je
iz zadnjih klopi zaslišal plah, neodločen glasek:

»Gospod profesor, ali ne bi mogli živeti slaniki brez mreže in soda?«

»Kaj?« je zaklical profesor. Nato se je prijel za prsi in omahnil.

»Vode...« je ječal, »vode... srce...!«

Najbližji so planili k njemu, vsi drugi so iskali z očmi predrzneža. Prva se
je zavedela slanička, ki se je ves čas med predavanjem koketno naslanjala
ob njegov hrbet. »Ven ž njim,« je zacvilila in se mu zagrizla v plavut. »Ven
ž njim,« je tulila vsa dvorana in preden se je slaniček zavedel, je bil že na
cesti. S povešeno glavo je zavil okoli vogala, da se je skoro zaletel v gručo
rib, ki so prezirale predavanja in raje debatirale za zidom.

»Halo, bruc,« ga je poklical znanec med njimi, »kaj vam je stari natve-
zel?« Vsi so se zasmejali. Znanec je bil vesel, da se je mogel uveljaviti, zato

je nadaljeval: »Seveda, naš stari s svojimi kombiniranimi mrežami in patentnimi sodi! Zapomni si, mali, samo naša mreža je prava, ker se najbolj prilega čustvovanju vsakega slanika. Kajne, mali« — pokroviteljsko ga je potrepal po rami — »mi, kar nas je fantov od fare, smo za našo mrežo!«

Naš slaniček je zamrmral nekaj nedoločnega in odhitel dalje. Zakaj baš ona, mu je vrtalo po možganih, vsak drug lahko toda ona... Splazil se je domov in jokal vso noč.

Sledilo je še mnogo ponižanj in težav. Tovariši so se ga izogibali, dekleta so se mu smejala in celo profesorji so se norčevali iz njega. Vsi, brez izjeme, tudi oni, ki so sicer učencem zaupno pripovedovali, da je ona kapaciteta stari osel. Kadar je prišlo na vrsto kočljivejše vprašanje, ga je poklical ta ali oni: »Pa naj pove naš anarhist, ki vse bolj razume.«

Spoznal je profesorje, ki so zagovarjali stare brezbarvne mreže in navadne lesene sode. Učenci so jih med seboj krstili za želve, ki lezejo daleč za časom. Spoznal je društva učencev, ki so bili pristaši raznih mrež, ki jih jim nastavljajo ribiči. Nekoč je po dolgem času srečal tovariša, ki ga je nagovoril prijazno: »Ljubček, ti spadaš tudi med neorganizirane? Tako je prav! Kaj bi z vsemi temi barvami, prezirajmo eno kot drugo. Pridi kdaj med nas, v naš krožek. Kaj se bomo opredeljevali po nepotrebnem. V ono mrežo se pustimo ujeti, kamor jih pojde največ. Vse drugo je od muh!«

Med mreže vseh barv in sode vseh oblik se je mešala ona. Ugriz v plavut je še skelel, toda bolečina je bila vsak dan slajša. Videl jo je vsak dan, niti zmenila se ni zanj, toda zadostovalo mu je, da jo je videl. Pozno jeseni je bilo, ko jo je nekoč srečal v parku. Bila je sama in nekako žalostna. Plaho jo je pozdravil, odkimala mu je dobrohotno in prijazno: »Servus tovariš! Kaj počneš?« Plavala sta proti gozdu. Molče sta zavila med drevje; poizkusil se je s plavutjo dotakniti njenih bokov in ker se je delala, kakor da tega ni opazila, se je tesno privil obnjo.

»Bliža se čas velikega pohoda,« je govorila zasanjano, »in treba je, da bi nas bilo čim več. Veliko nas mora biti, na milijone, da ne bo sramote.« Škrge so se ji burno odpirale in zapirale. Niti opazila nista, kdaj sta obstala. Naenkrat mu je ležala na prsih in se topila v solzah: »Zakaj si tak, zakaj si tak! Tako žalostno in samotno bo, če ne pojdeš z nami. Toda saj pojdeš, dragi, kajne da pojdeš,« ga je božala po licih in mu s poljubi zapirala usta.

Mesec je minil v sami blaženosti. Shajala sta se vsak dan v gozdu za parkom. On je molčal in se izogibal pogovoru o pohodu, ona je vzdihovala in jokala. Med poljubi se je naenkrat zamislila in si s plavutmi zakrila oči.

»Kako sem nesrečna! Kaj bo z menoj, če te izgubim.« Nato ga je poljubljala kakor brez uma in njene oči so zrle vanj strastno in vdano.

Prišel je čas velikega pohoda. Vse mesto je bilo v zastavah, od vseh strani so se zgrinjali vlaki slanikov z dežele, pripravljenih na pot. Vodno redarstvo je napelo vse sile, da bi vzdržalo red. Samo v predmestjih je prišlo do spo-

padov med pristaši raznih mrež, toda število mrtvih in ranjenih je bilo neznatno v primeri z ogromnimi zbranimi množicami.

Poslednjo uro pred odhodom je vse vlake nagovorila slavna, že znana kapaciteta. S plavutjo na prsih in z glasom, ki je trepetal od ginjenosti, jim je sporočila zadnji pozdrav naroda.

»Kako mi je žal, da ne morem z vami. Toda dolžnost me veže, prekleta dolžnost, ki brani človeku, da bi sledil svojim čustvom in se pridružil trumam, vrednim Sivorepčevega imena. Toda zadovoljstvo me obhaja, veliko notranje zadovoljstvo, ko vidim nepregledno množico, ki bo kakor v dobrih starih časih napolnila vse mreže od severnega do južnega rta in vse sode, ki so jih utegnili pripraviti za nas. Z utripajočim srcem in s solzami velikega upanja vam ves narod kliče na pot: Pozdravljeni!«

Naš slaniček je povešal glavo in molčal. Ljubljena ves čas ni izpustila njegove plavuti iz svoje. Pobrala je rožo, ki je padla prednjo iz pozdravlja-jočega jih špalirja in si jo zataknila med luske. Vlak je odhajal. Mali je sledil vabljivemu zadku izvoljene in se trudil, da ne bi mislil na nič.

Po dolgih dneh potovanja so prišli do prve mreže. Vodja je poslal izvid-nike, ki so ugotovili nepravo mrežo. Postavili so močne straže, da se ne bi kesal kdo izmed izmučenih zamudnikov, in krenili dalje. Prihodnji dan so dosegli pričakovano mrežo. Že oddaleč se je blestela v krasni novi barvi. Izmučeni vlak je oživel, iz vseh grl so se izvili klici olajšanja in navdušenja; še preden je zamrl poslednji zvok, je bila mreža zadrgnjena in ribiči so začeli polniti sode.

Med zadnjimi sta prišla na vrsto naša zaljubljenca. Najprej ona. Komaj je odprla usta, da bi zaklicala ura! že je bila brez črev in v prihodnjem trenutku je ležala lepo nasoljena v sodu. Slaniček se je ozrl. Nobenega izhoda ni bilo več. Spretni ribičeve roke so ga potegnile iz mreže. Srce mu je zamrlo v prsih. Sedaj! Toda mož se je obotavljal. Pomeril ga je in poduhal, nato je zmajal z glavo.

»Kaj bi z njim,« je rekel tovarišu, »majhen je in niti ne diši po slaniku. Pokazil bi ves sod!«

»V morje ga vrzi, saj jih je dovolj,« je svetoval ribič poleg sode, ne da bi se ozrl.

Hip se je ribič obotavljal, nato je prijel slanika za rep in ga zalučal daleč preko mreže v morje.

Niti ozrl se ni. Potopil se je na dno, poiskal dva kamna tesno poleg sebe in vtaknil glavo v špranjo, da mu je stisnilo škrge. V dveh minutah je bil konec. Kajti kaj naj počne s svobodo slanik, ki je izobčen iz mreže in iz sode?

ZRAČNI NAPAD

BOŽO VODUŠEK

Naenkrat so zvonovi in sirene
začeli biti, vpiti v divjem hrumu,
in vmes je bilo slišati jeklene
ogromne hrošče po brnečem šumu.

Ljudje na vrat na nos so v smešnem diru
se tekli skrit med heraklitne stene,
ker že so hrošči vsipali ognjene
odpadke po prepadenem vsemiru.

Na bližnjih gričih se je zapodilo
sto majhnih gluhih ragelj proti nebu,
nesoč nad mrtvim mestom oznanilo
o nekem davnem križu in pogrebu.

Med treskom so po ulicah lijaki
zazevali, sladikasto rdečilo
v marogah je zidove poškopilo,
frčali so razkosani vojaki.

Po celi panorami so se v beli
vijugi dvignili lahkotni dimi,
z zvonikov, streh so švignili veseli
plameni kvišku v sončni, blede zimi.

Odprle so se v bolnicah garaže,
avtomobili s križi so zdrveli,
z Magirusovo lestvo so hiteli
gasilci tja, kjer se petelin kaže.

Psoglavski potapljači so planili
na cesto in brodili po lepljivi
strupeni brozgi in po tleh trosili
bel prah kot po slabo rodeči njivi.

Jekleni hrošči so takrat se s pravo
lagodnostjo obračali na sivi
nebeški ploskvi in v nepozabljivi
mogočnosti izginili v daljavo.

BLAZNI VERZI

JERN LEDINA

Nocoj bom čul vso noč pri oknu.
Rad bi poslušal daljno pesem fantov,
te pesmi pa ni več — če je — je laž.
Slab glas vendar nekje odmeva,
na vasi poje, komaj razpoznaš.
Kot jaz — nekdo boji se jutri dneva,
zato se v krčmi vina je nalil —
in domoljubne pesmi zdaj prepeva.

Noč bom nocoj pri oknu preslonel.
Mesec sije — ha, danes se sveti
kot vrata mogočne blagajne.
Jasno je vse! Čemu hrepeneti
in še odkrivati bivanja tajne!
Vse, vse je naprodaj ob cesti,
nad vsem si lahko gospodar,
samo da pest imaš in v pesti —
stiskaš sveti denar...

Stare zvezde so nocoj trhlene,
nebo je redka pajčevina
in vidim, da je mesec nos —
nos gospodarnega duha,
okoli njega se vrte zemljine,
sučejo se ljudstva zemeljska...
Zalučaj, fantič, dinar v lajno vsemirja,
en dinar, bolj gotovo bo dva,
da nam večno šaljivo vsemirje —
novo komedijo zaigra...

Veje dreves so nocoj črne kače...
Proti nebu so z glavami segle
in vso luč so nam prestregle.

Skozi veje mesec sveti...
podoba je kakor da živo srce
med vejami bije — in ne more nikamor,
ker ga mrzle kače v objemu drže...

Po vasi gre ciganka.
Prišla je sèm od potoka,
otrok iz bisage ji gleda
in časih obupno zajoka.

Ciganka preklinja;
prekolne vsako hišo in dver,
nikjer ji niso odprli,
da bi obstala zvečer...

Jokaj, ciganček, ti si še mlad,
izjokaj črne oči.
Ciganka ne joka več — tiho preklinja
svet in ljudi.

Za ciganko se opoteka belo ščenè;
zdaj zdaj za trenutek obstane...
tiho zacvili in se vleče naprej,
ko si oblizálo je rane.
Potem pa v luno zalaja...

Mi vsi smo ubogo belo ščenè:
v nočeh si z besedami ližemo rane,
ki nam jih vsak dan zadaja.

Vem, da nekaj mi srcé oklepa,
kar ni bolečina ne posmeh,
kar je težko kakor mrtva gmota,
iz katere kleše trda roka
noč in dan le žalostne podobe.

Ali bom še našel, kar sem zgubil?

*Morda nikdar več — ker divji belec
je divjal čez valujoče njive,
divji belec pomandral je žito,
poteptal je travo senožeti
in izgubil je železno podkev...*

*Da, zdaj vem! Ta podkev me oklepa
— čas nam v srca je železo vsadil —
saj je divji belec šel čez njive,
rast uničil — črno prst razkopal
in izgubil je železno podkev...*

Podkev — pravijo — prinaša srečo.

GLEDALIŠKA GARDEROBA

JUŠ KOZAK

Stari Cmoh se komaj še spominja, odkdaj je pri gledališču. Le v opoldanski siesti, ko si postavi stolec v solnčno liso pod oknom v garderobi — se mu zblešči, kako je še kot otrok pomagal očetu prišivati gumbe na kostumih. Za hip se prepusti spominom in zdrkne z nasmeškom v davne čase. O, kakšen dolgočas na trhljih klopih med abecedo in krščanskim naukom, kako je napeto pričakoval zadnjega zvonca, da je lahko pobegnil v svoje kraljestvo, med kulise in kostume. Po očetovi smrti so ga prevzeli v gledališki inventar, za krojača in garderoberja. Kolikokrat so se že menjali direktorji. Spominja se še nekaterih, ki so prihajali s cilindrom v pisarno. Vrstili so se režiserji in prevračali garderobo. Umirali so igralci, za njimi so ostajali spomini in lovorovi venci, ki jih je potem Cmoh razobešal po garderobi. Nekaj jih je s pridom uporabil v kuhinji, z drugih odpadajo posušeni listi, in Cmoh ne ve več, za kom jih pometa...

Cmoh uživa pri gledališču posebno protekcijo. Čeprav se je postaral, ga še niso upokojili, in kakor upa, ga ne bodo do smrti. Šivati sicer več ne vidi, včasih pa zna iz nič kaj narediti, in takih mož potrebuje gledališče. Njegove dolgoletne izkušnje še vsi radi poslušajo. Na prste bi lahko preštel dneve, ko je zapustil te prostore, in vendar se ni nikoli pulil za plačo. Pritožbe so mu tuje, marsikomu mlajšemu pa je že pomagal iz obupa. Gledališče je strašna borba. Toda Cmoh še pomisliti ne sme, da bi ga neki dan zapustil, da ne bi

videl več svoje garderobe, kostumov, ki mu vsi žive, čeprav vise na kljukah. V svetu tam zunaj bi se ne znašel, tam ni nobene fantazije, s katero je Cmoh tako zrasel, kakor da je preigral vse vloge, moške in ženske. Cmoh le tega ne razume, zakaj se nekateri direktorji upirajo zdaj temu zdaj drugemu načinu igranja, zakaj imajo posebne nazore, ki so veselju in delu na kvar. Cmoh je že osivel, a v srcu se ni postaral, za vsako novotarijo se vname in nikoli ne brani tradicije. Fantazija mu tudi v osivelih letih ne da pokoja. Z napetim pričakovanjem pomaga postavljati novo inscenacijo, ni se še toliko upehal, da bi pred predstavo legel in ne bi oprezoval izza kulis, kako bo odjeknil novi svet na odru.

Solnce ošine kostume, kažejo se lise na oguljenem baržunu, šivi na trikojih, razdejanja časa na oblekah kraljic. Zarjaveli so meči in rapirji, šlemi so preluknjani, na visokih škornjih bi nobena maža ne zabrisala spokane kože. Barve so obledele, razcefrane so halje, toda Cmohove oči ne vidijo resnice. Se nikoli je niso. Kraljevski, hermelinasti plašč, na katerem se že sveti koža izpod zajčje dlake, da bi ga pustna šema več ne oblekla, se mu zdi tudi od blizu tako bleščeč, kakor ga bodo gledali zvečer v svitu reflektorjev in pisanih luči. Stari Cmoh gleda z drugimi očmi, tudi od blizu vidi v ponošenih cunjah resnico namena.

Zgodovino pozna le iz kostumov, drugega znanja si ni nabral v življenju. Tam v kotu vise luskinasti oklepi, ob njih judovske halje in bela oblačila za apostole, kadar igrajo »Križanje«. Rimske oklepe nadevajo tudi srednjeveškim vitezom, kadar jih drama postavlja na oder. Z dvema ali tremi šivi zna Cmoh pripraviti apostolsko oblačilo za Rimljane, ki objokujejo Cezarjevo truplo. Antonijev govor zna skoraj na pamet. Pogosto je bil Cmoh že inspicient, dobro pozna iztočnice, kako se mora zgodovina zasukati, da obleži Cezar zaklan pod Pompejevim kipom, in se zagladi spor med nekdanjima prijateljema. Cmoh se spozna, kako se v enem samem prizoru rušijo kraljestva, podirajo zemlje. Neštetokrat je že videl bežati pregnane kraljice, ponosne vladarje zaslužnjene, svobodna ljudstva v prvem dejanju še vsa v veselju, a v drugem že ječati v okovih. Poseben nož visi v garderobi, namenjen tiranom in diktatorjem. Zgodovinske variacije pozna Cmoh v velikem stilu.

V dolgih letih, ki jih je preživel v garderobi in med kulisami, so se vsi veki pretočili čez oder. Cmoh ve, da je nekoč živel nekje na Danskem Hamlet, ki se je naredil blaznega, da bi lahko ljudem povedal resnico. Cmoh se ne more spomniti vseh, ki so že tičali v tem trikoju, ki je doživel največ aplavza, in ga je zato obesil na častno mesto. Še posebno je zvezan s to igro »vseh iger«, ker je v njej ustvarjal usodne šume in piše za odrom, in je že večkrat odspodaj odgovarjal Hamletu, ko je iskal in poslušal krta pod zemljo. Po podobah v igri si je ustvaril predstavo kralja in prešuštno kraljice, navzel se je vede, kako se kraljuje s strupom, z bodalom in z zločini.

Cmoh ne vrta v globino, preprosto je njegovo spoznanje sveta. Če bi ga vprašal, kaj je tragedija, bi ne pomišljal dolgo. Njegova pamet je uganila, da je tragedija vselej takrat, kadar je na dnu igre človeško trpljenje. Temne, zločinske sile predejo zanke okoli človeka, ki nosi sanjski pečat, ne mirujejo, dokler se svet ne zruši. Drug potegne drugega za sabo v brezdno, po veliki smrti spraši Cmoh in očisti kostume, pa jih razobesi v garderobi do nove predstave. Hamlet mu je tudi zato tako pri srcu, ker je že prišlo v navado, da igra Cmoh drugega grobarja, ki pije žganje med lobanjami. Čeprav so ga režiserji naučili, kako naj igra svojo vlogo, ga vselej stvar premaga, da kaj po svoje napravi. Zaradi dolgoletnih izkušenj si lasti to pravico, kadar nastopa, kakor si domišlja, v svetovni drami. Cmohu življenje ni povest, ampak usodni boj in napoved smrti že takrat, ko se pričinja.

Na cveku visita Mefistova ogrinjač in rapir. Cmoh se čudi, kadar ogleduje čepico z dolgim peresom, zakaj Fausta tako poredko igrajo. Od nekdaj se že vnema zanj, ki se mu zdi poln skrivnosti. Mami ga Faustova pekoča žeja po vsevednosti, skomina ga njegova želja, da bi zaživel znova in ostal večno mlad. (Cmoh še ne ve, da je Fausta v domačem kraju nahujskani »der biedere Soldat Valentin« na odru med igro zaklal.) Povrhu ima v Faustu še posebno, nevidno vlogo. Za odrom straši, vprizarja piše, posnema šume pekla in neba, in stari je ponosen, da ga ni pri gledališču, ki bi znal znake pekla in neba, ki si jih izmišlja človeška fantazija, tako zadeti kakor on, da bi pretresel poslušalce. Tudi tri obešence na samotni skali ujčka med igro. Na posebni kljuki mu vise v garderobi tri vreče, v katere je zašil naftalina, ker so se mu molji in drugi mrčes dobesedno zaredili v obešencih.

Spozna se med svojimi rekviziti, posebno v časti so mu zgodovinski, in prav nič si ne prizadeva, da bi jih moderniziral. Le včasih si nevede dovoli šalo in predela kostume, ki so jih prej nosili pobožnjaki, v razbojniška oblačila. Čelade rimskih vojščakov je spretno prikrojil za prizore v svetovni vojni. V Wallensteinovi tragediji so nastopali igralci v kostumih, ki jih je sestavil iz vseh mogočih iger, Marije Stuart, Miklova Zale, Shakespeareovih komedij, celo levega in desnega razbojnika iz »Križanja« je uporabil. Nabral si je veliko poznanje o deželah in zemljah, ki jih razločuje po rekvizitih. V vrsti mu vise dolge ruske brade, rubaške, stoje visoki škornji za »Moč teme«, »Na dnu« in »Kvadratura kroga«. Tudi za eksotične vrtove ni v zadregi, še manj za pokrajinske slike ravnin in gora. Le v tem se upira moderni tehniki, ker je preverjen, da je njegova metoda boljša od novejša, ki sproti ustvarja kulis. »Bog je že vse v začetku sveta ustvaril,« se brani, kajti o tehniki ima še vedno pomisleke. Umljivo je, da so mu historične igre bolj pri srcu; v modernih igrajo v »civilu«, ki nima zanj rekvizitov. V teh igrah se tudi ne bijejo med sabo zemlje, kakor se izraža Cmoh, ki si je prilastil vednost, da se razgibajo zemlje, kadar se vnamejo veliki problemi.

Vse kostume lahko v Cmohovi garderobi zamenjujejo, le onih ne dovoli, v katerih so si igralci nabrali največ lovorovih vencev. Za vse na svetu ne bi pristal, da bi kdor si bodi oblekel Hamletov triko, ogrnil Faustov plašč, si nadel Don Kihotov oklep, se polastil Macbethovega kostuma, si ovesil Ojdipovo ali Learovo haljo, nataknil Don Juanovo perjanico, in še druge rekvizite, Konkordatov frak, Jacintine tančice, na katere pazi z ljubečim očesom in jih vsako leto vsaj enkrat spomladi izpraši in prezrači.

Tako vise v Cmohovi garderobi kostumi vseh dob in časov, rekviziti za ustvarjanje iluzij o tujih in domačih zemljah, perjanice, šlemi, oklepi, trikoji za nosilce najvažnejših vlog vseh dram, v katerih se je destiliralo življenje. Stari CmoH ne pozna pisane zgodovine in politične kronike, vse življenje je zanj poosebljeno v igrah iz minulih in tekočih dni, zaživi mu že ob pogledu na rekvizite in kostume, viseče na kljukah.

CmoH ni nikoli razmišljal o življenju, o gibanjih in prevratih v mišljenju in v umetnosti, vsaj dotlej ne, dokler ni zagledal refleksov na odru. In vendar je njegovo znanje o življenju obsežno in pestro, do dna pozna njegov repertoar: ljubezen, hrepenenje, boje in upore, zločine vseh vrst, podlosti in peklenške podvige, lakoto in stisnjene pesti, vse nianse misli in strasti, svetniška in razbojniška nagnjenja, skratka vsa človeška dejanja na ogromni lestvici od vladarjev do zadnjega grobarja. In še nekaj ve, da se da iztisniti iz življenja tudi smeh. Kolikokrat se je že čudil in se opajal nad duhovitostjo, s katero so umeli nekateri bistreži toliko smeha ožeti iz te »citrone«, našega življenja. In smeh mu je vselej komedija zmešnjav. Pogosto je že CmoH v tišini opoldanske sieste premišljal, koliko boja in trpljenja je bilo deležno človeštvo, da so nastale take drame, kakor so Faust, Don Kihot in Hamlet. Do takih ugibanj je prišel po logiki svojega življenja v garderobi.

Stari CmoH ne razglablja o časih, ko se varijo sokovi za novo dramo in novo obliko, za novega Fausta ali Don Kihota, ko se pogreza človeštvo v trpljenje, eni z obupom, drugi z nadami, da bo svet preoran. Ne izprašuje se, zakaj se je sedanost uprla preteklosti, njemu so kostumi in rekviziti vsebina in snov resničnega življenja. In če igralcem strižejo besede in stavke s škarjami, ima za vse le posmeh, ker ve, da se njemu kaj takega ne more primeriti. Prehuda bi bila komedija, če bi Hamletu izpodrezal triko ali Jermanu hlače odstrigel. Zanj so vse te podobe resničnejše od življenja samega. Kadar se režiserji prerekajo o smereh nove stvarnosti, tendenčne, dialektične in duhovne umetnosti, je CmoH zase trdno uverjen, da so lovorove vence vedno prinašale le resnica, fantazija in poezija.

Stari CmoH prav tako ne občuti, kako je polovica zemlje mrknila, da že leta živimo v pomrčini in ne vidimo na ono drugo stran, na solnčno polovico, kjer se prebuja snovi za velike drame človeštva. Vse ideje in lepote, v katerih se je destiliralo življenje so nam le še garderoba, ki jih mi igralci iz strahu pred smrtjo oblačimo, a niti ne vemo, kaj bi nataknil nase. Na tej

poluti, ki je mrknila, ni noben zapah dovolj varen pred morilcem in zločincem, nikoli ne veš, v kateri čaši še ni strupa. Prijateljstvo je zastrupljeno bodalo in vse zaveze so le mrtvaški frak.

Živeti v garderobi, na potemneli poluti, je usoda starega Cmoha. In vendar, dokler bo živ, bo vsako pomlad izprašil in steval kostume, v katerih mu vedno iznova oživilja destilirana vsebina našega življenja. S hladno mirnostjo jih bo zopet razobesil, ker mu je tudi grob le rekvizit v tragediji.

MLADOST NA VASI

TONE ŠIFRER

Peter je to igro užival zmerom le zase. Če je pripovedoval, kar je videl, so se mu smejali in nič mu niso verjeli. Grahovarjev Lovre ni nikdar niti najmanjše stvari opazil, pa če je še tako buljil vanj in si še toliko prizadeval.

Od domače hiše je prišel nagel klic: »Peter, Peter!« Nato je zaklicalo počasi in premišljeno, v dveh tonih: »Peee-teel!« Kakor je bil tiho in pri miru, se je nenadoma še bolj sklonil in sedel nepremično. Pestunja, tista deklina, ga je klicala. Zraven se je oglašala mlajša sestra. Menda je bil čas, da bi pojedel svoj kruh in nekoliko kuhanih jabolk. Lačen bi že bil, toda kam bo prišel, če se bo za vsako malenkost vračal? Ko se je prepričal, da se je pestunja oddaljila, se je izmotal iz grma in se namenil proti sosedovemu travniku, kjer so že nekaj dni imeli vojaki poljske kovačnice. Tam je poznal majhnega vojaka, ki sta mu z Blažem vzdela ime »kovaček«. Petru je dovolil, da mu je časih pritiskal meh in zbijal s kladivom po nakovalu, da je bilo veselje slišati. Postal je. Kar v navado mu je prišlo, da se je najprej malo ustavil, preden je šel k znancu, kajti često je menjal prostor in konj, ki so jih kovali, se je bilo treba izogibati.

Kovaček mu je pomigal, naj pride bliže.

»Ali veš, kaj so cigarete,« ga je vprašal.

»Menda vem,« je odvrnil počasi Peter. Malo vroče mu je bilo, ko se je spomnil, da bi ga mogel kovaček vprašati, če ni pred nekoliko dnevi za podom kadil. Pa nič tega ni bilo.

»Čisto lahko mi greš ponje v trgovino, kajne?«

Peter je samo prikimal. Da je šel v trgovino, ni bila nobena posebnost. Tam je stregla njegova sorodnica, ki je Petra vselej prijazno nagovorila, res da s Petrčkom, kar mu ni godilo, toda ženske ne razumejo, kdaj se človek ne drži več matere za krilo.

Ko se je ves zasopel vrnil s cigaretami, je na tihem upal, da mu bo kovaček dal desetico. Pa spet ne. »Na, tole je tvoje, ravnokar sem naredil.« Peter je na njegovi črni dlani zagledal nekaj prstan. Kovaček je zvil žebelj, s kakršnim se pribija podkev, in ga dobro sploščil na jeglici kmečkega voza, da je bil podoben pravemu prstanu. Peter ga je brez obotavljanja vzel in nataknil na sredinec... Vojak se je vrnil k svojemu delu, deček pa se je hotel ogniti častnikom, od katerih je dostikrat slišal besede, ki jih ni razumel in že se je pred samim glasom rajši umaknil.

Odrpaval se je čez cesto k vojaškim barakam. — Prstan je spravil njegove misli na nenavadna pota... Ali ne govore vse povesti in pričajo vse storijske, da so samo malovredni prstani, preproste svetilke, zamazane čepice in podobne reči neznansko čarobne. Tudi dobrote, ki si jih želi človeško srce, so vselej samo v železnih skrinjah, pač zaradi skromnosti, ki jo pravljice tako poplačajo... Peter je ob cesti zagledal razbito steklenico, samo dno in nekaj oboda je imela. Bil je v letih, ko človek hoče, da bi bil pravljčni svet kar na hitro resničen, zato je stekel k njej in jo previdno vzel v roko. »Za spremembo«, si je mislil, »bi moglo tudi iz steklenice, ki so jo morda nevede razbili in zavrgli, priti dvanajst junakov za sluge tistemu, kdor bi steklenico imel.« Nekajkrat jo je zavrtel na vse strani in pritajeno dihal, če bi morda za hrbotom zaslišal znano vprašanje: »Vaša gnada, kaj bi rada?« Nič se ni oglasilo. Dvomil je, da bi take stvari sploh bile na svetu, vendar je bil kar otožen in skoro razočaran, ko jih ni slišal. »Le kako morejo sosedova dekleta govoriti o vseh teh prstanih, svetilkah in drugih čarobah, če ni nič zaresnega na vsem tem?« Zalučal je črepinjo v jesenov grm v meji: »Kak pobič bo pritekel in hlastnil nanjo, če je ne vržem kam!« Pobič je bil za Petra otrok, ki je komaj shodil in bil sploh najbolj neboljena stvar na svetu... Povešal je glavo in hodil v krogu okoli stare jablane... Prstana na roki ni hotel na noben način obračati, kajti še misliti ni mogel, da bi bil kovaček kak dobri duh, saj je prav slabo zaudarjal, po cenemem tobaku in ožganih konjskih kopitih...

Vojaške barake so bile skoraj zapuščene. Že nekaj dni je trajal precejšen mir, ko ni bilo slišati izza hribov grmenja topov in se niso tresla stekla v oknih.

Peter se ni natančno spominjal, kakšen je svet takrat, ko ni vojne. Nejasno je videl polje, travnike, ki jih je vrsta kozolcev ločila od njiv... Zdaj pa so stale povsod barake; nisi vedel, kje je njiva, kje ledina. Vlak je vozil prav do ceste in obstajal ob griču prsti, ki so ga utrjevali močni hlodi, da se ni podsipal. Barake so stale menda po vsem polju in med njimi neke je morala biti bolnica. Grahovarjev Lovre je bil osem dni tam, ko so se mu za ušesi in po vratu naredile kužne garje.

Peter ni vedel, kam bi krenil; obstal je na mestu in se prestopal z noge na nogo. Nekdo je zategnjeno zažvižgal. Peter je našobil ustnice in posrečilo

se mu je, da je spravil iz sebe nizek žvižg, ki ga še ni mogel prav uravnati. Čakal je, kdo se bo prikazal izza skladovnice vreč, ki so bile kar sredi polja zložene, soncu in dežju na voljo, da je oves iz njih že krepko pognal. Bil je Grahovarjev Lovre, ta pogumni fant, ki mu ni bilo mar, če je kdaj zamudil večerjo, samo da je mogel dalj ostati pri vojaških barakah. Tam je baje videl stvari, o katerih se njegovi vrstniki niso dali na hitro prepričati. Odkar je prišel iz vojaške bolnice, ga je tudi čez dan vsaka pot vodila med barake, kakor bi imel poslej posebno pravico, da vtika nos vsepovsod. Nič koliko ostrih nabojev je znosil domov; vžigalnih kapic je imel zmeraj v žepu, da jih je zamenjaval v šoli za kakršnekoli vredne stvari. Nekje je staknil lečo pravega daljnogleda in potem kazal tovarišem mravljjo veliko kot kleščman... Lovre je zdaj nosil v eni roki dve železni spojki, v drugi pa je držal majhno steklo, ki ga je snel iz okna kake nezastražene barake. Vse to so Grahovarjevi utegnili kdaj rabiti, kajti imeli so še leseno hišo in so nameravali zidati, če se bo vojna končala. Lovre je tako želel nove hiše, da je časih hotel staro leseno stavbo kar zažgati, dokler mu niso dopovedeli, da se hiša ne postavi kakor bi kvišku pogledal. Domači so se mu videli glede hiše premalo odločni, zato je sklenil, da bo sam vse pripravil. Povpraševal je ljudi, kaj vse je treba za novo hišo; in nanosil pod domačo slamnato streho precej spojke, stekla in podobnih reči. Celo na neka vrata je vrgel oči; ko jih je pa spravil s tečajev in jih na tleh ni mogel več premakniti, se jim je žalosten odpovedal. Ni mnogo pomislil, če se bo vsa ta šara novi zgradbi prilegala, glavno je, da človek dela...

»Vidiš, kakšen prstan imam,« mu je rekel Peter.

»Doma imam trideset spojke,« je odgovoril Lovre, »če hočeš, ti jih pokažem. Danes imamo bel kruh,« je pristavil koj nato. Peter je malomarno snel svoj žebelj s prsta in ga pomeril na prijateljevo roko. »Kar obdrži ga,« je sklenil svoje pomerjanje. »Meni je prevelik.«

Razdelila sta si spojke in jih pri Grahovarju, kamor sta v diru prihitela, spravila pod streho. Nikogar ni bilo doma. Šla sta v shrambo, kjer je na pisani skrinji ležal načet hleb belega kruha. Dečka nista videla nič razen hleba, ki se je v mraku tako vabljivo bleščal. Tiho sta se splazila k skrinji, po prstih, da ju prav nihče ni mogel slišati. Lovre je vzel nož s skrinje in začrtal v položeni pokrov nekoliko črt, da bi vedel položiti hleb na svoje mesto in zabrisal vsako sled, da je imel s kruhom opraviti. Nato je vzel hleb, ga oprl na trebuh in odrezal lep kos. »Ta bo tvoj,« je rekel Petru. Kakor si je Lovre prizadeval, da bi urezal sebi večji kos, se mu ni posrečilo, kajti hleb mu je spolzel na niže in vselej je z nožem zarezal v zrak. Za silo je uredil hleb in nož, nato sta stisnila kose pod suknjiče in planila iz shrambe pod streho, kakor bi ju kdo podil. Zlezla sta na hodnik, kakršnega imajo stare lesene hiše in kamor je bilo prepovedano zahajati, da bi se trhla deska ne prelomila. Da si bo potem nesrečnež na vsak način zlomil

nogo, se je zdelo Lovretovi materi docela naravno. Tu sta se ugnezdila in používala svoj kruh. Predstavljala sta si, da je to njun plen, ki sta ga zajela na fronti in se zdaj v zaledju odpočívata od nečloveških naporov. — Zanimivih stvari ni zmanjkalo... S hodnika sta se spustila po stari češplji na tla, kar tudi ni bilo med stvarmi, ki jih je Lovretova mati dovoljevala. Zato sta stekla...

V diru sta se posvetovala, kam bi jima kazalo smukniti za nekaj časa.

»Mislim,« je zasopel Peter, »da bi šla gledat k Dolnu žrebe.« Lovre je brez besede zavil proti Dolnovemu dvorišču, da bi pogledala žrebe, ki je bilo tako krotko, da se je časih kar z otroki podilo sem in tja. Pri drvarnici, ki je s hišo, hlevom in podi tvorila nekaj četverkot, sta se nenadoma ustavila, kajti pes je divje lajal in natezal verigo, da sta bila pripravljena na trenutek, ko bo skočil proti njima. Počakati bi bilo treba, da bi prišel kdo domačih. Nikogar ni hotelo biti; pes je utihnil, čeprav sta se začela pomikati proti hlevskim vratom in mislila steči, kakor hitro bi pes začel s sovražnostmi. Oba sta se spomnila na pregovor o psu, ki ne laja. Lovre je rekel: »Saj veš, pes, ki ne laja...« Noge so jima silile v beg, pa sta vendar šla naprej, silno počasi, kakor bi od njunega uspeha zaviselo mnogo stvari, morda konec vojne. Pes se je umaknil nekaj korakov, veriga mu je ležala že na tleh; delal se je, kakor bi bil na moč miroljuben... Ko sta hitreje stopila, je spet zarenčal. Z repom ni začel mahati, a to bi kazalo, da ne bo nikogar ugriznil. Obstala sta... Napeto so se gledali. Odmaknila sta se za korak in pes se je pognal za njima. Spet sta obstala. Napetost je rasla in Lovre ni mogel drugače, kakor da je prislonil dlani na usta in zakričal: hov... Psu je takoj zagrmelo iz gobca, Peter pa je samo še videl, kako se je pes pognal, slišal, kako se je veriga s treskom nategnila... Z Lovretom sta stekla na vso moč; ne da bi se bila prej zmenila, sta udarila vsak na svojo stran.

Petra je prevzela groza, kakršno je doživljal v sanjah, ko ni mogel ubežati neznanim zverem. Trenutek je menil, da mu pes trga meso z noge. Toliko se je zbral, da se je v teku vendar ozrl, kajti psa ni slišal za seboj. Videl je, da zasleduje Lovreta, da ga je že dohitel, se ga komaj dotaknil in obstal. Od Lovretovih hlač je zaprhutala velika krpa in Lovre je zarjul; pol joka je bilo v njegovem glasu in pol groze...

Pes se je razveselil prostosti; z nosom pri tleh je oddirjal nazaj na dvorišče, kakor bi koga zasledoval; konec verige, ki jo je vlekel za seboj, je dvigal prah. Peter je mislil, da bo zdaj zdaj pritekel nadenj in tudi njega poplašal za predrznost. Zbežal je, da bi se čimprej skril na skedenj Dolno-vega soseda. Po lestvi je splezal na hlev, odtod je po lesenem križu zlezal prav na vrhnji oder, ki je bil do strehe zametan z otepi. Vedel je, da je med otepi in streho prostora za človeka, kajti mnogo nedelj so se otroci po tem poslopju igrali skrivalnice, dasi ni bilo pri hiši nobenega njihovega vrstnika.

Zdaj je bil v resni nevarnosti in se je zatekel na slamo, da bi se karkoli zgodilo. Prah, ki ga je sam dvigal, ko je lezel po otepih, mu je šel v nos, da je kihnil; pri tem je zadel v pajčevino, ki je visela s trama, in prah, ki se je nabral na njej, se mu je vsul za vrat. To so bile same neprijetnosti. A kaj to! Spodaj ga čakajo vse druge nevarnosti. Morda opreza okoli skednja pes, da bi ga ugriznil, kakor hitro se bo prikazal. Tudi bi ne bilo dobro, če bi ga kmet zapazil in ga osumil, da stika za jajci. In Lovre! Peter se je komaj zavedel, da ga v nosu ščegeče vonj suhe slame, da sliši glas nevidnih petelinov, šum s ceste in neki pogovor, ki ga ni bilo mogoče razumeti. Vroče mu je bilo, ko je mislil na Lovreta. Če je pes imel steklino, bo Lovre moral umreti, kriv bo pa on, ki je sprožil vso stvar. Kakorkoli je preudarjal, vselej je prišel do zaključka, da je poslej na vekomaj obsojen in se ne bo smel več prikazati v domačo hišo in vas. Zmerom mu bo pred očmi njegova krivica. Čemu le si je tako želel v tuji svet? Zdaj bo moral samotni hoditi po gozdovih; kaj bo mogel zato, če bo postal razbojnik. Zdaj naj bi se ga usmili in ga ne podili od sebe...

Globoko je vzdihnil in se vdal v svojo usodo. Moral je pogledati, kako je s psom. Najbolje bi bilo, če še njega ugrizne. Potem bosta z Lovretom skupaj umrla... Gotovo bodo šli šolarji za pogrebom...

Prekobalil je nekoliko otepov in kmalu splezal po lestvi na tla. Psa ni bilo nikjer; nikogar ni bilo slišati. »Torej ljudje še ne vedo, kako je z Lovretom.« Potuhnjeno je šel proti Grahovarjevi hiši. Da, Lovretova mati je stala na pragu; v rokah je imela borov oklešček. Kakor hitro ga je zagledala, ga je poklicala: »Pojdi no sem, fant, da ti bom s temle polenom hlače pomerila! Presneta mrha, saj si bil tudi ti zraven!« Pri tem je zamahovala z okleščkom proti Petru. Preveč jasno je bilo, kaj bi napravila, če bi šel gledat, kako je z Lovretom. Ni je mislil poslušati; vedel je, da se borov oklešček, ki mu niso dobro odsekali vej, neprijetno globoko zadere v stegno. Vendar bi hotel, da takoj trpi za svoj greh, a nekaj ga je sililo, da je stekel proč in si za nekaj časa zamašil ušesa, da ni slišal vseh groženj, ki mu jih je napovedovala ženska na pragu.

Peter je tek... Tekel je čez travnik, preskočil je plitki potok, preril se je skozi živo mejo in spet tek po poti, ki je držala za vasjo in na veliko cesto. Ni bilo drugače! V teku se je moral posloviti od vasi; domače hiše še pogledal ne bo več. Vse popoldne se je v krogu oddaljeval od nje in zdaj mu ne preostane drugo, kakor da gre križem sveta. Morda bo za kakšno kaščo umrl od gladi in v zadnji uri mašil v usta koprive, kot je pred mnogo leti umrl neki berač za Dolnovim skednjem. Presneto pekoča smrt!

Preden je prišel na cesto, se je vendar ustavil. Zasopel se je in sumljivo bi bilo, če bi opozarjal ljudi nase. Nekoliko jih je že srečal, a nič mu niso rekli. Podoba je bila, da še niso vedeli. Kakor se je odmikal vasi, tembolj malodušen in pobit je bil. Čez gozdove je prihajala z veličastnim korakom

noč, Peter pa ni vedel, kam bo glavo položil... Čisto zmedel se je. Ali naj ga pri vsem tem še zanimajo vojaki, ki so z godbo korakali po cesti. Saj se mora skrivati pred ljudmi, da ga ne bodo naznanili orožnikom! Za pešci je privozilo po daljšem presledku nekaj topov, nato jih je prišlo še več in nazadnje se skoro niso pretrgali. Petra so godba, šum in predvsem njegove bridkosti docela omamile. Nekam je moral iti, tu, v blatu ob cesti ni mogel čakati noči. Gledal je, kako bi med dvema vozovoma smuknil na drugo stran, da bi šel naprej, daleč od doma, v gozd, kjer bo storil kako nesrečno smrt. V tem trenutku se je ni prav nič bal. Ko je prišel pravi presledek, se je pognal čez kup blata. Od desne so prihajali konji, z leve pa je neki častnik na konju kričal nad njim. Debelo ga je pogledal in naslednji trenutek je že ležal v blatu sredi ceste. Nikakor si ni mogel razjasniti, kako je padel in kaj dela velikansko kopito nad njim, kajti takoj ga je prevzela nezavest...

Prvo, kar je Peter za tem zagledal, je bila njegova roka, do komolca zamotana v ovoje. Počasi jo je vzdignil do glave, kjer je otipal obvezo; pod njo ga je peklo. To raziskovanje ga je utrudilo, da je moral spet zapreti oči. Šele čez dolgo časa ga je zdrazil vonj po zdravniških mažah, da se je ozrl po prostoru. Nemalo se je začudil in strah ga je stisnil za srce, ko je videl, da je doma. Menil je, da bo moralo priti še mnogo hudega, saj mati ne bo kar tako vnamar pustila vsega, kar se je zgodilo...

Vrata so se počasi odme knila. Blaž je pogledal v hišo in Peter ga je hitro poklical. »Ali je Lovro še živ in kaj je danes,« je vprašal. Blaž je rekel, da je Lovre še bolj živ kot navadno, ker ga še danes ta dan skeli razgovor z materjo, ki sta ga imela zaradi raztrganih hlač. Pes ga ni ugriznil. Zjutraj je obiskal Petra, kajti po vasi se je takoj zvedelo, da ga je konj udaril in da je sreča, ker ga ni ubil. Nekoliko šolarjev je videlo, kako je Peter hotel čez cesto k njim, a se je spotaknil in se zvrnil pod konja. Vozniki so toliko ustavili, da so Petra naložili na avto Rdečega križa in ga peljali v bolnico. Nato so poklicali učiteljico, ki je imela znanje z oficirji, in ta je povedala, čigav je Peter. Kmalu so ga z avtom pripeljali domov.

»Ali je mati jokala in je huda?«

»Huda ni več,« je odvrnil Blaž, »jokala pa je še zjutraj. Ko bo prišel oče domov in če se boš ti pozdravil, bomo šli na božjo pot. Kako je bilo, ko si se peljal v avtu?«

Peter ni odgovoril. Pri tako imenitni stvari je bil navzoč, pa se ni zavedal in ne bo mogel nikomur povedati podobnih stvari, kakršne je vedel Lovre. Tistih nejasnih stvari, ki jih je doživel pred nesrečo, pa ne more nikomur razložiti. Glede potovanja, psa in čudežne kmetije s smešnim imenom, ki je skoro gotovo ni na svetu, bo najbolje molčati. Nikdar več se menda ne bo odpravil v svet, saj ga je zdaj tako čudno vrglo nazaj v domačo hišo. —

Petrova mladost je hudo zbolela... Dolgo bo treba živeti, preden se bo osrčil in premagal strah pred neznanim, sovražnim in nevarnim svetom...

SREČA

Peter je bil že nekoliko tednov zdrav; vojaškega zdravnika, ki je stanoval v gornji sobi in Petra obvezoval, so že davno premaknili nekam proti Soči. Kovaček in njegov meh sta kar čez noč izginila, a kovaček bi tega pač ne smel, kajti Petru je bil dolžan desetico za mleko, ki ga mu je nekoč prinesel od sosedu.

Šolarji so spočetka mnogo govorili o Petrovi rani, toda zadnje dni so ponehali in Peter je moral tu in tam malce namigniti, kako prijetno se je bilo voziti v avtu Rdečega križa. Res se takrat ni zavedal, toda tovariši so ga toliko spraševali, da se mu je končno zazdelo, da je nekaj le videl in vedno več je znal povedati. Če mu niso hoteli vsega verjeti in so mu celo ugovarjali, se je odstranil iz gruču, ki je postajala pred šolo, in gledal kako rožo ali jablano, kakor bi bila najbolj zanimiva stvar na svetu.

Tedaj je prišla med šolarje skrivna novica, neka nejasna vera, da more vsak človek, tudi šolar, na preprost način doseči srečo. Treba je le, da šteješ bele konje, ki jih vidiš, kajti vsak belec pomeni košček sreče. Ko si jih naštel sto — nekaj najdeš. Napotek ni natančno povedal, kaj najdeš in kdaj, toda že sama misel, da bo nekega dne zagledal pred seboj na tleh morda srebrn novic, nož z dvanajstimi rezili, kakor ga je imel loški poglavar čolna, povečevalno steklo ali kako uro, je Petra vznemirila in zamamila. Ko je slišal, da drugi šolarji že štejejo konje, se je ustrašil, kakor da je zamudil vso srečo.

Vendar se Petru ni zdelo prav, da bi tako važno stvar na slepo verjel, kakor so delali drugi.

»Blaž!« Peter je poklical brata in mu z roko migal, naj pride k njemu na hlev, da se bosta nekaj pogovorila.

»Veš, jaz imam že pet konj,« je rekel Blaž, ko je prilezel po lestvi in sedel na tram zraven Petra, ki je takoj začel razlagati svoje misli.

»Ljudje pravijo, da ima Dolnov stric srečo, ker ni šel na vojno. Kaj meniš, kako jo je dosegel? Ali z belimi konji?«

»Kaj jaz vem! Ampak stric ima mnogo knjig. Kaj, če bi tam...?«

»Saj res,« je zaklical Peter. »Nemara bo v oni knjigi, kjer so narisane in opisane živali vsega sveta, tudi o belem konju kaj. Vprašat ga bom šel!«

»Za oba bo veljalo,« je zagotovil Peter Blaža in hitro sta zlezla na dvorišče ter skrbno zaklenila vrata na hlev, kajti čisto nobena stvar ni bila varna pred vojaki, ki so kradli seno še za vojaške konje, kakor bi bili njihova last.

Peter se je premišljeno napotil proti stricu Dolnu. Davno je že bilo, kar je hotel iti po svetu; zdaj mu ni bilo več mnogo mar za srečno kmetijo s

spakljivim imenom, ki je nihče izmed Petrovih znancev še ni videl. Kje pa sploh je Šentjerbas? Pod katero goro, v kateri dolini leži? Nihče tega ni vedel. Toda beli konji, to je čisto druga številka. Ti hodijo po cesti, marsikoga je že videl, celo v vasi sta bila dva ali kar trije. Doslej se ni zmenil zanje, ker človek često zapira oči, ko hodi sreča mimo njega, a zanaprej bo drugače. Če bo stričeva knjiga potrdila, kar je učila glede sreče tista nedoločna, z ničimer podprta vera, potem bo Peter z vso vnemo začel šteti bele konje in prisilil srečo, da bo prišla k njemu.

Stričevo knjigo o živalih je sicer že večkrat pregledal, sam ali v družbi z Blažem in bratrancem Tinetom. Na bele konje se seveda niso ozirali, mnogo rajši so imeli tigre, leve, žirafe in druge živali, ki jih je nekoč kazal v svojem okencu mož z lajno. Toda v knjigi je bilo tudi napisano, kolikokrat je podoba pomanjšana. Stric je znal nemško in ko jim je razjasnil, kaj pomenijo številke in črke pod slikami, so dosti popoldnevov merili z metrom po tleh in ugotavljali dolžino in višino levov, slonov in nosorogov v Afriki...

Na poti k Dolnu je Peter srečal Lovreta. Skrivnostno je prišel k Petru:

»Greš z menoj?« Z roko je tehtno tolkel po hlačnem žepu.

»K stricu grem. Imam važen popravek.«

»Ali je oče pisal? Nekaj novega vem!« Lovre ni nehal zbijati po hlačah. Peter je sumil, da bo zvedel nekaj, česar ne sme zamuditi. Pokaj bi tudi hodil sredi dopoldneva k Dolnu, ko strica gotovo ne bo doma! Z Lovretom sta odšla za hišo, zlezla na stare deske, ki so poševno slonele na steno in sedla na panj, ki sta ga nekoč skupno privabila s tnale, da sta opremila Lovretovo pribežališče udobno kolikor sta mogla. Po tleh je bila razprostrta strešna lepenka, ki jo je Lovre prinesel iz barak; v leseni steni je tičalo nekoliko vojaških žebeljev s širokimi glavicami, na katere sta za trenutek obesila klobuke in jih snela, ko sta začutila, da piha veter skozi špranje. Skrivališče je bilo zelo lepo, dasi je bilo za oba pretesno.

»Veš, kako dosežeš srečo?« je vprašal Lovre.

»Če misliš, da z belimi konji, potem vem.«

»Vidiš!« Lovre je potegnil iz žepa svetlo dozo, pritisnil na pero in jo spretno odprl. V njej sta bili dve cigareti. »Šele devet in sedemdeset sem jih imel, pa sem jo že našel. To je sreča, kaj?«

Petru je bilo veselo pri srcu, ker je najdba pričala, da je na pravi poti za srečo, in tudi precej neprijetno. Nekaj kakor rahla zavist se je za trenutek naselilo v njem.

»Boš kadil?« se je oglasil Lovre, ko Peter ni nič odgovoril.

Dolgo sta si prizadevala, da sta s slabimi vžigalicami prižgala cigareti. Spočetka sta krepko vlekla in pljuvala po cigansko, vsak v svoj kot, kajti skušnja ju je učila, da potem ne boli glava in tudi glede slabosti, ki človeka prevzemajo po kajenju, je bolj varno. Vendar jima je slina vedno obilnejše

pritekala v usta, da je nista mogla poganjati skozi stisnjene zobe; zato sta cigansko pljuvanje opustila.

»Zdaj bom spet začel šteti od kraja,« je pojasnjeval Lovro. »Sreča menda noče, da bi jo kar na lepem prevaril«. Otresel je s prstom pepel cigarete kakor je videl oficirje, in si mel pekoče oči, kar je pa delal čisto na svojo roko. »Pravijo, da bo nova soška ofenziva. Takrat bo konj na kupe in ni vrag, da bi ne imel nekaj sreče.«

»Tudi jaz sem slišal nekaj... da!«

Peter nikakor ni hotel na široko govoriti o vsem tem. Lovretu bi sploh ne prisodil, da takole govorico prvi popade in se okoristi z njo, ko je sam še premišljeval, kaj naj bi našel in kako. Neprijetno mu je bilo, a preblisnila ga je tolažljiva misel, da doza s cigaretami res predstavlja veliko dragocenost, toda sreča menda še ni. Kakšna pa naj bo sreča, po kateri je človeku tesno pri srcu in se mu v glavi vrtil!

»Kaj pa,« je čez nekaj časa potihlo rekel Peter, »če bi bilo prav devet in sedemdeset konj potrebno, da kaj najdeš! Morda si prvi odkril to število in so ljudje živeli, ne da bi spoznali, kaj se skriva v njem.«

Ob tej misli sta se mudila skoro pol ure in na vse strani sta preudarjala, kako bi ugotovila njegovo resničnost, kajti sreči bi se na ta način zelo približala. Končno sta pa le obstala pri stotici, o kateri je pravila skrivna govorica, da ima edina veljavo...

Ko sta se razšla, se je Peter kljub vsemu nameril proti Dolnu. Dolnov oče sicer ni ničesar videl v Petrovem daljnogledu, čeprav mu je razložil, kako je treba gledati, toda glede konj je bil pravi mojster. Petrova mati ga je zmemor klicala, ko je bilo treba gnati staro Luco ali mlado Liso h kovaču, da ju prekuje. Mati je bila sestra Dolnovemu stricu in zato je nekaj noči pazil na živali tudi takrat, ko je dobila Luca žrebe in je bil oče že pri vojakihi.

Stric je bil doma in je Petru takoj dal iz omarice v zidu knjigo o živalstvu. Peter je iskal samo belo barvo, a belega konja v njej ni bilo. Nemara knjige prav nič ne vedo o tem!... Odložil jo je in dolgo molče gledal strica, ki je bral »Ilustrovani glasnik«. Ta časnik je bil Petru posebno všeč, ker je bilo v njem naslikano, kako velike so krogle za topove. Za neki top je bila granata prav tolikšna kakor sedemletni deček. Ko so Petru vso stvar razložili, je čutil do tega topa posebno, skoro sorodniško naklonjenost, kajti star je bil nekaj več kot sedem let.

»Poslušajte no,« je opozoril Peter strica, ko se je ozrl nanj. »Ali so beli konji posebna pasma?«

»Zakaj te pa to zanima?«

»Oh, nič! Ali kaj veste o belih konjih?« Malomarno je nadaljeval: »Pravijo, da imajo posebne lastnosti.« Ni hotel takoj izdati, da najbrž ve o njih več kakor stric, dasi je izkušen konjar.

Stric se je nasmehnil. »Da, res jih imajo!« (Petru je rastlo zaupanje v bodočnost.) »Če srečaš belega konja, ni nikdar tri dni od nedelje.« Zvito je mežikal in gledal Petra. Petru pa se je zdelo, kakor bi se bila tla pod njim nenadoma zazibala. Presneto zamotana stvar, če na hitro pomisliš.

»Če ga srečaš v sredo?« Peter je skušal strica ujeti.

»Potem je bila nedelja pred dvema dnevnoma, trije pa manjkajo do prihodnje.«

Peter je pritrdil, vendar ga je jezilo, da ni takoj odkril te preproste zanke. Upal je, da bo zvedel še kaj drugega. Res je stric pristavil: »Praviijo, da sta bel konj in velika ženska dve nesreči za hišo. Bel konj je vedno umazan, ženska pa je navadno neokretna. To da je rekel mož, ki je imel ženo kot lestvo.«

Več pa stric ni vedel, zato mu je moral Peter pojasniti, kakšne lastnosti imajo še beli konji. Stric sicer ni čisto verjel, celo dvomil je, vendar je pripomnil, da utegne biti v kakem slučaju res: »Že samo to je sreča, da jih sto vidiš, če potlej kaj najdeš ali ne!« — Peter je bil trdno prepričan, da je na pravi poti, saj pregovor govori samo o belcih in to celo dve stvari. Če pa poznajo šolarji še tretjo lastnost belih konj, potem bo nemara docela resnična tista govorica, kajti v tretje gre rado. Ta izrek, ki mu je Peter pripisoval precejšno skrivnostno moč, je Petra potrjeval v njegovi veri.

Peter se je še obotavljal, dasi je opravil, kar se je namenil; stric mu je odrezal kos kruha in Petrova dobra volja je neprestano rastla.

»Ali bo kaj rekvizicije?« Peter je začel govoriti vsakdanje stvari, katere je stric vedno razlagal materi. Doln je bil občinski mož in je moral biti navzoč, ko so jemali kmetom žito, krompir in mast; tudi takrat ni smel manjkati, ko so delili vaščanom skromne zavitke sladkorja in kave. Peter je hotel materi povedati in pokazati, kako koristi domači hiši; nimalo ga je vznemirjala materina beseda, da so z otroki le skrbi.

»Nekaj časa je menda ne bo! Če bom kaj zvedel, bom materi pravi čas povedal in tudi pomagal ji bom. Oče ni nič pisal?«

»Ne. Skrbi nas, če je še živ. V Tirolah je. Že enajst mesecev je na fronti.«

Stric je vedel, kako je s to stvarjo, Petru pa ni bilo jasno, kako naj si predstavlja čas in kraj, kjer je neskončno dolgo živel oče.

»Torej grem,« se je oglasil. »Novega ni nič; kaj v vas pridite!« Zardel je nekoliko in se pognal skozi vrata. Prav v zadnjem trenutku se je spomnil, da jim je mati naročala, naj poizvedo važne novice, ko se bodo mudili po hišah; tudi naj ne pozabijo ljudi povabiti v vas, da ne bi kdo mislil, kako nevljudni otroci so.

Peter je imel strica rad, ker se je vselej šalil z otroki, ko je prihajal v vas k svoji sestri, Petrovi materi. Neštetokrat jim je povedal zgodbico o cigančku, ki je s tremi žebliji pribil na desko kurje pero in potem tarnal, kako nespametni so ljudje, ki pravijo, da se na perju mehko spi...

(Dalje)

ŠEVČENKOVE PESMI

FRANCE BEZLAJ

IZ „MISLI IN DOMISLIC“

Čez polje hiti.
Ne kosi redi.
Ne kosi redi — gore.
Vzdihne zemlja in morje,
Vzdihne, zaječi.

Kosec neugnan
Seče noč in dan.
Nikdar se še ni upehal,
Pred nikomer ni odnehal,
Prosil bi zaman.

Ne kriči, ne svari.
Kose ne ostri.
Naj bo mesto, naj bo polje,
Kakor z mečem starec kolje,
Kar pred njim leži.

Naj bo kmet, krčmar,
Ali ubog kobzar,
Starec brez izbire seka,
Snopi padajo kot reka.
Ne ubeži mu car.

Tudi mene dohiti.
Na tujem pokosi.
Na katorgi me zadavi,
Nihče mi križa ne postavi
In v spominu obdrži.

Mineva dan, za njim noči.
Mineva leto. Šeleste
Usehli listi. — Ugašajo oči,
Zaspale misli, čustva spe,
Zaspalo vse je ... Sam ne vem,

*Kaj životarim, kam naj grem,
Kaj prav za prav na svetu hočem.
Ko se ne smejem več, ne jočem.*

*Kaj si mi namenil, Bože!
Kakšno usodo izbral!
Če že dobre sreče nočeš,
Vsaj slabo bi mi dal.*

*Ne dopusti, da bi spalo,
Živo srce spalo,
Da bi kakor gnila klada
v prsih mi ležalo.
Daj živeti srcu, peti,
Tvojo moč slaviti
Ter tvoj čudoviti svet
In ljudi ljubiti.*

*Težko je trohneti v ječi
In v okovih mreti,
A še huje spati, spati
Brez sadu živeti,
Dokler ne zaspiš za vedno,
Brez sledu izgineš,
Kot bi ne biló vseeno,
Če takoj pogineš.*

*Kaj si mi namenil, Bože!
Kakšno usodo izbral!
Če že dobre sreče nočeš,
Vsaj slabo bi mi dal.*

*Kaj mi bojo črne obrvi,
Temni lesk v očeh.
Kaj mi bojo mlada leta
In dekliški smeh.
Sreča mojih mladih let
Je zamrla v kali
In obrvi, črne obrvi
Stepni veter pali.
Srce vene na samoti*

Kakor ptiček v ječi,
Kaj pomaga mi lepota
V žalosti, nesreči.
Težko, težko je siroti
Med ljudmi živeti,
Če med svojci kakor tuja,
Sama je na sveti.
Nihče je ne izprašuje,
Kaj ponoči joče,
Nihče ne poizveduje,
Kaj srce ji hoče;
Kaj srce kot golobica
Noč in dan vzdihuje.
Nihče ga nikdar ne vpraša,
Nihče ga ne čuje.
Tujci ne izprašujejo,
Kaj mladost greni.
Naj izjoče se sirota,
Naj se pogubi!
Le izplakajte oči
Kar srce žaluje,
Še glasneje, žalostneje,
Da vas veter čuje
In odnese sporočilo
Do sinjega morja,
Črnemu nezvestemu,
Naj se on kesa!

MOLITEV

Daj carju in vsem krvosesom
Cekinov, tolarjev vozove
In še verige in okove!

Vsem tem zaslužnjenim telesom
Iz naših bednih praznih koč,
Tem pošlji, Bože, svojo moč.

A meni daj do konca dni
Samo ljubezni, da vzdržim,
Nič drugega si ne želim.

TARAS ŠEVČENKO

FRANCE BEZLAJ

Letos je dne 25. februarja minilo sto pet in dvajset let od Ševčenkovega rojstva. Ukrajinci so se spomnili jubileja z vrsto proslav, zveza sovjetskih pisateljev je izdala spominski zbornik, v katerega je prispevala vrsta najznanjših imen današnje Rusije. Četudi so slovanski klasiki pri nas že davno iz mode in samo redek ljubitelj iz starejše generacije ali mlad študent še odpre knjigo preprostih starih pesmi, ki bi jih komaj ločil od narodnih, vendar zasluži največji ukrajinski pesnik, da se oddolžimo spominu.

Gogolj je bil v bistvu vendarle renegat in njegov realizem poetičen in zlagan, vsaj z ozirom na Ukrajino. Žalostna doba propadanja, ki so jo začeli Poljaki, in sebična politika hetmanov ni uničila samo družbenega reda v tej največji vojni Krajini v zgodovini, ampak tudi silo naroda. Reforme Petra Velikega in Katarine Druge so bile za Rusijo vendarle zgodovinsko nujne in so zaključile proces počasnega razvoja, toda na Ukrajini so imele katastrofalne posledice. Tlačansko pravo je prišlo skoro čez noč, domačega plemstva ni bilo, niti domače inteligence in številni upori so izzvali samo še hujši pritisk. Koristolovci vseh narodov in poklicev, ki so se greli v milosti ruskih carjev in caric, so dobivali ogromna posestva v deželi, ki je izkrevavela že v borbi s poljskim fevdalizmom. V začetku devetnajstega stoletja ni ostalo ničesar več od stare Ukrajine, od časa do časa se je kakšen osamljen renegat povzpел višje, toda v jedru je ostal samo narod tlačanov. Vojna Krajina v zmanjšanem obsegu in z manjšimi svoboščinami je bila prenešena na vzhod, na Kavkaz in v Sibirijo, kjer so se hladile uporne kozaške glave v bojih z upornimi plemeni, ki so se kot nekoč Ukrajina branila ruske civilizacije. Poljski mesijanizem v dobi romantike je našel odziv tudi pri Ukrajincih. Romantične teorije o zibelki slovanstva, o Kazarih, kjer sta se baje slovanska blagovestnika naučila slovanskega jezika, so se mešale s še romantičnejšim pojmovanjem naroda in zgodovine. Cirilo-Metodijevci so sanjarili o stari kozaški slavi, sovražili Poljake, ki so jo uničili, in tudi Ruse, ker je niso obnovili. Ruska vlada jih je preganjala, ker so se ji zdeli nevarni prav tako kot Poljaki, četudi so bile na Ukrajini popolnoma drugačne razmere. Zveze z narodom niso imeli, poukrajinščenega plemstva je bilo še premalo. Mogli so biti liberalnejši, njihovim zgodovinskim iluzijam se je zdela največja ovira tlačansko pravo. Na Poljskem je bilo baš obratno, tam so poljski kmetje sami pobijali v gozdovih od Rusov poražene plemiške armade, ker jim je car nudil marsikatero ugodnost, da bi pristrigel peroti šlahti.

Ševčenko sam je ostal vse življenje samo glasnik tega začetnega romantičnega gibanja. Šolal se ni nikoli redno, komaj da je znal brati in pisati. Bral je malo, prišlo se ga je samo to, kar je tako rekoč viselo v zraku. Ko so ga »odkrili« in pritegnili v rusko družbo, je bil že preveč zagrenjen, da bi mogli kakorkoli vplivati nanj. V bistvu je ostal do smrti samo preprost samouk, ki je zrastel iz dediščine narodne pesmi in slepcev Kobzarjev ter sta samo globina doživljanja in prefinjeni umetniški čut naredila iz njega pesnika velikega formata. Imel je premalo stikov z dotedanjo ukrajinsko literaturo, da bi gradil iz pisane tradicije. Ustvaril je narodni knjižni jezik in razgibal ukrajinsko vprašanje, kajti njegovo romantično, strastno, brez-kompromisno sovraštvo je bilo ona največja etična gibalna sila, ki je kljub

katorgi in preganjanju prebujala vedno nove kadre borcev med ukrajinsko mladino. Še danes, po skoro sto letih niti poljska niti ruska cenzura ne dovolita natisniti vseh njegovih pesmi in nekaterih vsaj ne v celoti, ker se jima zde prenevarne.

Preprost tlačanski sin je že zelo zgodaj na svoji koži izkusil tlačansko pravo. Oče ga je poslal v šolo k vedno pijanemu kantorju, kjer se je med pretepanjem in hlapčevanjem naučil za silo azbuke in psaltirja. Nekoč mu je bilo tega dovolj. Pretepel je pijanega kantorja, mu ukradel največjo dragocenost, ki jo je kdaj videl, staro knjigo gravur in ušel. Sklenil je, da se bo šel učiti slikarstva. Prvemu slikarju je nosil barvo na cerkveno streho, drugi ga je pognal, toda gospodar je preprečil nadaljnje Ševčenkove pusto-lovščine. Postal je salonski Kozaček. Nobena stvar na svetu ne izgine brez sledu, iz kozaške telesne straže poljskih magnatov se je razvil salonski Kozaček, mlad dečko v slikoviti uniformi, ki je uvajal goste, sedel na kozlu poleg kočijaža in prižigal pipo lenim gospodarjem, potomcem francoskih ali nemških koristolovcev mešanih s tatarsko krvjo, ki so že davno izgubili lastnosti svojih prednikov v stoletnem životarjenju v idiličnih lesenih dvor-cih sredi brezkončne stepe. Ševčenko je imel časa na pretek. Kradel je gravure in lesoreze po plemiških predsodbah, kjer je čakal na gospodarja, in jih poizkušal prerisavati. Kadar so ga zalotili, so ga bili. Ker je bil nepoprav-ljiv grešnik, ga je končno poslal gospodar — ruski Nemec — v Petrograd v uk k črkoslikarju. Ob nedeljah je hodil v Letni vrt prerisavat kipe, dokler ga ni nekoč našel slikar Sošenko, ki mu je svetoval, kako naj dela. Gospo-darju so bili njegovi akvareli všeč, uporabljal je Ševčenka za portretiranje svojih ljubavnic, dokler se ni Sošenku posrečilo, zainteresirati zanj pesnika Žukovskega in slavnega slikarja Brjulova. Brjulov je naredil portret Žukov-skega, ki je bil prodan na javni dražbi in z izkupičkom 2500 rubljev so odkupili Ševčenka. Vpisal se je na umetniško akademijo, bil je ljubljeneц Brjulova, dokler ni končal in ga ni pritegnila literatura.

Leta 48. je bil poslan v pregnanstvo zaradi pesmi s prevratno tendenco in članstva pri tajni družbi sv. Cirila in Metoda. Kot navaden vojak je služil v utrdbi za Kaspiškim morjem, prepovedano mu je bilo pisati in slikati. Sam je pozneje pripovedoval, da niso slabo ravnali ž njim, razen nekaj let, ko je bil njegov predstojnik prostak, ki so ga povišali v častnika in je v pregoreči službeni vnemi mučil politične izgnance. Zaradi svojega boja proti tlačanstvu je bil Ševčenko priljubljen v liberalnejši ruski visoki družbi. Kmalu po smrti Nikolaja Prvega se je posrečilo ženi grofa Tolstoja, da je dosegla zanj pomilostitev. Leta 58. se je smel vrniti v Petrograd, dali so mu na uporabo sobo v Akademiji in akademskega »soldata«, da mu je stregel. Toda Ševčenko je bil že ubit. Pil je neizmerno, kadar je bil trezen, se je pečal z jedkanjem gravur, obenem pa je bil originalen »eksotikum« liberal-nih petrograjskih salonov. Na rojstni dan, 61. leta ga je pijanega zadela kap.

Njegovi ruski sodobniki kakor Turgenjev, Kostomarov ali Polonski poročajo o njem v svojih spominih sicer s pieteto, toda opisujejo ga kot čudaka in zelo nesimpatičnega človeka. Večinoma so ga spoznali šele po povratku iz pregnanstva. Rus šestdesetih let se ni mogel več vživeti v to zapoznelo romantiko in ideologijo, ki je bila spričo njegovih razmer za-kasnela in je načelno nihče ni več priznaval. Razen borbe proti podaništvu ni imel Ševčenko nič skupnega niti z ruskim liberalizmom niti s slavjanofili.

Sicer pa si je Ševčenko predstavljal ukrajinsko svobodo še zelo nejasno.

Ni mislil na odcepitev od Rusije, po povratku iz trdnjave je celo poizkušal napisati epos v rusko-ukrajinski mešanici, kar mu je seveda izpodletelo. Toda njegova zasanjanost v zgodovino, njegovi Hajdamaki in Kobzar so delovali še pozneje, ko je bila cirilo—metodijska miselnost že davno preživela, in delujejo še danes.

Vse Ševčenkove pesmi so v formi in v ritmu veren odraz narodne poezije. Nikoli ni v njih nič tujega. Svetovne literature itak ni poznal, proti ruski pa je imel predsodke. Puškina ni mogel trpeti zaradi Poltave, ki je po njegovem mnenju samo ruska prikrojitev zgodovine in ni niti slutil, kako sorodna sta si vsaj po vlogi, ki sta jo imela vsak v svojem narodu. Poljake je smrtno sovražil in tako mu je ostala samo ena šola, narodna pesem, ki so jo prepevali slepci Kobzarji, narodna pesem po obliki in po snovi, najsi bo že šaljivo igriva ukrajinska romanca ali zamišljena kozaška duma. Toda globoka osebna tragičnost vendar prepreči, da bi kadarkoli izzvenele v običajne narodne motive, kot jih je bilo toliko pri slovanskih narodih v dobi romantike. Še danes, po sto letih, je še vedno svež in prepričevalen, Ukrajincem pomeni najmanj toliko kot nam Prešeren, morda še več, ker je bilo v njem več upora proti razmeram in so njegove pesmi še danes borbene kot so bile takrat, ko jih je pisal, četudi je narodnostni boj Ukrajincev prešel že v popolnoma drugo fazo.

Pri nas je imel Ševčenko mnogo občudovalcev v dobi, ko je doraščala naša moderna. Janez Ev. Krek se je vrnil z Dunaja, kjer je imel v Terezijanišču nekaj ukrajinskih kolegov, kot njegov vnet občudovalec. Ševčenka so brali vsi, ki so zahajali h Kreku. Prevod Hajdamakija lani umrlega župnika Abrama, Krekovega učenca, je sicer slab in danes že zastarel. Mnogo pravilneje ga je razumel Župančič; Ševčenkov vpliv često zazveni v ritmu in preprostosti njegovih verzov, ko se je otrešel dekadentstva.

Danes se pri nas malokdo zaveda, da imajo tudi slovanski narodi umetnike, ki zaslužijo, da bi jih poznali vsaj tako dobro kakor zapadne, ker so ustvarili mnogo, česar zapadna umetnost še danes ne pozna: ono objektivno, brezosebno resničnost, ki je posebno iz ruske literature ustvarila tako svojevrsten svet, ki nam je sicer tuj, toda človeško bližji kot zapadni individualizem. Tam v vzhodnih stepah je človek kot muha, mora na neki način pozabiti nase, in to, kar ostane, čutijo vsi. Ševčenko je sicer preprost, toda baš zato, ker je preprost, je temu skoro azijskemu svetu še bližji.

DROBIŽ IZ DOBE RESTAVRACIJSKE CENZURE

(Žemlja, Prešeren)

FRANCE KIDRIČ

V dobi avstrijske restavracijske cenzure so bile na Slovenskem vloge često tako čudno razdeljene, da jih moremo le umeti, če sponiramo zelo velik vpliv osebnih simpatij ali antipatij brez vodstva načelnih misli ter ako upoštevamo obenem poseben način borbe med obema cerkvenima strujama: janzenizmom in protijanzenizmom. Pogumen pisatelj, ki je vodil o tem račun ter poznal tudi hojo po ovinkih, si je utegnil nakloniti v trenjih z malenkostno in pogosto bornirano cenzuro izjemoma tudi užitek uspelega trika...

Prešeren, ki je izza 1834 imel sloves, kako zna cenzuro voditi za nos, je slavil več takih zmag. Vsa enkrat pa se je posretil poskus tudi njegovemu za pet let mlajšemu brezniškemu rojaku Jožefu Zemlji, ki je začel slovenski pesnikovati menda 1826-27 kot bogoslovec drugega letnika in slušatelj Metelkovih slovenskih kurzov, poslal 1831 iz Žumberka, kjer je 1829-1833 kaplanoval, Kastelcu za »Čbelico« svoje prve prispevke (za psevdonim si je določil **) ter objavljaj svoje slovenske verzje po prekinitvi »Čbelice« tudi v ljubljanskem nemškem tedniku (Marn XIX, 1).

Zemlji je bila lastna skromna verzifikatorska nadarjenost, a precejšnja sprejemljivost za nove ideje, na primer tudi za ideje ilirizma in Gajeve »Danice«, katero si je naročil menda med prvimi Slovenci, ki so se dali pridobiti. Ilirizma pa ni sprejel v celoti kakor Vraz: medtem ko je v bistvu ostal zvest osnovi slovenskega posebnega literarnega jezika ter se zadovoljeval predvsem z leksikalnimi koncesijami, je glede izbire epske snovi in glede črkopisa naglašal potrebo sloge. Na njegov odnos do češkoilirskega črkopisa, ki je izza 1838 tudi na Kranjskem štel vse več pristašev, je poleg »Danice« odločilno vplival pač Andrej Smolè, za katerega je dotiskal Blaznik do 27. julija 1840 samo še 500 izvodov »Matička« s starimi »kranjskimi črkami«, 500 pa že z »novimi ilirskimi«, potem pa samo z novimi črkami do 18. avgusta 1000 izvodov »Varha« (Blasnikov Arbeitsbuch), in po 28. avgustu 1840 Vodnikove pesmi (ZMS 1902, 196). Za novi črkopis je bil Zemlja, ki je pastiroval 1833-1835 v Toplicah, a potem bil v Ambrusu za vikarja, kmalu tako vnet, da je 1841. izročil Kastelcu nekaj narodnih pesmi za »Čbelico« samo pod pogojem, da izide almanah v novi obleki (Smičiklas, Babukić 66). Motilo ga ni, da je bil tisk z novimi črkami dražji (Smolè je plačal za polo »Matička« v bohoričici 9, v gajici 14 gld.). Zemljev slovenski pesniški vzor je bil prvotno Vodnik, v časih »Čbelice« pa se je vnel za Prešernove oblike: sonet in stanco. Posebno je vplival nanj Prešernov »Krst«, ki mu je bil prikupen tudi po vsebini: do spomladi 1841 je tudi ambruški vikar pripravil za tisk »povest u pèsmi«, a dodati ji je sklenil prevod pokopališke elegije »Elegy written in a Country Churchyard« angleškega pesnika Thomasa Grayja (1716-1771) iz 1751, s katero se je začelo v evropskih literaturah otožno razmišljanje na grobeh. Seveda je imel od začetka namen, povest in elegijo izdati v novem črkopisu (Vraz, Dela V, 231). Vrazu so bili 1841 Zemlja, dr. Anton Česnik (Prešernov čestilec in korespondent, distriktni zdravnik v Kočevju) in Jurij Ilinič (vikar v Strugah pri Ribnici), ki so ilirskega potnika dne 10. maja obiskali pri Rudeževih v Ribnici (Dela V, 230), nad vse simpatični: »sve sama ilirska vatra« (230); Zemlja in Ilinič »toliki... domorodci i cenitelji ilirštine, da sve skoro Danice, koliko jih je dosad izašlo, na izust znadu«; Zemlja »lèp i prekrasan naše gore list, nadahnut duhom sloge« (35). Skoraj preseneča misel, ki se pa spričo cenzurnega obravnavanja njegove brošurice s »Sedmimi sinovi« in Grayjevo elegijo glede njegove orientacije vsiljuje: da je bil bliže janzenistom nego njihovim nasprotnikom.

Snov za »povest u pèsmi«, ki jo je obenem s prevodom elegije dne 12. maja 1841 predložil Zemlja v cenzuro ljubljanskemu guberniju, mu je dala »Danica« iz 1835 s povestjo v prozi pod naslovom »Sedem sinov Mikičevih« (Mikić je v časih kralja Bele IV. in tatarskega napada hrvatski ban). Medtem ko je bila ta povest Zemlji osebno le anekdota, ki se je ob njej ustavil pri iskanju snovi za »povest v verzih« po vzoru Prešernovega »Krst«, mu je

Grayjevo znamenito elegijo pomaknilo v ospredje zanimanja bržčas slično stanje kakor več desetletij prej Nemcu Höltyju: tudi ambruški vikar je bil jetičen ter je pač često mislil na smrt. Vprašanje kitice mu ni delalo težav: za »balado« si je izbral verz in kitico Prešernovega »Krst« (stanco), samo da mu je po primeru nekaterih nemških pesnikov drugi, četrti in šesti verz brez potrebe deseterec z moško rimo; Grayjevo elegijo je prevedel v peterostopni jambski vrstici ali blancverzu angleškega izvirnika s prestopnimi rimami. Izraz mu je neokreten, v prevodu brez originala često nerazumljiv. K mitološkemu pristroju z Venero, Plutom, Ateno, Himnom, Semelo, Zevsom, Pieridami in Muzami se zateka brez pomislov kakor Prešeren niti v prvih letih. Zavestno uvaja ilirske izraze (sprug, ljubav, celivati, iskren itd.), ki jih pojasnjuje z domačimi. Na pomoč kliče sicer neimenovano »mater« (t. j. Kollárjevo Slavo), toda z etnografsko terminologijo ne doseže Prešerna te dobe, ker mu pomeni izraz »Slovenci« le »Slovane«, medtem ko poznamenuje lastno ljudstvo dosledno s »Kranjci« (izmed ostalih Slovanov imenuje Hrvate in Čehe). Znakov zunanje nebogljenosti je v spisu kar na pretege: ponesrečene elizije (v' har); nerazumljivi termini (var za grad); podaljšave iz metrične zadrege (zmerijala); mašila; itd.

Vraz je sicer »razabral« iz nekoliko vrstah, koje mu je izvolio pesnik priobčiti« dne 10. maja (1841) v Ribnici, da je »dêlo... napojeno poetičkom vatrom, duhom sloge i ljubavi bratske ilirske« (Dela V, 36), toda to sodbo mu je narekovala zavzetost za Slovenca, v katerem je domneval doslednejšega svojega somišljenika, nego je v resnici bil. Objektivni moderni kritik z estetskim okusom je moral opaziti zlasti v izvirni »baladi«, ki je v primeri s »Krstom« pravcata metrična naloga peto- ali šestošolca, vrsto momentov, katerih ni bilo mogoče s pohvalo jemati na znanje. Toda samo kritik, ne uradni cenzor! Cenzurnih težav pa pisec gotovo in po pravici ni pričakoval, saj je bila »povest u pésmi« profano delo z jasno poučno tendenco, beseda angleškega protestanta pa tako osredotočena na krščansko razmišljanje o smrti, da jo je mogel podpisati tudi vsak katoliški rigorist. Ambruški vikar je najbrž debelo pogledal, ko je zvedel za usodo rokopisa, ki ga je bil v predpisanih dveh primerkih predložil v presojo (naslednja izvajanja slonijo na aktih, ki jih hranita gubernijski arhiv v Ljubljani in arhiv bivšega notranjega ministrstva na Dunaju).

Ker je šlo za posvetne verze, je imel gubernijski svetnik: častni kanonik Stelzich kot cenzurni referent brez ozira na svečeniški značaj pisca le dolžnost, da izbere med ljubljanskimi kleriki ali šolani laiki cenzorja s primernim znanjem slovenščine. Toda gubernij je iz neznanih vzrokov ponovil napako, ki je 1824 pokopala načrt časopisa »Slavinje« (ZMS 1907, 1): ker je bil Žemlja duhovnik, so poslali rokopis dne 18. maja 1841 v izjavo škofu Wolfu. A vladika Anton je poslal guberniju odgovor, ki zopet, kakor njegova izjava o »Slavinji«, kliče v spomin, kako nevarnega varuha je imela slovenska literatura v njem in njegovih somišljenikih tja do Kopitarja. Pisal je namreč dne 3. junija 1841 glede Žemljevega rokopisa guvernerju baronu Jožefu Weingartenu (nemški): »Čeprav vsebuje (izvirna povest) tudi nekaj poučnega (ban kara banico, ki je zapodila brez daru revno ženo s trojčki, banico zadene očitna kazen božja, ker porodi, ko odide ban na vojno, sedmorčke), je stvar vendarle taka: ako presojamo spis z verskega stališča, ...spričo strašne okamenelosti materinega srca (ker hoče Mikičeva žena

izmed svojih sedmorčkov dati šestorico v moževi odsotnosti utopiti), spričo kaznive poslušnosti služinčadi (dekla hoče baničino zapoved izvršiti), spričo grozeče maščevalnosti (ban, ki je ob povratku iz vojne prestregel dekle in dal šest sinov na skrivaj vzgajati, misli ves čas na to, kako bo ženo kaznoval, ko sinovi dorastejo) in spričo mnogih mitoloških namigavanj (Wolf omenja posebej »Himnov zakonski blagoslov«) ne more biti dvoma, kaka sodba je primerna (škof hoče reči, da: obsodba). Elegija pa vsebuje povsem resna razmišljanja o božji njivi, smrti in minljivosti svetnih dobrin. Nobena izmed obeh pesnitev sicer ni verska, vsebina je obema povsem posvetna, obe prihajata le kot donesek h kranjskemu pesništvu nekoliko v poštev, nobena pa kot poučni in izpodbudni spis. Mitološka namigavanja pač kažejo, da spis ni namenjen preprostemu ljudstvu. Ako se torej visoki gubernij odloči, da dovoli prošnjiku spis natisniti, bi se iz navedenih razlogov delo ne smelo opremiti z ordinariatsko aprobacijo.

Wolfova izjava je izzvenela torej v zastrto pričakovanje, naj se spis ne dovoli, in sicer zaradi »Sedmih sinov« ne. Pri tem je vladika odgovarjal na vprašanja, katerih ni stavil niti avtor niti gubernijski cenzurni referent.

Za gubernij pa je sedaj bila odprta zopet samo ena pot, ista kakor pred sedemnajstimi leti ob »Slavinji«: da predloži akt Dunaju. Dne 16. junija 1841. je Weingarten res prepustil odločitev policijskemu ministru Sedlnitzkemu, torej neposredno dunajskemu slovanskemu cenzorju Kopitarju. A Kopitar se je tudi sedaj izkazal pokornega slugo škofa Wolfa, čigar izjavo je razširil in posplošil, da je mogel Sedlnitzkemu poročati: »Balada o sedmih sinovih se zaradi pomanjkljive in z verskega stališča celo dvoumne obdelave ne zdi primerna za tisk, a tudi tisk druge pesmi, obstoječe iz prevoda Grayjeve cerkvene balade, tako zaradi vsebine kakor glede na stan prevajalca kot dušnega pastirja ni priporočljiv (wünschenswert)«.

Kopitar je obsodil torej tudi Grayjevo elegijo, ki ji Wolf ni očitil nič drugega, kakor da ni primerna za preprosto ljudstvo. Seveda grof Sedlnitzky nato »ni mogel ravnati drugače«, kakor da je s to obsodbo »soglašal«: dne 11. julija 1841. je poslal Weingartenu posnetek ocene dunajskega cenzorja ter mu naročil, naj odpravi Žemljevo rokopis z »non admittitur« — se prepoveduje. Sledile so 1841 še formalnosti: dne 18. julija so v smislu dunajskega naročila poslovali v seji ljubljanskega gubernijskega gremija; dne 21. julija je Stelzich poslal rokopisa ljubljanskemu ordinariatu, da ga ta vrne prosilcu z odločbo »non admittitur«; pač kmalu nato so iz ordinariata poslali rokopisa v Ambrus, seveda brez osvetljave Wolfove vloge...

Neka kranjska »gospoda«, najbrž mladi ljubljanski Iliri, ki jim je bilo simpatično, da si je »kranjski« pesnik izbral hrvatsko snov, se je za usodo delca zanimala in izpraševala v drugi polovici 1841 Antona Žaklja, bogoslovca v četrtem letniku, »ako je Žemljeva pesma izišla«. Seveda je mogel Žakelj tudi Vrazu dne 25. novembra 1841 samo odgovoriti: »Vidio ju jesam z bečkim non admittitur« (ČZN 1910, 299—300).

Medtem se je Žemlja po vsej priliki polagoma oprijemal misli, ali se za rešitev »Sedmih sinov« s prilogo ne bi morda dal izrabiti spor med Wolfom in zadnjimi borbenimi ljubljanskimi janzenisti, ki je izza srede tridesetih let postajal vse osebnejši (ČJKZ 1928, 192—3). In res se mu je nakana posrečila, ker je napravila situacija vplivne janzeniste za večje zagovornike pesniške svobode nego je bil Wolf. Dne 17. avgusta 1842. je predložil ambruski vikar rokopis znova cenzuri. Vloga priča, da je poznal glavne stavke, ki

so pripravili odločitev z »non admittitur«: Zemlja je naglasil, da delce ne spada v področje teologije; o vsebini je s člankom »Danice« sodil, da jo potrjujejo, »naj bo še tako neverjetna«, vendar znameniti pisatelji kakor Peter Alvinczy, grof Wolfgang Bethlen (1648—1679, sedmograški zgodovinar), Stefan Tzeglendi in drugi; glede na prevod Grayjeve elegije je opozarjal, da je bila v nemščino že večkrat prevedena.

Stelzich je sedaj pač namenoma prezrl, da so Wolf, Kopitar in Sedlnitzky o spisu že enkrat odločili ter kaj so rekli: dne 26. avgusta 1842 je poslal gubernijski referent rokopolis v cenzuro istemu knjižnemu revizorju Juriju Paušku, ki je vodil 1833 borbo janzenistov proti četrtemu zvezku »Čbelice« ter pridobil zanj tudi Wolfa, a je bil sedaj v novi situaciji pripravljen, da pomaga desavuirati škofa; dne 3. septembra 1842 je Paušek kratko izjavil, da »vsebinsi spisa se ne more nič očitati, zato je spis primeren, da se natisne«; dne 7. septembra 1842. je dobilo delce imprimatur ter moglo v začetku marca 1843 pri Blazniku v češkoilirskem črkopisu iziti (Carniolia 13. marca 1843, str. 364). Trik je ambruškemu vikarju uspel...

Kake afirmacije janzenizma Paušek s tem svojim desavuiranjem škofa Wolfa ni dosegel. V novem prepiru, ki je nastal med ljubljansko duhovščino meseca februarja 1843, je bil knjižni revizor že takorekoč osamljen zagovornik jožefinskih in janzenističnih gesel (ČJKZ 1928, 193). Nekaj tednov pozneje je zadela kranjski janzenizem nova občutna oslabitev: dne 1. aprila 1843. je v Kranju umrl dekan Janez Bedenčič, isti, ki je bil 1813 do 1836 župnik pri Sv. Petru v Ljubljani ter vodil 1814—1819 obenem s svojim kaplanom Janezom Travnom srdit boj proti vsakoletnemu romanju Šempeterčanov na Šmarno goro in njega zagovorniku frančiškanku Felicijanu Rantu (ta je umrl leto dni pred Bedenčičem, dne 3. aprila 1842).

Zemlja, ki je dobil medtem 1843 župnijo Ovišje na Gorenjskem, je spremljal to borbo s trudnimi očmi, ki so se dne 15. septembra 1843 za večno zaprle. Po svoje pa je mogel trenja pesniško registrirati Žemljev slavni sofaran Francè Prešeren, in sicer v »Šmarni gori«.

Terminus post quem non za postanek Prešernove »Šmarne gore« je 16. april 1845, ko je pesnik v »Novicah« prvič rabil češkoilirski črkopis: prepis starejše redakcije je narejen namreč po predlogi v bohorici (LZ 1908, 377). Prav tako pa se da dokazati, da je bila pesnitev okoli 1844 še nova in neznanca: spada namreč med tiste, s katerimi je presenečal pesnik družbo v gostilni »Pri Pemu« na Glincah, a tja je zahajal z novimi pričami svojega snovanja izza 1844 (Kronika 1934, 269). Nič torej ne nasprotuje podmeni, da je Prešeren za prvi november 1843 hotel opozoriti svoje stare nasprotnike janzeniste, da jih po ljudski tradiciji čaka prav taka usoda kakor Bedenčiča (in Zemljo?), ki se bo moral zaradi nasprotovanja romanju na Šmarno goro tega leta prvič udeležiti kazenske mrtvaške procesije.

Treba se bo sprijazniti z mislijo, da je šlo Prešernu tudi v »Šmarni gori« vkljub njegovi ljubezni do te izletne točke predvsem za hudomušno naganje nasprotnikom v ironični obliki: kakor se pozneje v »Nebeški procesiji« ne istoveti pesnik resno z načelnimi nasprotniki gledališča, kazine in koližeja, tako tudi v »Šmarni gori« ne zagovarja resno in načelno romanja proti janzenističnim rigoristom, pač pa se hudo veseli, da je opazil situacijo, s katero je lahko nasprotnike malce jezil. A recitator te legende bode morda pogodil pesnikovo tiho misel, ako si izbere za prednašanje pozo frančiškan-

skega patra, ki bere svojim janzenističnim zopernikom kozje molitvice na ta in na oni svet (pravili so mi, da je Oton Župančič s tako deklamacijo poslušalce očaral).

Od postanka pa do marčne revolucije se je širila »Šmarna gora« samo v prepisih: prepis neznane roke, narejen še po predlogi v bohoričici, se je ohranil v literarni ostalini Kastelčevega sošolca Jožefa Rozmana iz Ljubnega, ki je od 1842 župnikoval v Cerknici (LZ 1908, 377); novejšo redakcijo v Prešernovem lastnoročnem zapisu v češkoilirskem črkopisu je hranila pesnikova sestra Katra (KCM 1906, 29); Prešernov rokopis je dobil za objavo v peti knjigi »Čbelice« Kastelic ter objavil pesem 1848 z novimi Prešernovimi korekturami (Žigon, Kronol. pregled 76; rokopis je danes izgubljen). Obstajalo pa je najbrž še več rokopisov... Pesnik ni niti poskusil, da bi 1844–47 legendo s pomočjo tiska širil med ljudmi, ker je pač slutil, da njen pravi smisel odločilnim možem ljubljanske policije in cenzure ni neznan in da je navidezna pravoverna tendenca ne bi mogla obvarovati pred cenzorjevim svinčnikom.

DOSTOJEVSKIJ

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Pred menoj leži tretji del »Dnevnika« Dostojevskega, ki je izšel v češkem prevodu pri Laichterju. Je to izbor družabnih in literarnih razmišljanj izza pomenljive dobe: iz velikega leta 1877, leta rusko-turške vojne. Težko je povedati, kako vznemirljivo je to berilo. Ne morem se tega dnevnika dovolj načitati. Poleg njega se mi zdi lirika obledela, beletrija hladna in površna, esejistika abstraktna in begajoča. Tu pa imam vtisk, kakor bi se neizmerna, večna ljubezen z zaskrbljeno ljubeznivostjo nagibala nad samo temno srce naroda in se trudila, da bi v njem slišala tisto resnico, ki mu je več kakor vsa ostala življenjska resničnost. Mislim, da ni bilo nikdar avtorja, ki bi toliko in tako ljubil kakor Dostojevskij in rekel bistvenejše besede o ljubezni, o sleherni in vsej ljubezni: od spolne ljubezni zaljubljenecv tja do ljubezni do bližnjega, domovinske in božje ljubezni. In če ta človek samo takole mimogrede zapiše misel, kako težavno in mučno je koga ljubiti, kakšna težka umetnost je ljubezen, ne moreš videti v tem nič drugega nego stališče, ki bi te nanj hotel postaviti pred svojim delom. Da, če je kdaj živel umetnik ljubezni, je bil to Dostojevskij.

Ni ga bilo človeka, ki bi tolikaj ljubil Rusijo, tako veroval v njeno sveto poslanstvo med evropskimi narodi, kakor Dostojevskij. Domovinska ljubezen se lahko povsod pod soncem zlorablja, in čim boljša, imenitnejša je kakšna reč sama po sebi, tem huje in pogubnejše jo lahko kdo zlorabi. Corruptio optimi pessima. Domovinska ljubezen utegne postati in je zares že bila neredkokrat in je še vedno neredkokrat pri nas orodje malodušnosti, krinka sebičnosti in duševnega udobja, če ni, kar je še slabše, zavetišče brezmiselnega frazerstva in osebnega dobičkarstva. Nasprotno temu je domovinska ljubezen Dostojevskega največji duševni razpon, v nji so ob največjem zaupanju v lastni narod najvišje zahteve do njega.

V poglavju z naslovom »Slavjanofilova izpoved« je povedal Dostojevskij, kaj je pozitivna domovinska ljubezen, ki ne sloni na mržnji, marveč na prijateljstvu do drugih narodov: je sama polnost življenjske vere in nadeje. Dostojevskij nam tu razlaga, v čem je njegovo slavjanofilstvo. Slavjanofilstvo mu pomeni »duševno zvezo vseh ljudi, ki verujejo, da bo naša velika Rusija, ko se postavi na čelo zedinjenih Slovanov, povedala vsemu svetu, vsemu evropskemu človeštvu in njegovi civilizaciji svojo novo in zdravo besedo, kakor je svet ni še slišal. Ta beseda bo izrečena v blagor človeštva in zares samo v ta namen, da bi se vse človeštvo združilo v novo bratsko svetovno zvezo, čije načela bi koreninila v slovanskem duhu, predvsem pa v duhu velikega ruskega naroda, ki je tako dolgo trpel in moral toliko stoletij molčati, ki pa je vedno hranil v sebi mogočne sile, da bi v bodočnosti pojasnil in rešil mnoga trpka in močno usodna nesporazumjenja zapadnoevropske civilizacije.« O poslanstvu in namenu slavjanofilstva ima Dostojevskij, kakor vidimo, zares vzvišeno pojmovanje: to nikakor ni ozko-srčni šovinizem, zakrinkana sebičnost, miselno udobje. Slavjanofilstvo mu je predvsem ideja, nova ideja, »nova in zdrava beseda, kakor je svet ni še slišal«. Slavjanofilstvo mu je kulturno poslanstvo Vzhoda, kjer se je še ohranila čista ideja krščanske ljubezni, Zahodu, ki je odpadel od nje in zabredel v neplodne in nerazrešljive antinomije.

In rusko-turška vojna je Dostojevskemu že prva črka te »nove in zdrave besede«, zato je ne more Evropa razumeti. Zlasti ne more doumeti, kako je mogoče voditi vojno pristnega entuziazma, čiste bratske ljubezni; ne osvojevalno, marveč osvobodilno vojno, ki nima namena, razširjati ozemlja, marveč oteti krščanske južne Slovane iz strašne turške okrutnosti in divjaštev. Zahodna Evropa, katere celotno življenje, zasebno prav kakor javno, individualno prav kakor občestveno, je samo sostav egoizmov, ne more razumeti, da je mogoč boj brez sebičnega namena, iz preproste zapovedi krščanske ljubezni.

»Velik vzhodni orel je vzletel nad svet, obe peroti mu bleščita na vrhovih krščanstva; ta orel si noče zaslužniti narodov, noče osvajati dežel, noče razširjati meja, marveč skuša osvoboditi, na noge postaviti zatirane in tep-tane narode, jim dati novega življenja v blagor njihov in v blagor človeštva. Računajte kakor koli, glejte na to vojno še s takimi dvomi, njen smoter ostaja v bistvu isti, in prav tega ne more Evropa verjeti. In verjemite, da se Evropa ne boji v toliki meri domnevane okrepitve Rusije, kakor se boji tega, da je Rusija zmožna vzeti nase take naloge in smotre. Zapomnite si zlasti tole: Lotevati se nečesa, kar ni usmerjeno naravnost v lastno korist, se zdi Evropi tako nenavadna zadeva, tolikaj nasprotujoča mednarodnim navadam, da vidi Evropa v postopanju Rusije ne samo barbarstvo, zaostalega, surovega in neizobraženega naroda, ki je zmožen začeti v našem svetu, iz prostaštva in neumnosti vojno, podobno zdavnaj minulim križarskim pohodom v temnem srednjem veku, marveč tudi nemoralno dejanje, ki je nevarno Evropi in baje ograža njeno visoko civilizacijo.«

Dostojevskij ni med tistimi, ki obsojajo, a ne poznajo. Ne pozna samo zapadne civilizacije, pozna še več: njenega duha, njeno metodo npravstvenega mišljenja in presojanja. Pozna prav podrobno zahodna slovstva, ve, kako so reševala vse velike sodobne probleme, problem krivde in kazni, problem moškega in ženske, problem imetja in gladu. Ve, da pozna Evropa summa summarum samo dvoje rešitev: despotsko nasilje ali anarhično nasilje,

drugo slabše od drugega. V dnevniku Dostojevskega je le malo mest, ki bi bila bolj mikavna od zapiskov, kjer kaže, kako Rusija z nekako že kar bolešno vdano ljubeznijo ljubi zahodno Evropo in nje kulturna dejanja in dela. Celo slavjanofili niso glede tega izjema. »O, ali veste, gospoda, kako ljuba je nam sanjaškimi slavjanofilom in — kakor pravite — sovražnikom Evrope, prav ta Evropa, ta „dežela svetih čudes“? Ali veste, kako draga so nam ta čuda in kako ljubimo in častimo velike narode, ki prebivajo v nji in vse, kar so storili velikega in lepega? Ali veste, kako nas muči in žalosti, koliko solza in duševnih bolečin nas stane usoda te naše drage in sorodne dežele!« Dostojevskij je pokazal že v prejšnjih delih svojega dnevnika strastno ljubezen, ki je z njo sprejemala vase ruska literatura vsa pomembnejša dela zahodnih literatur — angleške, francoske in nemške. Byron, Schiller, Hugo, George Sand so si v ruskih prevodih pridobili pogostoma strastnejše, iskrenejše in vdanejše bralce kakor v domačih deželah; vplivali so globlje in plodovitneje v ruski duši kakor v duši lastnega naroda; postali so tu kulturni kvas in usoda, medtem ko so bili v domovini zgolj čtivo. Dostojevskij krasno opozarja na to pomembno potezo ruske duše, ki ni ekskluzivna; ki se iz prirojene velikodušnosti bolj predaja tujemu kakor domačemu; ki se ne zapira pred nobenim vetrom entuziazma, pa naj veje odkoder koli. (Kdo se ne bi bil spomnil pri tem naših razmer? Tudi pri nas so postali kulturni stvaritelji in resni činitelji slovstvenega razvoja ljudje, ki so bili v svoji lastni domovini neredko podrejenega pomena, na pr. Przybyszewski. Prav za prav imamo tudi mi lahko vzbudljivo velikodušje.)

In sedaj se je ruska duša ustavila na razpotju. Mar naj se kompromitira pred to Evropo, ki jo je tolikaj cenila, tako zelo ljubila, na katero je zrla s takšnim spoštovanjem? Ali naj se spusti ne v možnost, marveč v gotovost, da je Evropa ne bo razumela, t. j. da sploh ne more biti razumevana? Ali pa naj se utaji, naj skrije svojo notranjo resnico, svojo novo idejo, svoje poslanstvo, svojo »novo in zdravo besedo«? Tako je bilo to vprašanje — vprašanje, ki je resnično odločilno, usodno, hamletsko. In našle so se kajpak tudi med rusko inteligenco slabe duše, ki se niso marale in umele kompromitirati pred »kulturno«, »civilizirano« zahodno Evropo. Le-ti so zatrjevali, da nikakor ne čutijo s svojimi južnimi brati — kristjani, da jim je vse to čez mero »abstraktno« in »fantastično«; vojno odklanjajo kot »nenapredno«, »nemoralno«, celo »nekrščansko« zadevo. In bojem s temi blodnimi — a seveda ne nepoštenimi dušami, — polemikam z njimi, zavračanjem njih stališča je posvečen skoraj ves tretji zvezek Dostojevskega Dnevnika. Dejal sem: ne nepoštenim dušam. Kajti taki ljudje so vprav primerek slovanske velikodušnosti, razvite tja do karikaturno donkihotskih potez. Slovanski dogmatični fanatiki so sprejeli dobesedno, do pičice natanko nauk svojih zahodnih mojstrov, ki se prvi niso po njem ravnali; ker so bili bolj papeški, kakor je sam papež, so postali žrtev črke.

Ena izmed takih blodnih duš in gotovo najpomembnejša med njimi je Levin iz zadnjega dela »Ane Karenine«. Levin, ki skozi njega govori do neke mere njegov veliki stvaritelj, Lev Nikolajevič. Prav v polemiki Dostojevskega z njim je težišče tega zvezka »Dnevnika«. Menim, da je stežka bilo kdaj napisano v tem žanru kaj pomembnejšega, kar bi strastneje pronicalo v jedro reči. Dostojevskij opozarja tu na spor med Levinom, ki ga je uro poprej poučeval mužik o smislu življenja, in Levinom, ki sedaj na mah devlje v nič nauk vsega ruskega naroda; »ni pretekla niti ura od trenutka,

ko si je Levin zopet pridobil vero, in glej, že znova peče maline nad svečo.« Levin se je zopet oddaljl ljudstvu, kakor pravi Dostojevskij, zato je bil moral zopet zgrešiti pot. Samoljuben, individualističen moralni hipohonder, kakršen je Levin, mora vsekdar zgrešiti pot, dokler bo tak samoljuben, individualističen hipohonder: taka je ideja Dostojevskega. Kajti Dostojevskemu ni resnice izven celotne narodove resnice, izven narodne tradicije. Resnico lahko najdejo, meni Dostojevskij, samo cele verige človeških rodov, ki si izročajo svoje izkušnje iz veka v vekove in tako kopičijo zaklad nadosebne tradicije — ne pa kratkoživ, vznemirjen in minljiv posameznik, čigar moč zadošča morda za upor, komaj pa za kaj pozitivnejšega. In zbrati moraš vse svoje moči, če hočeš s pridom prisluhniti narodni tradiciji, jo doumeti in odkriti njen smisel.

Take so torej ideje, ki tvorijo teoretično ozadje teh poslednjih strani Dostojevskega. Dosihmal je redkokdaj stopil kakšen pesnik tako globoko v narodno dušo kakor Dostojevskij in morda se ni nikdar moderen tvorec tolikaj poistovetil z njo kakor on.

In prav ta integracija je izvir njegove moči, vrelec poslednjih nraavnih in metafizičnih resnic, ki je nanj Dostojevskij osredotočil svoje delo. V svojih odločilnih in najvišjih trenutkih je nehal biti individij, postal je organ in orodje ogromne človeške skupnosti. V takih trenutkih govori iz njega nekdo večji kakor je Fedor Mihajlovič Dostojevskij: govori ves Vzhod, vsa neizmerna, temna Rusija in morda tudi njena bizantska in grška podlaga. V takih trenutkih je brezimen: neizmeren glas, ki se dviga iz teme in potuje v temo.*

* Ta sestavek je F. X. Šalda prvič priobčil l. 1911 in ga malo pred smrtjo — l. 1936 — zopet ponatisnil v esejski zbirki »Časové i nadčasové«. — Prevajalec.

V ATELJEJU

(Ob Jakopičevi sedemdesetletnici.)

JUŠ KOZAK

Bil je pomladni večer v mestu, od juga so veli pri tleh topli vetrovi, na nebu so se razmaknili vodeni oblaki in vso zemljo od Krima do planin je zajel krvavi sij večernih zarij. Vsa okna proti zapadu so žarela, namočena zemlja na krakovskih vrtovih je bila še temnejša in vsaka sadika nežne solate se je dobro razložila na skrbno obdelanih gredah. Med plotovi in nizkimi hišicami so prihajale ženske in zavijale v Trnovo k šmarnicam. Pod Krimom so ladjarile puhaste megle in se izpreminjale v vseh barvah. Zemlja je dišala in mlado zelenje na kostanjih in vrbah ob Gradaščici je drhtelo.

Mestni šum zamre v patriarhalnem Krakovem in tudi na Mirju, kjer so se na tleh starih zeljnikov dvignile vile, s katerimi se je lice tega predmestja, čigar podoba je Jakopič z barvo in peresom tako živo ohranil, vse izpremenilo. Ob sivem zidu leži pod oknom njegovega ateljeja še kad, ki so jo včasih rabili za zelje.

Pred tremi leti, ko je Krleža prinesel »Balade Petrice Kerempuha« in je Kreft pisal »Veliko puntarijo«, smo ga obiskali.

Zavili smo s ceste na gospodarsko dvorišče, kjer so delavci pravkar nekaj nakladali. Velika lesena vrata, prav podobna onim na skednju, zapirajo vhod v atelje. Obrnili smo leseni zapah in vstopili v temen lesen hodnik, ki je bil ves zastavljen z okviri, slikami in drugo šaro. Če nas ne bi bil mojster pričakoval, bi sami skoraj ne bili našli pravega vhoda. Nizka vrata na desni so se odprla in že je pozdravljal z globokim, toplim basom.

V ateljeju je dnevna svetloba že medlela, skozi veliko okno se je prikazoval krvavo obrobljen oblak. Po kotih se je preganjal mrak in predmeti so se tam že slabo razločili. Tu in tam so visele skice in že dovršene podobe, veliki in manjši okviri z napetimi platni so sloneli kjer koli. Na stojalu komaj začeta podoba. Prostora je bilo malo. Vse zastavljeno s sohami, folkloro in mizicami, na katerih so se kupičili vsakovrstni predmeti, slikarjeve palete, čopiči, svetle lopatice in vaze. Kamor koli si se ozrl, povsod vaze s cveticami, a le v eni še napol sveže, vse druge usahle, ki jih je nekdo pozabil odnesti na smetišče. Suhi šopki, da nisi utegnil spoznati vrste cvetja, so ležali na mizah, na policah ob steni in pod oknom, med lončki in tubami. Dveh podob se spominjam, belega teloha in vročih cinij, ki so mistično žarele na platnu. Ta čas je mojster doživljal vse vibracije človeškega občutja ob cvetju. »V sredini vrta obstane. Z vijoličaste temine se lesketajo lilije, obsijane od mesečine, kakor blede sanje. Zamaknjen razprostre svoje roke v objem in pade na kolena in obraz se mu skloni v blede lepoto«. Tako je popisoval sam prva doživljaja iz svoje mladosti, kamor se vrača v molčečih urah spominov. Poraja se mi tiho vprašanje. »Se mojster ne more več ogreti ob človeku?« Spomnim se njegovih besed. »Privadil sem se že tako samemu sebi... V samoti se mi razširja svet...« Tu notri v ateljeju je samota, tišina.

Ogledujem zofo. Vsa je oguljena in prevleka razcefrana. Stoli nalomljeni, baročna mizica z barvami zapackana in pokrita z odejo prahu, ki se v umirajoči svetlobi svetlika kakor srén. Nekje škrablja, na hodniku, pod podom begajo miši, nemara se mojstra niti ne boje, kadar je sam. Tako je človekoljuben, da bi jih ne preganjal. Že dalj časa se s strastjo zateka v gluho samoto k premišljevanju in delu.

Pred kratkim je prestal težko bolezen. Poslušam ga, pripoveduje, kako ga je na tej zofi obiskala smrt, kako je zaslišal njen glas, ko ga je pozvala, da naj se pripravi. Vsi molčimo, v meni pa se poraja njegov avtoportret tiste ure. Roka mu je omahnila, zrušil se je na zofo, glavi je bilo poslano v osivelih, bujnih laseh, dolga brada je mirovala na prsih, v katerih se je srce samo še krčilo. Ni bilo glasu, ki bi ga obudil, ne diha, da bi mu osvežil čelo. Iz luknje v zidu se je prikazal špičast gobček, sivo, gladko telo je hušknilo v sobo, prisluhnilo pred zofo, ura je tiktakala...

Gledam ga in poslušam, ne morem se iznebiti podobe, ki mi jo je bil vzbudil s svojim pripovedovanjem. Stari Vesel je nekoč v svoji hudomušnosti naslikal geniju zajce okoli glave; človeška mizerija je taka, da bi ga lahko miši obgrizle.

Mojster se razgovori. V tej samoti si je ustvaril svoje svetove, tapecirane s svetopisemski izreki, prežete z daljnim sijem, skoraj še bolj žarečim kakor so bile njegove barve, s katerimi je v dneh, ko se je prebujala slovenska življenjska volja, pričel oznanjati resnico človeškega vida in lepoto, zdravju

razodeto. Takrat je bila njegova neumevana borba za lepoto in resnico — poskušal je ljudem odpreti oči, da bi jo zagledali — revolucionarno dejanje, rušenje starih oblik iz zavesti človeške sile. Bili so rojstni dnevi slovenskega slikarstva, luč je obsijala vso strast narave in barve na platnu so gorele v romantičnem žaru. Kakor se je mojster še kot otrok oklepaj lilij, tako je tedaj segel v solnce in lovil vse čare opalaste svetlobe na drevesih, kamenju in hišah. Na majhnih izrezih narave je odkrival slapove lepotnih harmonij. Njegove barve niso bile mehka lirična melodija, bile so vulkanično žarenje, takó se je morda Michelangelovemu Bogu zableščalo pred očmi, ko je iz kaosa priklical luč. Maloštevilni so občutili življenjsko afirmacijo te umetnosti, očitali so ji, da je neumljiva, človeku nepristopna. Ker niso s prstom mogli prešteti borovih igel, niso spoznali bora. Zajci so glodali ob umetnikovi glavi zelje, on pa jim je ponujal resnico in lepoto. Še preden so spoznali naravo v njegovih barvah, jim je odprl lastne svetove, kakor jih je zagledal in doživljal. Na platnu so se prikazovale vtelešene ideje (»Svetnik« in »Slepec«), čustvene, dramatične kompozicije barvnih melodij. Sredi tesnega, patriarhalno konservativnega življenja so zrasli veliki svetovi barvnih prividov, zgodil se je »atentat na duševno lenobo« kakor je sam imenoval svojo umetnost. Niti za las se ni umaknil, da bi se prilagodil mišljenju, z borbena roko je odrival neuspehe in svinjarije in se tolažil z dobrodušnim smehljajem. — Tisti hip sem se domislil, kako sem ga nekega popoldne srečal pod kostanji v Zvezdi. Sedel je pri črni kavi, bilo je soparno in vroče, da se je še pes umaknil s ceste in je od vsepovsod zevala puščoba. »Ljudje odhajajo,« je dejal smehljaje, »v gore, na morje, jaz pa sedim pod temi kostanji in plavam zdaj nad Indijo, zdaj nad Ameriko, nad svetom in ga gledam...« Prijazno so mu blestele oči in prsti so mu grebli po bradi.

Mrak se je že tihotapil v atelje, ovijal se mu je okoli brade, da so le oči še plamtele med oguljenimi, od časa oglodanimi rekviziti. Kakor da vsega tega ne vidi, on sanja... Sanja o pravični usodi... »Usoda bo začela dajati klofute.« Glas mu je proroško zamaknjen, na begu pred vsem, kar ga obdaja. Tudi njegov beg je živa stvarnost. Zopet se mu glas v poltemi razneži, govori o pohlepu današnjih dni. »Dajati, da to je lepo — jemati, to je grdo.« Zravna se na razcefrani zofi in modruje, zagledan v mrakove, ki so nas že skoro čisto zajeli: »Dokler bo le en človek živel, ki bo človek, ne more človeštvo propasti.«

Postane nam tesno pri srcu, duši nas, do njegove vere ne moremo. Vidimo plazečo se temo, polomljene stole, zaprašene barve in poslušamo privide velikega tvorca, s katerimi se je umaknil v tišino, kjer je tudi čas samo še vizija.

Še enkrat se ozrem in komaj še razločim mrtve cvetove. Oveneli, usahnili so telohi, cinije, lilije in tulipani, katerih se je kot otrok v nagonski ekstazi oklepaj, in slika sedaj njih bežno življenje z vsem žarom neutešenih vizij o večni lepoti narave. Te slike so kakor najtišji pogovor s človeškimi srci, ki jih je srečaval v življenju.

In že smo hodili po krakovskih ulicah, skozi zavrtno idilo, kakor pravi mojster, kjer »skoro vsakega poznam in skoro vsak pozna mene in prav prijazno se pozdravljamo.« Molčali smo pretreseni in odnašali rembrandtsko vizijo njegove samote, v kateri živi le še sam s seboj in s sebi enakimi duhovi...

STVARNI ČUT IN NACIONALIZEM

F. KLEMUC

Skoro po vseh kontinentih divjajo danes srditi boji, ki jih bojujejo majhni in veliki narodi za svoj narodni obstoj. Peščica imperialistov se hoče polastiti vsega sveta, zaslužniti hoče tuje narode, kakor je bila svoj narod oropala vseh pravic že pred leti, pri tem pa izrablja in zlorablja za svoje nečloveške namene velika gesla o samoodločbi in svobodi narodov. Jasno je, da je v taki dobi majhnim narodom še prav posebno potrebno vedeti, s kakimi sredstvi lahko ohranijo svojo svobodo in kje je njihov najhujši sovražnik. Pri obravnavanju teh vprašanj se skoro ni mogoče izogniti pojavi, ki ga navadno imenujemo »nacionalizem«. Saj gre pri današnjih bojih ne samo za svobodo, ki jo narodi izgubljajo, temveč za njihov narodni obstoj sam, in to je vzrok, da se rodi v ogroženih in zaslužjenih narodih znova tisto sveto in pravično čustvo, ki ga imenujemo »nacionalno čustvo« in ki se je v sorazmerno mirni dobi pred neprestanimi političnimi krizami zadnjih dveh let že nekoliko pogasilo.

Nič ni torej čudnega, da je slovenski filozof dr. F. Veber posvetil svoje najnovejše delo* baš temu vprašanju. In prav tako ni nič čudnega, da je dr. Veber povezal vprašanje nacionalizma pri Slovencih s krščanstvom. Brez dvoma je nujno potrebno oceniti pisateljeve nazore o tem vprašanju, ker bi njegovi nazori, če bi bili pravilni, lahko krepko podprli stremljenje po združitvi vseh tistih sil, ki so pripravljene braniti obstoj slovenskega naroda, kakor bi v nasprotnem primeru, t. j. če bi bili njegovi nazori zmotni, lahko silno škodovali slovenskemu narodu v celoti.

Dr. Veber se je lotil vprašanja o nacionalizmu in njegovem razmerju do krščanstva s psihološko-filozofskega stališča ter pravi, da

»postaja (s psihološko-filozofskega stališča) marsikaj zelo otipno in stvarno (podčrtal Klemuc), kar bi imelo z vida samega prirodnoslovnega ali tudi zgodovinskega gledanja le mesto neke »splošne« ter povsem »abstraktne« prikazni (podčrtal Klemuc).« (Nacionalizem in krščanstvo, str. VI.)

Za Vebrovo »otipno in stvarno« razmotrivanje je značilno že to, kako si je zastavil vprašanje. Človek bi pričakoval, da bo pisatelj raziskaval predvsem pojav nacionalizma in krščanstva. Toda ne, pisatelj mu hoče nuditi mnogo več! Dr. Veber pravi v uvodu:

»Že to pove, da tudi moja obravnava same nacionalne in krščanske misli v prvi vrsti je in hoče biti zopet le posebna neposredna psihologija in filozofija človeka. Seveda se podrobno bavim s pravo vsebino nacionalne in krščanske misli, ali tudi ta vsebina mi je v prvi vrsti pripomoček za poseben pogled v samo naravo človeka.« (o. c., str. VI.)

Kakor vidimo, ne gre samo za nacionalizem in krščanstvo, ki ju dr. Veber obljublja obdelati podrobno, temveč za psihologijo človeka in še za njegovo filozofijo povrh. V svoji kritiki bomo torej imeli opraviti z zelo gibljivimi stvarmi, kajti nacionalizem in krščanstvo se pri takih pogojih kaj lahko

* F. Veber: Nacionalizem in krščanstvo. Kulturna pisma Slovencem. Ljubljana 1938. Tisk Misijske tiskarne v Grobljah.

nenadoma spremenita v psihologijo in filozofijo človeka kakor tudi obratno. V tem primeru pa bi bilo marsikaj zelo malo otipno, ker bi človek niti ne vedel, kaj naj zagradi.

Da nam ne bi kdo očital krivične kritike, bomo podali Vebrove izsledke tako, kakor jih je sam na več mestih svoje knjige strnil v kratkem, zgoščenem pregledu. Tako bomo najlažje izpolnili Vebrovo željo, da si želi take kritike,

»ki si v prvem redu prizadeva, da delo, o katerem razpravlja, res tudi pravilno umeva.« (o. c., str. VII.)

VEBROVI IZSLEDKI. V končnem poglavju svoje precej obširne knjige navaja dr. Veber

»še nekatere glavne izsledke svojih dosedanjih izvajanj, zlasti pa take, ki se mu zde najmanj sporni in tudi za pravi pojem — človeka in družbe kar odločilni.« (o. c., str. 227.)

1. izsledek: Človek je sestavni del vsega netivega in živega »prirodnega« stvarstva, ima pa še take posebne strani, ki delajo iz njega pravo izven-prirodno ter kar nadprirodno bitje na svetu. (Bralec naj nam oprostí take izraze kot je n. pr. prirodni v narekovajih. Dr. Veber ljubi take nedoločne izraze, da se lahko izogne vsaki kritiki, češ da ni rabil tega ali onega izraza v tistem pomenu, kakor je kritik to razumel; sej je vendar prav zato pisal »prirodni« in ne prirodni. Prav tako je značilna Vebrova posebnost izraz »ter kar«, s katerim navadno napravi preskok iz tega sveta v onstransko življenje.) Bolj točno izraža svoj prvi izsledek dr. Veber s tem stavkom:

»Pri tem sta obe ti polovici človeške narave, prirodna in duhovna, pravi sestavni strani človeka in družbe...« (o. c., str. 227.)

Človeška narava je torej dvojna: prirodna in duhovna.

2. izsledek: Tako dvojno pojmovanje človeške narave zahtevata tudi krščanski in nacionalni pogled na človeka in družbo. V tem torej med njima ni razlike.

3. izsledek: Ne zahtevata pa takega dvojnega pojmovanja človeka in družbe samo krščanstvo in nacionalizem, temveč tudi taki neposredni pogledi na človeka in družbo kot je n. pr. pravi svetovni nazor.

4. izsledek: Pravilnost takega dvojnega pojmovanja človeka in družbe potrjuje tudi znana delitev znanosti na prirodoslovne in duhoslovne vede.

5. izsledek: Prav posebno pa dokazuje pravilnost takega dvojnega pojmovanja človekov posebni stvarni čut, ki je tako mogočen, da se človek mirno lahko poslovi od svojega razuma in se zanese popolnoma na ta svoj stvarni čut, kajti ta čut omogoči človeku, da neposredno zazre, začuti pravilnost kake trditve. Veber pravi:

»Zakaj v tej moji knjigi niso in nočejo biti prvo sami »umski dokazi«, temveč tu je prvo samo življenje in to življenje človeka. Ako ne znamo takega neposrednega »začutenja« tega, kar tudi v tebi je in naj bo svojstveno človeškega, tedaj storiš najbolje, da knjigo odložiš in je ne bereš naprej: ni zate napisana.« (o. c., str. 64.)

6. izsledek: Med krščansko in nacionalno mislijo pa so seveda razlike. Važne so posebno tri:

- krščanska misel izhaja iz individualnega človeka, nacionalna iz kolektivnega;
- krščanska misel izhaja iz samega duhovnega človeka, nacionalna iz prirodnega;

c. krščanska misel poudarja nadizkustveni, metafizični smisel človeškega življenja, nacionalna pa izkustvenega, empiričnega.

7. izsledek: Stanovsko delo človeka je v neposredni zvezi s sredstvenimi potrebami človeške narave, človek sam pa je v prvem redu izvenstanovsko bitje, kar posebno poudarjata krščanska in nacionalna misel. Razmerje med temi mislimi in stanovsko mislijo je po Vebru tako, da

»krščanska misel omogoča ter osmislije nacionalno misel in nacionalna stanovsko.« (o. c., str. 230.)

8. izsledek: Svoboda naroda je dvojna: notranja, dušeslovna, in vnanja, politična. Prava notranja svoboda naroda pomenja stopnjo njegove notranje, duhovne sproščenosti. Prednost notranje svobode naroda je po Vebru nesporna. Glavni poudarek krščanske misli je na tej notranji svobodi.

9. izsledek: Krščanski misli gre med vsemi pokreti današnjega časa prvo mesto zaradi njenega

»neizprosnega ter nenehanega poudarjanja vsega tega v človeku in družbi, kar edino ju dela resnično ter edinstveno stvarno izjemo v vsem stvarstvu. Je to krščansko neprirodno ter kar nadprirodno pojmovanje človeka in družbe.« (o. c., str. 231.)

Glavno v Vebrovi psihologiji in filozofiji je torej, da je človek prirodno in duhovno bitje. Dr. Veber vé sam prav dobro, da to »odkritje« ni nobeno novo odkritje, vendar pa nikakor ne more iz ozkega začaranega kroga te preproste trditve. Vsa vprašanja se mu vrte okoli »prirode in duha«, ki sta v človeku in družbi, in vsako vprašanje je za dr. Vebra rešeno, čim ga je preskusil na tem preprostem preskusnem kamnu. K nekaterim posameznim Vebrovim izsledkom se bomo še vrnili, najprej pa moramo nekoliko pretresti zanimivo protislovje, v katerega se je zapletel dr. Veber pri raziskavanju razmerja med nacionalno in krščansko mislijo.

NEPREMAGLJIVO NASPROTJE ALI NE? Za Vebrovo logiko je zelo značilno razglabljanje o tem, ali je med krščansko in nacionalno mislijo nepremagljivo nasprotje — kakor to trdijo nekateri — ali pa tega nepremagljivega nasprotja ni in se krščanstvo in nacionalizem kar lepo dopolnjujeta. Dr. Veber sicer vé, da so nacionalizmi, ki danes obstoje, po večini res v ostrem nasprotju s krščanstvom, vendar pa je trdno prepričan, da gre pri tem nasprotju samo za nebistvene ali — kakor se glasi eden novih izrazov, ki jih dr. Veber tako rad razsipa po svoji filozofiji in psihologiji — za obodne strani krščanske in nacionalne misli. Da, dr. Vebru se zdita nacionalizem in krščanstvo tako tesno spojena drug z drugim, da se mu prikazujeta

»kakor hrib, ki ga ni brez doline, in kakor dolina, ki je ni brez hribovja.« (o. c., str. 3.)

Tudi k temu vprašanju se bomo še vrnili, ko bomo poskusili odgovoriti na vprašanje, kdaj se je nacionalizem pojavil v zgodovini.

Peto in šesto Vebrovo »kulturno pismo Slovincem« je posvečeno dokazu, da se krščanstvo in nacionalizem skladata v svojem pogledu na človeka. Tako krščanstvo kakor nacionalizem ugotavljata dejstvo dvojne stvarnosti, prirodne in duhovne, ki se veže »na točki človeka« (o. c., str. 57) v posebno celoto enega bitja. In oba — nacionalizem in krščanstvo — opredeljujeta prirodno plat človeške narave še natančneje kot instinktivno-gonsko oziroma živalsko-prirodno, dočim je duhovna plat razumsko-hotna oziroma

osebno-duhovna. Ob tej skladnosti obeh misli nastane seveda vprašanje, ali nista morda obe misli eno in isto. Vsi pa vemo, da nacionalizem in krščanstvo nista eno in isto, in zato mora tudi dr. Veber ugotoviti:

»Sta to dve različni misli in kdor hoče doumeti pravo notranje razmerje med njima, se mora razen tega, kar imata obe ti misli skupnega, ostro zavedati vsega tega, kar ju na drugi strani loči...« (o. c., str. 87.)

Prva razlika med krščanstvom in nacionalizmom je po dr. Vebru v tem, da je pri krščanstvu izhodni poudarek na duhovni strani človeka, pri nacionalizmu pa na prirodni strani. Druga razlika med njima naj bi bila v tem, da se krščanstvo bavi predvsem s človekom poedincem, dočim je nacionalistično stališče kolektivistično. Tretja razlika med krščanstvom in nacionalizmom pa je po Vebru v tem, da je krščanska misel vsa osredotočena na »kraljestvo, ki ni od tega sveta«, medtem ko misli nacionalna misel samo na »kraljestvo, ki je od tega sveta«. Kakor smo že omenili pri »6. izsledku«, izrazimo lahko to razliko tudi z besedami: krščanstvo poudarja metafizični smisel človeškega življenja, nacionalizem pa empirični.

Kar se tiče razlike med individualističnim in kolektivističnim pogledom na človeka in družbo, lahko mirno pritrdimo dr. Vebru, da je to polarno nasprotje, pri katerem sta oba tečaja tako tesno povezana med seboj, da ne more biti prvega brez drugega in obratno: kakor ni bilo in ne more biti družbe brez poedincev, prav tako ni bilo in ne more biti poedincev brez družbe. Že ob tej priliki lahko omenimo, da je popolnoma napačna Vebrova trditev, ki govori o tem, da se »individualizem« in »kolektivizem« izključujeta, ker sta baš to tista pogleda na človeka in družbo, ki se najbolj naravno in najlažje dopolnjujeta. Zato bi v tej točki res ne bilo nepremagljivega nasprotja med nacionalizmom in krščanstvom. Popolnoma drugačno pa je razmerje pri ostalih dveh razlikah.

Nešteto je mest v Vebrovi knjigi, ki govorijo o globokem prepadu med prirodnim in duhovno stvarnostjo človeške narave. Po dr. Vebru ni med njima nikakega mostu: duhovna stran je izvenprirodna, še več, nadprirodna. Znameniti Vebrov stvarni čut, ki odpravlja vso znanost in jo meče med stero šaro, uči, da je človek »tujec« v vsem stvarstvu in da zato njegova domovina ni na zemlji. Kjer pa so nasprotja tako globoka, tam ni mesta za pomirjevanje: taka nasprotja so nepremagljiva in ne pomagajo nobeno še tako pogosto zatiranje, da so razlike med dvema pogledoma na človeka samo vnanje. Upamo, da bo dr. Veber razumel, da je mogoče samo eno: ali je duh sicer nekaj drugega kot sama snov, da pa ni nič izvenprirodnega in še manj nadprirodnega; ali pa je med duhom in snovjo globok, nepremostljiv prepad in je duh nekaj izvenprirodnega ali nadprirodnega, kakor trdi to dr. Veber. V prvem primeru bi ne bilo nepremagljivega nasprotja med dvema pogledoma na človeka in družbo, od katerih bi en pogled bolj poudarjal duhovno stran, drugi pa bolj snovno (po Vebrovo »prirodno«). V drugem primeru pa iz samih Vebrovih premis ne more slediti noben drug sklep kot ta, da ni med takima dvema pogledoma samo nepremagljivo nasprotje, temveč celo nepremagljivo protislovje.

Še bolj očitno pa je to nepremagljivo protislovje med krščanstvom in nacionalizmom pri njuni tretji razliki. Pri razliki, ki smo jo pravkar obdelali, je dr. Veber lahko skril nepremagljivo nasprotje med tema dvema nazoroma za megleno besedo »poudarek«, ki je sedaj na duhovni, sedaj na prirodni strani človeške prirode. Pri tretji razliki pa so celo Vebrove besede

popolnoma jasne, tako da ne more biti dvoma o nepremostljivem prepadu med krščanstvom in nacionalizmom. Dr. Veber piše:

»Krščanska misel je vsa* osredotočena na tem 'drugem' (t. j. onstranskem — Klemuc) kraljestvu, nacionalna pa samo* na prvem (t. j. tustranskem — Klemuc)... Krščanski vidik je neposredno zgrajen na edinstvenem razmerju človeka do vsega vesoljstva in je zato tu takoj v začetku merodajen odnos — med človekom in Bogom. Nacionalna misel pa iz človeka izhaja in pri človeku tudi ostaja* in to pri človeku, kakor dejanski na zemlji živi in se dejanski časovno razvija.« (o. c., str. 91.) * Podčrtal Klemuc.

Misel, ki je vsa osredotočena na »onstranskem kraljestvu«, je prav gotovo popolno nasprotje misli, ki iz človeka izhaja in pri človeku ostaja, in prav tako je to nasprotje prav gotovo nepremagljivo, ker teh dveh misli ni mogoče združiti v eno, ne da bi pri tem izginila prva ali druga: če zmaga krščanstvo, ki je vse osredotočeno na »onstranskem kraljestvu«, tedaj ni mesta za nacionalizem, če pa zmaga nacionalizem, ki je osredotočen samo na »tustranskem kraljestvu«, tedaj pa mora izginiti krščanstvo. Taka je logika preprostega razumnika, ki nima namena teoretično utemeljevati demagoškega programa kake vladajoče politične stranke.

SOVRAŽNIK ŠT. 1. Doslej smo se gibali popolnoma na Vebrovih tleh. Videli smo, da se Vebru s tistimi sredstvi, ki mu jih dajeta njegova psihologija in filozofija, ni posrečilo dokazati za njegove posebne namene zelo važne trditve, da med nacionalizmom in krščanstvom ni notranjega nasprotja in da se torej prav lepo med seboj dopolnjujeta. Zato se tudi prav nič ne bomo čudili, da Veber svoje razprave o nacionalizmu in krščanstvu ni pričel s pozitivnimi trditvami in nauki, temveč z napadom na sovražnika, ki je skupen krščanstvu in nacionalizmu, kakor trdi dr. Veber. To je prav nov način znanstvenega razpravljanja in bi bil dr. Veber z mnogo večjo pravico ponosen nanj kakor pa n. pr. na odkritje, da je tudi za obstoj »narodnacije« potrebna neka prirodna, snovna podlaga. Ta novi način znanstvenega razpravljanja bi lahko imenovali vojaški način in nam postane takoj razumljiv, če pomislimo, da sklepajo danes največji tekmeči vojaške zveze na ta način, da prepričujejo ves svet, kako grozi krščanski kulturi in civilizaciji grozna nevarnost, ker hočejo živeti nekateri narodi nacionalno svobodno življenje, življenje brez zatiranja in izkoriščanja. Vebrov vojaški način znanstvenega razpravljanja je prav gotovo podzavestni odsev te politične vsakdanjosti.

1. In kje je ta skupni sovražnik krščanstva in nacionalizma? Dr. Veber nam odgovarja na to vprašanje:

»Ta sovražnik je v znanem zgolj prirodnem, snovnem ali materialističnem gledanju na svet in življenje. Materializem je enako zakleti sovražnik prave krščanske in resnične nacionalne zavesti!« (o. c., str. 6.)

S tem pa smo prestopili na področje, na katerem se ne bo več mogoče boriti samo s sredstvi Vebrove psihologije in filozofije, temveč bo treba rabiti tudi sredstva, ki nam jih nudi napadenec sam. Znanstvena objektivnost in resnicoljubnost terja namreč od nas, da »delo, o katerem razpravljamo, ne samo pravilno umevamo«, ampak v prvi vrsti tudi poznamo. Zato bomo morali dajati včasih dr. Vebru nauke o najosnovnejših filozofskih stvareh, nadeti si bomo morali krinko učenega pedagoga, čeprav nam je to še tako sitno.

Pravkar omenjene Vebrove besede so važne posebno zato, ker je to eno tistih redkih mest, na katerih dr. Veber odkrito pove, da mu je izraz »prirodno«, ki ga največkrat rabi, isto kot izraz »snovno«. Ta ugotovitev je važna, ker le tako lahko razvozljamo uganko, za kak materializem gre prav za prav, kadar govori dr. Veber o materializmu. Nekoliko vrstic dalje za navedenim mestom trdi dr. Veber, da uči tisti materializem, ki ga on pobija, tole:

»Tudi človek je po vsem obsegu svojega bistva sestaven kos vsega prirodnega stvarstva.« (o. c., str. 6.)

Vebrov sovražnik št. 1 uči torej, da je človek ves, kolikor ga je (t. j. po vsem obsegu svojega bistva), sama snov in nič več kot snov. Še bolj jasno je izrazil dr. Veber to misel v stavku:

»Ako se tudi človeško življenje v bistvu ne razlikuje od živalskega, tedaj ima tudi v človeškem življenju svojo 'naravno' vladno samo moč čuta in gona. ... Po materialističnem svetovnem nazoru je tudi človeško življenje v bistvu samo čutno-gonsko osnovano...« (o. c., str. 7/8.)

Tudi to mesto dokazuje, da je Veburu materializem tisti nauk, ki uči, da je vse samo snov in da n. pr. duha ni. Danes pa je že skoro vsakemu povprečnemu izobražencu znano, da je ta materializem samo ena vrsta materializma in da se imenuje mehanični materializem. Mehanični materializem pa ne prevladuje danes, temveč je vladal v 18. stoletju ter je pripravljaval v ideologiji pot idejam francoske revolucije. Za par let je mehanični materializem oživel sredi 19. stoletja v vulgarnem materializmu Büchnerja, Vogta in Moleschotta, toda napredni materialisti, ki so izšli iz Heglove dialektične šole, so ta vulgarni materializem najodločneje odklanjali. Današnji materializem pa po veliki večini ni mehanični materializem in zato nije dr. Veber po popolnoma napačnem sovražniku, ko udriha po mehaničnem materializmu. Resnici na ljubo moramo ugotoviti, da dr. Veber v resnici ne nazlikuje mehaničnega materializma od dialektičnega materializma, ki ne zanika duha, mišljenja, temveč postavlja samo vprašanje: »Kaj je prvotno: duh ali materija, mišljenje ali bivanje?« ter odgovarja na to vprašanje: »Prvotno je bivanje, materija, mišljenje in duh pa sta drugotna pojava.«

2. Prav tako mora vsak znanstvenik, ki pozna razvoj znanstvenih teorij, dvigniti svoj glas proti takemu napačnemu navajanju znanstvenih naukov, kakor dela to dr. Veber, ko govori o historičnem materializmu tole:

»In to se pravi, da je oboje, današnje izključno gospodarsko motrenje človeškega življenja in temu življenju namenjeni ter tako imenovani 'historični materializem' v bistvu eno ter isto...« (o. c., str. 16—17.)

Po Veburu gleda torej historični materializem na človeško življenje izključno z gospodarskega stališča. V resnici pa uči historični materializem samo to, da odloča v družbenem življenju (t. j. v življenju človeške družbe) v zadnji instanci gospodarska osnova, ne pa, da je ta gospodarska osnova vse in da nazen gospodarskih pojavov ni v človeški družbi nobenih drugih pojavov. Znanstvenik, ki hoče govoriti o historičnem materializmu — čeprav je njegov nasprotnik in ta prav zato še prav posebno — mora poznati glavna dela tvorcev historičnega materializma — Marxa in Engelsa in tak znanstvenik bo priznal, da je v njunih delih prav toliko beseda o politiki, kulturi, znanosti itd., kakor je beseda tudi o gospodarski osnovi raznih družbeno-gospodarskih tvorb. Veber se je tu močno pregrešil

proti svojemu lastnemu znanstvenemu načelu, da je treba »delo, o katerem razpravljamo, res tudi pravilno umevati.«

3. Tema dvema osnovnima zmotama o materializmu, ki ga hoče pobijati, t. j. prvi zmoti, da je mehanični materializem sploh edini materializem in da danes vlada mehanični materializem, ter drugi zmoti, da se historični materializem omejuje izključno na gospodarske pojave, pa se pri dr. Vebru pridružuje kot zanalašč še tretja osnovna zmoti. Ta zmoti se kaže v takihle stavkih:

»Tudi posamezni človek se utegne na zunaj prikazovati takó, kakor da bi bil poln same hudobije in zlobe; in vendar slutimo, da je v bistvu nepokvarjen in dober. In tudi posamezni človek se utegne na zunaj prikazovati takó, kakor da bi bil poln same dobrote in prave ljubezni do bližnjega; in vendar slutimo, da mu v bistvu ne smemo zaupati.« (o. c., str. 10.)

Ali še bolj jasno:

»... po tem zakonu (t. j. osnovnem zakonu pravega osebnega življenja) se mora zdeti človek sam sebi nesrečen v obojem primeru, tedaj, ko v umu priznava nauk idealizma in živi kaj materialistično življenje, in tedaj, ko priznava nauk materializma in živi idealno življenje duhá...« (o. c., str. 26.)

Dr. Veber hoče s temi stavki dokazati, da je materialistična spoznavna teorija zato napačna, ker je praktično, moralno, etično življenje mnogih materialistov »idealno«, lepo, vzorno. Dr. Veber dela tu tisto napako, iz katere se je že Engels krvavo norčeval v svoji filozofski knjižici »L. Feuerbach«, ki je še danes vredna branja; Engels je pisal:

»Filister razume pod materializmom žrtje, pitje, sladostrastje in gizdalinstvo, pohlep po denarju, stiskaštvo, skopuštvo, dobičkarstvo in borzno prevarantstvo, skratka vse tiste pregrehe, ki se jim sam na tihem vda; in pod idealizmom razume vero v krepost, obče človekoljubje in sploh v »boljše življenje«, s čimer se postavlja pred drugimi, v kar pa veruje sam kvečjemu tako dolgo, dokler preživlja mačka ali bankrot, ki sta nujna posledica njegovih običajnih »materialističnih« ekscesov, pri čemer poje svojo najljubšo pesem: Kaj je človek — pol zver pol angel.« (F. Engels: L. Feuerbach. Wien 1932, str. 38.)

Dr. Veber zamenjuje torej spoznavno-teoretični materializem še z etičnim materializmom, kar je ena najbolj grobih logičnih napak, ki si jih moremo misliti. Kako se je mogel dr. Veber v svojem boju proti današnjemu materializmu zateči k takim neznanstvenim sredstvom? Ali je morda zamenjava spoznavno-teoretičnega materializma z etičnim samo slučajna napaka? Ta tretja Vebrova zmoti o materializmu ni slučajna napaka. Ta zmoti dokazuje le, da je Veber sam čutil, kako slabotni so njegovi ugovori proti materializmu in zato se je zatekel še k takim sredstvom po pomoč. V tej znanstveni slabosti je torej izvor tretje in najhujše Vebrove zmote.

4. Jasno je, da je pri takih pogojih boj proti današnjemu materializmu zelo težaven. Dr. Veber čuti to na vsakem koraku. Te težave se pri Vebru zelo značilno kažejo v njegovem dvomu, ali sploh prevladuje v današnji dobi materializem ali ne. Kljub tem svojim dvomom pa prav resno navaja razloge za »danes tako razširjeno poveličevanje materialističnega pojmovanja življenja, tudi človeškega.« (o. c., str. 15.) In komaj je dr. Veber v svojem drugem kulturnem pismu s štirimi razlogi utemeljil, zakaj se je materializem tako razširil po svetu, nam že v naslednjem pismu pravi tole:

»Torej kaj vidimo? V prejšnjem pismu sem omenil kar štiri posebne, 'razloge' za danes tako razširjeno, 'materialistično' gledanje na svet in življenje. Te razloge smo pravkar še ponovno podrobneje pretresli. In tudi bralec je utegnil ob tem ponovnem pretresu nemalo osupniti. Zakaj isti razlogi, ki naj bi nam današnji, 'materializem' še posebej dodobra pojasnili, isti razlogi so obenem taki, da se vprav ob njih vsak pravi materializem kar notranje, kar načelno razbije. Isti razlogi govore, 'za' in 'proti' materializmu kot edinemu pravemu in zveličavnemu svetovnemu nazoru.« (o. c., str. 30.)

Neverjetna nelogičnost! Neverjetna zmešnjava! Tako velika zmešnjava, da celo dr. Veber sam vzklika na tem mestu: »Tu nekaj ni v redu!« Seveda išče dr. Veber resnični razlog za tako nesmiselno protislovje pri drugih, ne pa pri samem sebi. Nam pa je sedaj prav dobro umljivo, da je pravi razlog Vebrovim težavam pač to, da je dr. Veber skril pod isto besedo »materializem« celo kopo različnih stvari in se je zato moral zaplesti v mreže, ki se jih nikoli ne bo mogel rešiti. Brez dvoma je pravilna stara pedagoška resnica: Qui bene distinguit, bene docet.

Čeprav bi nam po vsem tem ne bilo potreba raziskavati razloge, ki po samem Vebrovem priznanju niso nobeni razlogi za to, da bi se moral širiti v današnji dobi materializem, ampak preje razlogi za to, da bi se moral širiti idealizem, vendar se hočemo čisto na kratko dotakniti dveh Vebrovih čudovitih razlogov. Prvi Vebrov razlog za današnji materializem je že po svoji obliki čudovit. Ta razlog trdi namreč, da so današnji ljudje zato materialisti, ker je današnji povprečni razumnik zaostal za znanostjo kakih sedemdeset let in je torej tam, kjer je bila znanost pred sedemdesetimi leti, t. j. pri materializmu. Če izluščimo preprosto misel iz zaničljivih izrazov »povprečni razumnik« itd., tedaj nam ostane takle »silen« dokaz: Ljudje so danes materialisti, ker so materialisti. V zvezi s tem »silogizmom« pa je trditev, ki je popolnoma napačna. Da bi namreč dokazal zaostalost današnjega povprečnega razumnika, pravi dr. Veber:

»Najprej ugotavljam, da v sami znanosti, pravi znanosti, ki služi svojim namenom in ni le sredstvo politike in podobnih drugotnih ciljev življenja, o kakršnem koli preobratu te vrste (t. j. materialističnem — Klemuc) ni ne duha ne sluha... Tu mislim zlasti na vso novejšo in najnovejšo filozofijo... V vsej tej filozofiji ni več sence onega, 'znanstvenega' materializma prejšnjega stoletja, razen v deželah, kjer je vsa znanost s filozofijo vred samo sredstvo, 'oblasti'.« (o. c., str. 13—14.)

Prav gotovo bo vsakdo potrdil, da sta Francija in Anglija taki deželi, kjer znanost ni samo sredstvo oblasti. In če pogledamo prav ti deželi, moramo ugotoviti, da zagovarjajo v njih ugledni znanstveniki Vebrov tako zvani »znanstveni materializem«. V Franciji n. pr. se je zbrala cela družba znanstvenikov — Paul Labérenne, Henri Mineur, Jean Langevin, Marcel Prenant, Henri Wallon, René Maublanc, Marcel Cohen, Jean Baby itd. — in je izdala celo skupni zbornik »A la lumière du marxisme«. Vsi ti znanstveniki so univerzitetni profesorji in jim torej najbrž ne gre Vebrov »častni« naslov povprečni razumnik. Prav tako tudi najbrž ne bo mogoče trditi, da bi njihova znanost ne služila čisto znanstvenim namenom. Zanimivo je dalje še to, da so med njimi filozofi. Za Francijo torej ne velja, da bi v najnovejši filozofiji ne bilo niti sence materializma. Prav tako je tudi z Anglijo. Iz cele kope materialističnih filozofov naj omenimo samo dve

znani imeni: T. A. Jackson in John Strachey. V neki deželi pa, kjer je vsa znanost s filozofijo vred samo sredstvo oblasti, pa je prav obratno kakor trdi dr. Veber baš materializem prepovedan in kaznujejo tam materialista s smrtno kaznijo. Za idealiste je tedaj v tej deželi pravi raj, ker nimajo nikogar, ki bi jim ugovarjal. Stvarnost postavlja torej te Vebrove trditve v celoti na laž.

5. Kot četrti razlog za današnje nagibanje k materialističnemu svetovnemu nazoru navaja dr. Veber tudi dve vrlini tega nazora. Ti dve vrlini bi bili v tem, da se materializem bori proti vsakemu praznoverju in da priznava samo to, kar je strogo prirodoslovno dokazljivo in rešljivo. Dr. Veber se je s tem dotaknil dveh zelo resničnih razlogov za širjenje današnjega materializma. Škoda le, da je v nadaljnjih razglabljanjih dr. Veber popolnoma pozabil posebno na drugo vrtilino materializma, t. j. na njegovo strogo prirodoslovno dokazovanje. Kajti prav zares je izključeno, da bi materializem ne dobival novih pristašev, če se lahko postavi s takim uspehom, kakor ga je n. pr. žel Engels, ki je pisal 15. decembra 1887 v uvodu h knjigi S. Borkheima »Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten 1806—1807« tole:

»... In končno ni za prusovsko Nemčijo nobena drugačna vojna možna kakor svetovna vojna, in sicer svetovna vojna, ki bo tako splošna in silna, da tega doslej niti slutiti ni bilo mogoče. Osem do deset milijonov vojakov se bo med seboj klalo in bo pri tem tako do golega obžrlo Evropo, kakor še nikdar kak trop kobilic. Pustošenja tridesetletne vojne, stisnjena v tri do štiri leta, pustošenja, ki se bodo razprostirala preko vsega kontinenta; lakota, kužne bolezni, splošna podivjanost tako armad kot ljudskih množic, ki jo bo povzročila akutna stiska; brezupna zmešnjava v našem umetnem kolesju trgovine, industrije in kredita, ki se bo končala v splošnem bankrotu; polom starih držav in njihove tradicionalne državniške modrosti, tako da se bodo krone v tucatih valjale po pločniku in ne bo nikogar, ki bi jih pobral; absolutna nemožnost, da bi človek napovedal, kako se bo vse to končalo in kdo bo prišel iz boja kot zmagovalec; samo en rezultat absolutno gotov: splošna izčrpanost in dozoritev pogojev za končno zmago delavskega razreda — taka bodočnost se obeta, če bo začel končno dajati svoje neizbežne plodove sistem medsebojnega tekmovanja v oboroževanju za vojno, sistem, ki so ga že pritirali do vrhunca. To je tisto, gospodje knezi in državniki, do koder ste v svoji modrosti pritirali staro Evropo. In če vam ne bo preostalo nič drugega, kakor da pričnete svoj zadnji veliki krvavi ples — je nam tudi prav. Vojna nas bo morda trenutno potisnila v ozadje, morda nam bo iztrgala marsikatero postojanko, ki smo si jo že priborili. Toda ko boste razplamteli vse sile, ki jih ne boste več mogli ukrotiti, tedaj naj gre, kakor hoče: ob koncu tragedije boste uničeni in proletariat bo ali že zmagal ali pa bo njegova zmaga vendarle neizbežna.«

Kakor je znano, je svetovna vojna 1914—18 potekala in potekla točno tako, kakor je bil napovedal Engels l. 1887. Še tako zagrižen nasprotnik materializma mora priznati, da je tak triumf znanosti v čast vsej znanosti in ne samo tisti znanstveni metodi, ki ga je omogočila.

Iz vsega tega, kar smo do sedaj povedali, pa sledi, da je dr. Veber imel v svojem boju proti materializmu precejšno smolo. Vsak povprečni razumnik, ki prisega na materializem, mu bo sedaj vsaj to lahko očital, da baš Vebrova znanost ne stoji trdno na nogah, ker ji celo mnogo preprostih

dejstev ni znanih. Poleg tega bo vsak povprečni razumnik z lahkoto zavrnil tudi Vebrov očitke, da je zaostal za znanstvenim razvojem za kakih sedemdeset let, kajti Veber sam je zaostal za znanstvenim razvojem za kakih dva tisoč let. Te naše trditve ne dokazuje samo poljudna krščanska teologija, ki jo je dr. Veber razvil v devetem kulturnem pismu, temveč tudi stavki kakor je tale:

»Na osnovi izpovedi samih evangelistov smo dobili končno tako načelno krščansko sliko prirodnega človeka, kakor bi načelnejše in doslednejše ne mogli dobiti tudi ne v najmodernejši biološki razpravi.« (o. c., str. 120.) (Podčrtal Klemuc.)

Ali ni, kakor da bi sedaj dr. Veber razglašal v znanosti geslo: »Nazaj k sv. pismu!«, prav kakor se je ob koncu prejšnjega stoletja razlegel v filozofiji klic: »Nazaj h Kantu!«?

(Dolje)

OB MIHELICEVIH SLIKAH

TONE ŠIFRER

Konec februarja je razstavil v Ptuju Francè Mihelič pet in dvajset slik in kakih šest risb. — Pri tej priliki bi lahko govoril o tem, kako doživlja provincialno mesto umetniške in sploh kulturne vrednote in sodba bi ne bila preveč neugodna. Razpravljati bi mogli, kako naj si Ljubljana ustvari svojo kulturno provinco, da bi marsikdo, ki živi v našem središču, kakor bi imel glavo v vreči malenkosti, prišel do nekoliko drugačnih razgledov po slovenskih kulturnih in političnih potrebah. Pripravno bi bilo govoriti, na kak način naj si ustvarimo drugo kulturno žarišče v Mariboru, da bo »panski« element prinesel še nekatere nove poteze v duhovno podobo slovenskega človeka.

Toda te stvari se bodo gotovo sčasoma nekako uredile, kakor bodo pač kazale potrebe. Lažje in bolj zanimivo je govoriti o Miheličevem delu samem in se dotakniti nekoliko vprašanj, ki so človeku ob taki priliki videti precej jasna.

Leta 1935 je kritika ugotovila, da so Miheličeva dela, večinoma litografije, »izrazito osebnostni izlivi, otožno iskrene izpovedi prezgodaj utrjenega umetnika, ki bridko doživlja svet kot nerealen, bolno fantastičen pojav, kjer za umetnika skoro ni več meje med resničnostjo in domišljijo (LZ 1935, 475)«. Zdaj pa moremo trditi, da se je razvil docela v nasprotno stran. Reči smemo, da slikar doživlja svet kot realen pojav, predmeti bivajo zanj skoro v svoji polni objektivni vrednosti, on jih le grupira, komponira in izraža z njimi neko idejo ali občutje, ki je čisto stvarno, zdravo in močno. Njegova domišljija in umetniška moč daje predmetom baš s kompozicijo globljo vrednost, obenem pa z vsem načinom podajanja, z organizacijo, povezanostjo in ravnotežjem barv ustvarja neki enoten izraz, za katerega bi mogli reči, da je realističen, če bi ne bilo v njem toliko novih stvari, ki jih stari realizem ni poznal, saj so mu neizrečeno tuje. Mihelič je nemara primer, kako je umetnik

v sebi preživel umetniška stremjenja zadnjih desetletij; izkoristil je ekstremno analitično obravnavanje barv in svetlobnih efektov pri impresionistih, ne da bi jim pritrdil v trenutku, ko jim gre v nekem smislu za razkroj in abstrakcijo oblike. Videl je, da je surrealizem, ki mu je bil nemara nekoč sam že precej blizu, pretirano poudarjal subjektivnost, ki ne pozna meje med resničnostjo in podzavestjo.

Menim, da gre sodobni umetnosti za vprašanje, kako bi sintetično oživila in izrabila izrazne elemente, ki so jih prejšnja gesla bolj enostransko poudarjala in razvijala tako, da so bili nemalokrat že čisto neživljenjski. Prav pri Miheliču moremo opaziti, da je odgovoril na to vprašanje na samosvoji način.

V dneh, ko tehnična sredstva našega mrzlega časa ustvarjajo kontakt vsakogar z vsemi, umetnik skoro ne more obstati na neki ravnini, ki bi bila le individualno dojemljiva. Umetnik se je vrnil k nekemu širšemu občestvu, a njegova vrnitev ne pomeni izključno upada ustvarjajočega duha, saj se ni vrnil zato, da bi ugodil okusu množice, vrnil se je, ker ga je k temu sililo novo življenjsko čustvo, ki zahteva od umetnika, da ne vidi samo barv in oblike, ritma in tona, razpoloženja in podzvesti, ampak tudi smisel in duha. Umetnik naj danes o vsem, kar človek dojema, spregovori globljo besedo, kakor pa jo izgovarja življenje vsak dan. In ta beseda mora biti razumljiva tistemu, ki išče v umetnosti dopolnilo svojega človeškega bistva. Umetnik se ne more odreči širokim občestvenim nalogam in gojiti samo eksperimentiranje z obliko, barvo, ritmom, razpoloženjem ali s čimer koli. Tisti viharji, ki pretresajo svet, ga vznemirjajo, ista slana, ki mori veselje in optimizem vsepovsod, je ožgala tudi njegovo dušo.

Navzlic temu se pa umetnik tako loči od posplošenega občutja in mišljenja, ki ga množici vceplja film, časopis, radio in podobne ugodnosti našega življenja, kakor se je ločil v vseh časih. Danes, ko tako nemirno iščemo smisla vsega, se je umetnik, najsi bo upodabljal ali besedni, vrnil v neko določeno sredino. Obrnil se je k zemlji, iz katere teko tisti viri, ki hranijo vsako življenje in tudi naše. Osnova te usmerjenosti pa more biti tudi spoznanje, da je življenje možno kjerkoli, da za človekovo etično vrednost ni nujno, živeti v tem ali onem sloju ali kraju, dasi se seveda človek ne more popolnoma izključiti iz okolice.

Mihelič je na ptujski razstavi prikazal skoro same pokrajine, ki jih je osebno globoko doživel. Mislim, da ne smemo ob tej priliki govoriti, da je nanj delovala samo šola in ideja zagrebške »Zemlje«. V prvih letih svojega dela se je namreč razvijal čisto v drugačno smer, kakor pa jo je zastopala ta šola s Hegedušičem in drugimi. Sedaj pa gleda na njene nauke popolnoma iz druge perspektive, kakor bi gledal, če svoje osebnosti pred leti ne bi bil potrdil na ta način, da se jim je zoperstavil. Če je danes videti, kakor da je pritrdil geslom te šole, je to končno vendar čisto osebni in umetniški razvoj, čisto Miheličeva notranja nujnost, a rezultati so v nekakšnem skladu z načeli, ki jih je zastopala zagrebška šola.

Mnogo Miheličevih slik predstavlja Haloze, obdravsko pokrajino in Slovenske gorice. Te pokrajine so v predpomladi čisto drugačne kakor poleti ali jeseni, ko zelenje zabriše ostre oblike. Tudi slikarjev način podajanja je docela različen. Predmet mu daje invencijo, kako naj ga stvarno upodobi in temu primerno si izbere način, ki je nekje bolj grafičen, drugod pa bolj in izrazito slikarski. Vendar pa ni izključno vezan na predmet, kakor ni vezan noben umetnik, ki mu ne gre za enostavno reprodukcijo predmeta, ampak

za idejno označitev v okviru danih možnosti. Posledica tega poglobljenega realizma in izrabe kompozicijskih možnosti je, da so Miheličeve slike izredno pripovedne, če naj zapišem ta nekoliko literarni izraz, da označim vsebinsko polnost njegovih del.

Gotovo pa moramo mnogim slikam priznati neko liričnost, a ta liričnost je tako trpka, da je človeku težko ob njej. Saj barve prepevajo, saj so resnične in žive po svoji organski povezanosti, toda na dnu vsega leži vendar neka težka žalost, dvom nad smislom človeških prizadevanj in dvom v človekovo usodo.

Omenil sem že, da se je Mihelič in tudi marsikateri sodobni umetnik, na svojevrsten način približal občestvu. Razumljivo je, da je to za prenekaterega umetnika vir mnogih razmotrivanj. Nastane namreč vprašanje, koliko je tak umetnik, ki je recimo, kolikor toliko realno doživel svet, še umetniška osebnost, in koliko je le izraz in glasnik določenega občestva. Gre končno za vprašanje, ali je umetniška potencia človeka, ki se je povzpел z enostransko rabo umetniških sredstev nad množico, višja, kakor pa vrednost poglobljenega realista, ki je dojel predmet in življenje kot celoto in to izrazil na način, ki je razumljiv mnogim, ne pa samo do skrajnosti subtilnemu eksperimentatorju in strokovnjaku.

Podobno vprašanje mora rešiti umetnost vselej, ko se je s poudarjanjem formalnih izraznih sredstev odtujila svoji pravi naravi. V takih prelomnih dobah ima lažje stališče eksperimentator, kajti nič težko ni verovati v lastno umetniško vrednost, če umetnik z neko posebno spretnostjo izrablja eno samo izrazno sredstvo in to v obliki, ki je širokemu občestvu bolj ali manj tuja. Etična zavest lastne osebnosti mu daje mnogo moči, a individualistično utelešenje umetnika ga utegne pripeljati do prepričanja, da se umetnik in občestvo nikakor ne moreta razumeti in si ostaneta za vselej tuja.

Individualistično pojmovanje umetnika je pri nas iz časov Cankarja in ekspresionizma tako ukoreninjeno, da se nam zde odmevi, ki jih doživi »realistično«¹¹ usmerjeni umetnik, zmerom sumljivi. Prizadevamo si, da bi odkrili njegovo enodnevnost in nemara zelo dvomimo v njegovo samostojnost. Važno vodilo nam je še vedno, da je dobro znamenje, če je umetnik v svojem času nerazumljiv, šele potem da bo živel v bodočnosti. V tej miselnosti imajo svoje korenine mnogi resnično enodnevni poskusi, ki jih ne ceni ne sedanost in ne bodočnost, ker sploh niso umetnine, ki bi živele v vsakem času in vedno na svoj način.

Realistični umetnik pa more kljub temu, da je na prvi pogled videti njegovo delo kakor koncesija množici, posplošenje okusa, umetniških sredstev in moči, prav v poglobljenem realizmu doseči najvišje utelešenje svojega duha. Saj umetnik itak ni nikdar razumljiv do zadnjih, najbolj intimnih vlaken svoje duše. Razen tega pa prav umetnika, ki je našel razumevanje, to razumevanje sili, da izraža z umetninami globlji smisel in duha in s tem izpriča svojo individualnost. Delo poglobljenega realističnega umetnika je globlja celota, kakor je pa bilo delo umetnikov od impresionizma do surrealizma.

Osnova umetnosti je polno življenje. Razvoj kaže, da je obstal le tisti, kdor se mu je prav približal...

ga niso točno državniško opredelili, kaj še da bi ga jezikovno, kulturno in politično v podrobnih vprašanjih razlikovali. Družila jih je misel, da je treba skupno korakati k skupnemu cilju!

Lahko je gledati z omalovaževanjem in ostro kritiko na ideološko neizgrajenost večine teh mladih ljudi, toda da ni bilo idealizma v njih, tega jim ni mogoče očitati! Ta jugoslovansko nacionalni idealizem slovenskih Preporodovcev, hrvaške in srbske omladine v prečanskih krajih je kljub svoji idejni nedognanosti položil marsikatero žrtev — — — — —

Koliko osebnih usod nadarjenih ljudi je izginilo pri gradbi tega »panteona«, koliko preživelih se je izgubilo in zadušilo v močvari našega povojnega javnega življenja, ki še žal vedno traja, kljub pojavljajočim se utrinkom in sporazum napovedujočim odrešilnim repaticam v času, ko spet rožlja nad Evropo in vsem svetom vojni bog Mars v najmodernejši bojni opremi.

Miroslavu Krleži je usoda naložila grenko nalogo pesniškega glasnika hrvaškega dela te generacije, toda v nekaterih, zlasti v občečloveških svojih odtenkih pa je izraz in izpoved trpljenj in razočaranj tako slovenskega kot srbskega dela, v najglobljih osnovah pa se uvršča med izpovedi evropskih in svetovnih generacij Barbussea, Krausa, Remarqu, Johna dos Passosa, O'Flahertyja, Becherja, Adyja, Majakovskega, Jesenjina in številnih drugih.

Tudi njegova mladost (* 1893) je do svetovne vojne izpolnjena s številnimi mladostnimi hotenji in dejanji očrtane generacije. Razlika je le v tem, da je doživel svoja prva osebna razočaranja že pred Principovim atentatom. Ravno to zgodnje razočaranje je moralo silno pretresti dušo mladega jugoslovansko navdahnjenega hrvaškega revolucionarja, ki je bil v budimpeštanski vojni akademiji sredi madžarskega grofovsko-kasarniškega okolja docela prepuščen samemu sebi! V glavi osemnajstletnika, oblečenega v uniformo avstroogrškega gojenca vojne akademije so se premešavale ideje revolucije iz l. 1848, gesla Košuta in Garibaldija in se opajale s predvojno-omladinsko meglo hrvaške narodne romantike z imeni Supilo, Meštrović, Nazor, Piemont, kot simboli tega šturm in dranga. (»Moj obračun s njima«, str. 149.). Nadobudni mladenič, ki bi naj postal avstroogrski oficir po hrvaški tradiciji Jelačića in Preradovića, je na skrivaj prebiral Tolstoja in Ibsena, prevajal Petőfija, pisal pesmi, sanjal o kozmopolitizmu, hrvaškem in jugoslovanskem nacionalizmu ter »trgal poslednje niti, ki so ga vezale z Avstroogrsko in njenim portépéjem.«

»Moja opazovanja in misli so rasle v znaku vedno bolj močnega in motnega (meni še nejasnega) socialnega naklona in v maneži, na tistem cirkuskem žaganju, po peštanskih sobah in v razgovorih, je vedno bolj poganjala romantična, mogoče smešna, ali brezpogojno iskrena gribojedovščina: družbeni problemi, rešavani v okviru tridesetih let prejšnjega stoletja! (»Moj obračun s njima«, str. 150). Torej očitvidna idejna zapoznelost, ki pa se v takem, od najprogresivnejših tokov svoje dobe zaprtem okolju niti ni mogla tako hitro razvijati, da bi dohitela sodobnost.

Sluteč nove dogodke je maja meseca 1912. l. prvič odpotoval iz jugoslovanskega navdušenja v Beograd, kjer je iskal načina in poti, da bi kot prepričan jugoslovanski in hrvaški nacionalni revolucionar prestopil v srbsko vojsko. Taval je po hodnikih in pisarnah vojnega ministrstva, »Narodne odbrane« in nacionalističnih uredništvih in ponujal svoj mladostni na vse žrtve pripravljeni idealizem. Lahko si mislimo, koliko grenkobe je moralo kani v mlado navdušenje, ko je povsod srečaval nezaupanje, sumničenja

ga niso točno državniško opredelili, kaj še da bi ga jezikovno, kulturno in politično v podrobnih vprašanjih razlikovali. Družila jih je misel, da je treba skupno korakati k skupnemu cilju!

Lahko je gledati z omalovaževanjem in ostro kritiko na ideološko neizgrajenost večine teh mladih ljudi, toda da ni bilo idealizma v njih, tega jim ni mogoče očitati! Ta jugoslovansko nacionalni idealizem slovenskih Preporodovcev, hrvaške in srbske omladine v prečanskih krajih je kljub svoji idejni nedognanosti položil marsikatero žrtev — — — — —

Koliko osebnih usod nadarjenih ljudi je izginilo pri gradbi tega »panteona«, koliko preživelih se je izgubilo in zadušilo v močvari našega povojnega javnega življenja, ki še žal vedno traja, kljub pojavljajočim se utrinkom in sporazum napovedujočim odrešilnim repaticam v času, ko spet rožlja nad Evropo in vsem svetom vojni bog Mars v najmodernejši bojni opremi.

Miroslavu Krleži je usoda naložila grenko nalogo pesniškega glasnika hrvaškega dela te generacije, toda v nekaterih, zlasti v občečloveških svojih odtenkih pa je izraz in izpoved trpljenj in razočaranj tako slovenskega kot srbskega dela, v najglobljih osnovah pa se uvršča med izpovedi evropskih in svetovnih generacij Barbussea, Krausa, Remarquaa, Johna dos Passosa, O' Flahertyja, Becherja, Adyja, Majakovskega, Jesenjina in številnih drugih.

Tudi njegova mladost (* 1893) je do svetovne vojne izpolnjena s številnimi mladostnimi hotenji in dejanji očrtane generacije. Razlika je le v tem, da je doživel svoja prva osebna razočaranja že pred Principovim atentatom. Ravno to zgodnje razočaranje je moralo silno pretresti dušo mladega jugoslovansko navdahnjenega hrvaškega revolucionarja, ki je bil v budimpeštanski vojni akademiji sredi madžarskega grofovsko-kasarniškega okolja docela prepuščen samemu sebi! V glavi osemnajstletnika, oblečenega v uniformo avstroogrškega gojenca vojne akademije so se premešavale ideje revolucije iz l. 1848, gesla Košuta in Garibaldija in se opajale s predvojno-omladinsko megle hrvaške narodne romantike z imeni Supilo, Meštrović, Nazor, Piemont, kot simboli tega šturm in dranga. (»Moj obračun s njima«, str. 149.). Nadobudni mladenič, ki bi naj postal avstroogrski oficir po hrvaški tradiciji Jelačića in Preradovića, je na skrivaj prebiral Tolstoja in Ibsena, prevajal Petőfija, pisal pesmi, sanjal o kozmopolitizmu, hrvaškem in jugoslovanskem nacionalizmu ter »trgal poslednje niti, ki so ga vezale z Avstroogrsko in njenim portépéjem.«

»Moja opazovanja in misli so rasle v znaku vedno bolj močnega in motnega (meni še nejasnega) socialnega naklona in v maneži, na tistem cirkuskem žaganju, po peštanskih sobah in v razgovorih, je vedno bolj poganjala romantična, mogoče smešna, ali brezpogojno iskrena gribojedovščina: družbeni problemi, rešavani v okviru tridesetih let prejšnjega stoletja! (»Moj obračun s njima«, str. 150). Torej očitvidna idejna zapoznelost, ki pa se v takem, od najprogresivnejših tokov svoje dobe zaprtem okolju niti ni mogla tako hitro razvijati, da bi dohitela sodobnost.

Sluteč nove dogodke je maja meseca 1912. l. prvič odpotoval iz jugoslovanskega navdušenja v Beograd, kjer je iskal načina in poti, da bi kot prepričan jugoslovanski in hrvaški nacionalni revolucionar prestopil v srbsko vojsko. Taval je po hodnikih in pisarnah vojnega ministrstva, »Narodne odbrane« in nacionalističnih uredništvih in ponujal svoj mladostni na vse žrtve pripravljeni idealizem. Lahko si mislimo, koliko grenkobe je moralo kaniti v mlado navdušenje, ko je povsod srečaval nezaupanje, sumničenja

in nedostopnost. Rekli so mu, da je še premlad, ker ni polnoleten, da naj predloži listine o izstopu iz avstrijskega državljanstva itd., skratka birokratizem in zaprta vrata. Potrt se je vrnil v Luduvicium.

V jeseni 1912. l. se je začela balkanska vojna, ki ga je znova razgibala in vabila. Spomladi 1913. l. je dezertiral in srečno prekoračil srbsko mejo z namenom, da vstopi v srbsko vojsko, kar je pomenilo zanj toliko, kakor svoje življenje postaviti na kocko, ker ni le pričakoval, temveč hotel, da pojde s prvo četo na fronto. Spet je moral vložiti prošnjo, h kateri je priložil vse svoje listine. Ponovili so se prizori iz preteklega leta! Neomajen v svoji veri in odločitvi je pokazal beograjskemu birokratizmu hrbet in se odpeljal naravnost h glavnemu poveljstvu v Skoplje! Tu so ga kot sumljivega tujca brez dokumentov zaprli in ga osumili vohunstva. Ker je obolel na dizenteriji, mu je grozilo, da ga vržejo v bolnico med bolnike, ki so oboleli za koleru!

»Žandarji, aretacije, zapori, hotelske internacije, zasliševanja in zapisnik, begunec, osumljen vohunstva na vojnem ozemlju v področju glavnega poveljstva, brez listin, ki so se baje izgubile, brez identitete; popolnoma v temi, sem tedaj precej globoko pogledal smrti v oči.« (Moj obračun s njima, str. 151). Slučajno ga je rešil neki častnik, ki mu je veroval, da ni špijon. V spremstvu orožnikov ga je napotil nazaj v Beograd s priporočilnim pismom na mestno poveljstvo, ki naj ugotovi njegovo identiteto. Tako je prišel iz dežja pod kap, dokler mu ni uspelo pobegniti nazaj preko meje v Zemun, kjer je v obliki tiralice avstrijske policije že čakala njegova identiteta. *

Tako žalostno, obenem pa usodno za njegovo mladostno gledanje na svet in ljudi, se je končalo Krležovo petofijevsko jugoslovansko nacionalno revolucionarstvo. Brez meščanske časti, brez službe se je bivši odličnjak vojne akademije in velika nada malomeščanske družine znašel na cesti in se odločil, da postane pisatelj!

Vojno je dočakal kot sotrudnik »Književnih Novosti« in »Narodnega Jedinstva«, med vojno pa je pisal v »Obzoru«, »Slobodi«, »Pravdi«, »Novem društvu«, »Savremeniku«, »Hrvatski njivi« itd. Zaradi svojega dvakratnega pohoda v Srbijo močno zaznamovani politični osumljenec se je družil z ljudmi, ki so skušali spodkopati temelje Avstroogrske in kot aktivni vojak avstrijske vojske je objavljajal med prvimi v svetovni literaturi protivojne,

* Tudi A. G. Matoša, ki je živel v Beogradu v l. 1894.—1898. in od 1904.—1908., kamor je pribežal kot avstrijski dezertar, so osumili vohunstva za Avstrijo. Razumljivo je, da ga je to zelo bolelo, saj je pribežal v Srbijo kot v svojo domovino, ki je bila po njegovih mladostnih idealnih pojmi — domovina svobode! Matoš je razočaranje premagoval s svojim humorjem. Tudi ni imel takih vojno-revolucionarnih namenov kakor petofijevsko razburkani Krleža. Zato je povzročilo razočaranje v njem veliko hujše posledice kot pri A. G. Matošu, čigar pogled na življenje je bil kljub sarkazmu vendarle optimističen, kar se o Krleži ne more reči! S te strani gledano sta to dva nasprotujoča si značaja. Za Matoševim sarkazmom vendarle živita humor in optimizem, medtem ko kipita v Krleži gnev in sovraštvo do vsega malega, lažnega, temnega, v takem fanatizmu, kakor ga je mogoče najti n. pr. pri kakšnem Savonaroli! V trenutkih razočaranja, obupa in dvomov se pripravlja v njem tiha, globoka resignacija, ki prihaja kakor oseka po plimi, dokler se ne vzpno valovi znova.

pacifistično-revolucionarno navdahnjene literarne proizvode, ki so dosegli svoj višek v »Hrvatski Rapsoadiji«, tiskani v »Savremeniku« septembra leta 1917. Kljub temu so ga skušali razni pisuni iz zagrebaške literarne čaršije večkrat oblatiti kot avstrijskega vojnega hujšaka, ker se je drznil napisati v »Obzoru« (28. IV. 1915.) strokoven članek o sposobnostih in ne-sposobnosti avstrijskega generala barona Komrada v. Hötzendorfa, dokler jim ni zadal odločilnega, krepkega, a pravičnega udarca s svojo knjigo »Moj obračun s njima« (1932 l.). 1919. l. je skupaj z Avgustom Cesarcem začel izdajati polmesečnik »Plamen«, ki je prvi in najmočnejši literarno-publicistični odmev oktobrske revolucije na Balkanu. Reakcija je puntarsko revijo zadušila še pred zaključkom novega letnika. Kljub temu pomeni ta revija ne samo v Krleževem literarnem in publicističnem delu, temveč v hrvaški, kakor tudi v jugoslovanski literaturi novo obdobje, ki je izpolnjeno s socialno-revolucionarnimi idejami! Takrat je še vse kipelo in vrelo kot novo, neustaljeno in nepreizkušeno vino! Zato srečamo v tej reviji različna imena (celo Slovenca Frana Albrehta in Antona Podbevška), ki so se pomeje ločila ali pa celo prišla v nasprotje z borbo, ki sta jo v »Plamenu« začela Miroslav Krleža in Avgust Cesarec. Lahko se reče, da sta od vseh vzdržala le ta dva.

Preudarneje, a nič manj bojovito, oborožena z dialektičnim materializmom in nedogmatično pojmovanim marksizmom sta nadaljevala v »Književni republiki«, ki je izhajala od novembra 1923 do l. 1927. Januarja 1934. je začel Miroslav Krleža skupaj s srbskim kritikom in publicistom Milanom Bogdanovićem izdajati revijo »Danas«, ki je bila v smislu novih zahtev in potreb časa osnovana na širšem idejnem krogu sodelavnikov in ki bi bila za kulturni, literarni in politični razvoj Hrvatske in Srbov prav tako pomembna in važna, kakor je bila »Književna republika«, v kateri je sodeloval eden najpomembnejših srbskih pisateljev, Dragiša Vasić, če bi tako hitro ne prenehala. Revija »Danas« je bila v resnici prva in dosedaj najidealnejša oblika hrvaško-srbskega sporazuma. Prav zaradi tega je bila bržkone osovražena pri beograjskih in zagrebaških nazadnjakih, ki si niso prej oddahnili, dokler je ni na njihov pritisk po šesti številki zadavila jugoslovanska oblast. Prav te dni je izšla 1.—2. številka revije »Pečat«, ki je začela izhajati (v uredništvu Slavka Batulića, Draga Iblera, Krsta Hegedušića, Miroslava Krleže, Miše Mirkovića in Marka Ristića) z namenom, da nadaljuje prekinjeno delo revije »Danas«, če ji bo bodočnost milejša in če je ne bo zadavil kakšen poseben hrvaško-srbski sporazum.

Poleg omenjenih revij, pri katerih ustanovitvah in uredništvih je M. Krleža sodeloval, srečujemo njegove prispevke v vseh važnejših demokratičnih hrvaških in srbskih revijah v zadnjih dvajsetih letih, počenži pri zagrebaškem »Književniku« in »Hrvatski reviji«, »Srpskem književnem glasniku« in drugih, dokler ni prišlo z njim do kakšnega idejnega ali zakulisnega nesoglasja, ki je v hrvaški literarni krčmi na čmervem redu! Kajti proti Krleži traja sistematična borba že celih dvajset let, v kateri se nasprotniki poslužujejo najogabnejših sredstev, javno in za kulisami! Višek borbe je doseglo l. 1933, ko je »Odbor zagrebaškega Gradjanstva«, za katerim so se skrivali najbolj nazadnjaški elementi glembajevskega Zagreba, predvsem pa razni kapetolaki dr. Silberbrandti, z velikim letakom, nalepljenim po vseh zagrebaških ulicah in kicah, pozival »sveukupno gradjanstvo i gradjansko dru-

štvo« na Krležovo predavanje o hrvaški književnosti. Ker je nameraval v tem predavanju povedati nekaj resnice in razkrinkati nekaj hrvaških laži, so hoteli planiti nanj in bi ga v svoji »gradjanski avgmenitaciji« — izraz, ki je zadnje čase postal popularen tudi pri nas — bržkone dejansko napadli, da ni oblast predavanja prepovedala! Krona njegove dosedanje lirike, »Balade Petrice Kerempuha« so morale »emigrirati« in iziti 1936. l. v Ljubljani pri Akademski založbi, potem ko so preživele »tehnično« generalko v »Ljubljanskem Zvonu«. Na njegovo lastno in naše presenečenje so mu po dolgih letih organiziranega zamlčevanja v revijah in dnevnikih vendarle prinesle nekaj zasluženega priznanja, ki pa je bilo bolj mimohodnega značaja. Njegovi zbrani spisi, ki so začeli izhajati l. 1932 pri Minervi, so namreč morali na razne pritiske, intervencije in zaplembe prenehati. Ponovno jih je začela izdajati l. 1937. »Biblioteka nezavisnih pisaca«. Kljub težkočam jih izdaja še danes, oficialno časopisje doma in v vsej Jugoslaviji pa jih še vedno precej vztrajno in zakrknjeno zamlčuje, kljub temu da predstavlja njegovo literarno delo, zbrano v teh knjigah, ki po zbranem gradivu presegajo okvir Cankarjevih zbranih spisov, do sedaj največji umetniški in idejni vzpon hrvaške literature sploh.

Ni literarne zvrsti, ki bi ne bila zastopana v njegovem književnem delu. Lirika z vsemogočimi motivi in oblikami, številne drame, saj ga je dramatika poleg lirike zanimala in privlačevala že od prvega dne njegovega literarnega udejstvovanja, novele in romani, številni literarni, znanstveni in politični eseji, feljtoni, pamfleti, nekaj kritik, potopis itd. Vse to objavljeno in še neobjavljeno gradivo tvori nemajhno knjižnico, ki obsega nad 25 knjig in presega tako po svoji mnogostranosti in raznovrstnosti, po količosti in kakovosti večino tega, kar je dal hrvaški pisatelj ali pesnik pred njim. Njegovo razmerje do hrvaške literarne preteklosti je precej drugačno kakor je Cankarjevo v slovenski literaturi, ker predhodni literarni viški kljub Kranjčeviču in Matošu ne dosegajo Prešernovih višin, čeprav imajo večje število nadpovprečnih pojavov kot mi, zlasti v dramatiki in romanopisju.

V večnem nasprotju in borbi z okolico brani M. Krleža svojo literarno postojanko še dolgih 25 let, od l. 1914 dalje, ko so se po objavi njegove dramske »Legende«, v kateri je opisal Krista, ki se razgovarja s svojo lastno senco o problemih cerkve kakor da je bral Kranjčeviča, (»Moj obračun s njima«, str. 201.), pojavili prvi glasovi iz »temine zoper luč«, s katero je hotel posvetiti »v mračne prostore hrvaške sodobnosti«, da bi morali vsi ščurki in stenice prilesti na dan, do danes, ko je po kratkem presledku s podvojeno silo in mladostno svežostjo v romanu »Na robu pameti« in v »Banketu v Blitvi« z mogočno epsko širino, s psihološko bistrovidnostjo in prodornostjo, vredno umetniške palete kakšnega Dostojevskega, in s satirično brezobzirnostjo kakšnega Swifta ali Shawa, začel odgrinjati zastor nad dnom sodobnega meščanskega življenja, nihajočega med fašizmom in onemoglo zapadnoevropsko demokracijo.

Krleža je eden tistih redkih jugoslovanskih pisateljev, ki si je v borbi z domačim okoljem ohranil potrebno nadevropsko idejno perspektivo, iz katere motri, prikazuje in biča oficialni estetiki navkljub v svojih literarnih delih laži in krivice, ki jih današnji družbeni sistem kopiči od dne do dne. Zato traja borba temnih elementov proti njemu še dalje. Pri takih razmerah

je z vso pravico, kakor некоč Ivan Cankar v »Beli krizantemi«, samoza-vestno izpovedal svojo umetniško in življenjsko izpoved, ko je zapisal:

»Pri taki zaslepljeni zmešanosti pojmov stojim v naši književni krčmi popolnoma osamljen in nimam v roki druge svetlobe nego svoje lastne slutnje. To oljenico nosim na svojih dlaneh skozi mračne prostore že leta in tako se premikam, popolnoma sam, med plezanjem grdih in odvratnih senc že več let naprej, imajoč pred seboj nekaj Kranjčevičevih pesmi, Matoševih feuilletonov in Nazorovo liriko. Mogoče se bom zadušil kje v kakšni ponikvi našega književnega podzemlja, toda da bo na kraju, kjer bom utonil, ostalo nekaj knjig kot skromno znamenje, da sem se tam jalovo potopil, to je gotovo...

...Že davno, v času »Plamena«, sem некоč zapisal, da ne vem, če sem volk, toda da nisem književni dvoživkar, mi je bilo že takrat jasno. Po tem, kako intenzivno raste lajež okoli mene, se mi zdi, da vohajo ti stvori volka. Zares! Petöfijeva pesem o volkovih je prva globoka vzpodbuda, da sem začel pisati. Tudi danes mislim, da je bolje krvaveti lačen in nastreljen, kakor Petöfijev volk, nego lajati na verigi...« (Dalje)

NEMŠKA PESEM

BERTOLD BRECHT — BORIS RIHTERŠIČ

O časih velikih sem slišal besedo.

(Marija ne jokaj!)

Trgovec bo dal na kredo.

O časti se spet govori.

(Marija ne jokaj!)

V omari potrebne so druge reči.

O zmagah so spet govorili.

(Marija ne jokaj!)

Mene ne bodo dobili.

Vojaki si iščejo slavo.

(Marija ne jokaj!)

Če vrnem se kdaj,

se vrnem pod drugo zastavo.

NAJNOVEJŠE ČEŠKE PESNIŠKE ZBIRKE

(Odmevi preteklega leta v češki poeziji)

OTON BERKOPEČ

Koliko člankov in razprav se je napisalo po vojni, koliko debat in govorov je inspirirala mlada češka poezija. Kritiki in nekritiki so trebili zrno od plevla, eni kazali in kričali na levo, drugi na desno, eni so klicali mlade poete pod rdeči prapor, drugi pod zastavo tradicije — vrenje, vrenje, vrenje vsepovsod, na konec pa se je vse pomirilo. Nasplošno je obveljalo kot dejstvo: češka poezija je s poetizmom in z nadrealizmom dosegla vrhunec, toda zabredla je v mednarodne sfere in zgubila sleherno zvezo z narodom. Hora in Nezval sta sicer največja mojstra pesniškega izraza, toda zašla sta nekam, kamor imajo pristop samo redki izbranci.

Prišlo je leto 1938. Čitajte danes pesmi, ki so izšle od spomladi dalje v zbirkah, revijah in dnevnikih (v čeških dnevnikih namreč dnevno objavljajo pesmi tudi vodilni pesniki) in boste videli, kako so se vse struje in generacije začele zblíževati krog ene osi, ki se ji pravi *domovina*. Beseda, tako obrabljena in zlorabljena, razkričana in izprana, da se je je pošten človek že res bal izreči, je dobila nov, popolnoma drugačen zvok: čutiš, kako diha iz verzov vseh pesnikov kot prva ljubezen, kako o njej govorijo kot o hostiji, ki so jo sprejeli pri obhajilu kot sveto dediščino stoletij, čutiš kako visi kot škapulir pod obleko bivših bojnikov za svetovno revolucijo, prav tako kot tistih, ki so mislili, da je Muza Pythija. Od spomladi l. 1938 je sleherni češki pesnik glasnik usode svoje domovine, Hora in Nezval, Halas in Seifert ter Holan prav tako kot ruralist Čarek in najmlajši Stehlík, Zahradníček, Renč, Hrubín, Bednář in dr.

V velikonočni številki »Českega Slova« je objavil Josef Hora mogočno »Píseň rodné zemi«. (Izšla je potem v bibliofilski izdaji in zbirki »Domov«.) Ko bi se to zgodilo pred nekaj leti, bi bilo bržkone veliko hrupa in komentarjev, v aprilu 1938 so se češka kritika in z njo desettisoči čeških ljudi zavedeli, da je spregovoril narodni genij. In nikomur ni prišlo na misel, da bi razglabljal ali protestiral, zakaj je spregovoril v pesniku, ki je nekoč opeval proletarsko revolucijo in Lenina. Sleherno češko srce je občutilo, da je Hora izvoljenec in tolmač usode svojega naroda. Bilo mu je hvaležno. V ozračju smo čutili težo ur, ki prihajajo. Ali bo Golgota in odrešenje, ali ponovitev neprijazne zgodovine in ponižanje?

Prišel je september in oktober je dovršil in odkril, kar je bilo zastrto vernim in dobrim. Zgodilo se je in danes govorimo najrajši o tem sami s seboj.

V češki poeziji ni primera, da bi bili tako naglo utihnili vsi ponarejeni zvoki kot tokrat, da bi bil »leitmotiv« vsega Parnasa iskrena, otroška ljubezen do domovine, o kateri so vseprek dvomili in zanikali njeno pričujočnost v literaturi. Izkazalo se je, da so jo le v mladostni objestnosti odrinili v zadnjo kamrico srca in jo sramežljivo prikrili. In vendar je bila v srcih čeških poetov vseh smeri in generacij velika in lepa, močna in dobra.

Pred seboj imam zbirke: »Domov« Josefa Hore (1938. Praha, Borový), »Září 1938« Vladimira Holana (1938. Praha, Borový), »Torso naděje« Františka Halasa (1938. Praha, Melantrich), »Zhasněte světla« Jaroslava Seiferta (1938. Praha, Melantrich), »Milenka modř« Kamila Bednářa (1939, Praha, Melantrich) in revije ter iz dnevnikov izrezane pesmi starejših, mladih in najmlajših.

Vse te zbirke so izpovedi velike ljubezni do rodne grude, skrbi za njo v težkih in odločnih dneh in slike dogodkov, kakor so jih posamezni pesniki doživljali. Horova zbirka je izšla še pred mobilizacijo, ostale proti koncu leta, le Bednářova pred nekaj dnevi. Hora, pesnik intimnih notranjih doživetij, na videz oddaljen od vsakdanjega hrupa ulice in sveta, je izpregovoril besedo v imenu narodnega kolektiva le redkokdaj, le takrat, ko je preživel ves narod usodne spremembe. Vendar pa ni nikoli tako jasno in globoko izpovedal, kako je ves prežet od vdane dediščine prednikov, kot v zadnji zbirki, zlasti v osrednji skladbi, ki smo jo navedli. Vso preteklost je objel z enim samim pogledom, čisto pred oči si jo je priklical, da bi tem globlje občutil vso bolečino in trpljenje milijonov, ki so obdelovali češko grudo. Od preteklosti razbolen in vendar okrepčan čaka, da pridejo dnevi, ki jih že vidi in sliši. Prišli so in Hora jih je pričakal sredi ljudstva, dober in iskren kot v svojih najbolj subjektivnih pesmih.

Devet Holanovih pesmi, ki tvorijo celoto, so nagli, nebrzdani izbruh prevarane, užaljene in ranjene duše. Smele prispodobе, ki jih pesnik nervozno kroti in včlenja v pas doživetij. Že iz naslovov posameznih pesniških členkov cikla izveš, da je nastal v septembru: »Popolnoma enostavno«, »Dvomi«, »Mobilizacija«, »Noč iz Ilijade«, »Pred naletom«, »Boj z ničimer«, »Užaljeni in ponižani«, »Okupacija«, »Povratak Máche«. Holan je iskren do skrajnosti, neizbirčen in neugnan. Ima fantazijo, bogastvo pesniškega izraza in moč, kakor le redki sodobni pesnik. Verzi mu deró iz srca kot hudournik. Čutiš, da so nastali v hipu in vendar jim bi težko kje očital neizdelanost, naglico.

Halas in Seifert sta pesnika dokaj različna po izrazu in smeri, toda tokrat ju omenjam skupno zaradi zbirk, ki sta nastali iz nastrojenja in čustev enega vrelca. Halas se je kot aktivni vojak udeležil zadnjih dogodkov, tudi on je bil poklican na mejo, da bi branil domovino, in je neposredno doživljal vso tragiko umika in zavest brezmočnosti. Že uvodna pesem »Panihida za F. X. Šaldo« te prevzame z globino občutja velike izgube moža, v katerem je mladi pesniški rod gledal vodnika in sodnika.

»Tu leži. Dovršeno je. Veliki condottier,
ki nikomur žezla ni predal,
z maršalsko palico
v povznešeni pokori odhaja v temo.«

In še naslednja pesem »Deset egiptskih nadlog« je strašna podoba razvrata Evrope, »rozete iz mozoljev, kače izdajalske«. Medtem ko je v pesmi »Pragi« še poln vere, je »Spev tesnobe« strašen krik izdanega. Osrednja pesem zbirke, »Mobilizacija«, je izpoved, kakršne je zmožen samo velik pesnik, čigar čustva so sproščena. Dramatičnost in monumentalnost teh verzov nima primere v Halasovi liriki. Zadnja pesem »Vernih duš dan 1938« je izšla v zadnji številki »Lj. Zvona« 1938 v Klopčičevem prevodu.

Seifertova lirika je tišja, mirnejša. Socialna nota je tu na pogled stopila v ozadje, vendar jo občutiš v celoti. Vez, ki spaja Seiferta z domovino in njeno usodo, je izražena v intimnih, včasih samo naznačenih slikah. Seifert je bolj v sebi, njegov pogled je uprt bolj vase kot navzven. Bolijo ga udarci, ki so zadeli narod, boli ga izguba izvirov čeških rek, vendar ne govori glasno o svoji bolečini, le pritaženo dahne podobo, ki ti da slutiti o njej.

Kamil Bednář je iz najmlajše generacije, ki stopa v češko pesniško družino po Hori, Halasu, Seifertu, toda ne z manifesti in proglasi protesta proti njim, temveč z vdanim priznanjem velike dediščine, ki jo je od njih sprejela in z voljo, ustvarjati z njihovo pomočjo. Bednářeva »Ljubica modrine« je zbirka mehke lirike, ki nima nič skupnega s hrupom in z ostjo delavnega dneva in vendar čutite iz nje govorico našega časa. Bednář prisluškuje pesmi prirode v maju in v jeseni in na njeno pesem navezuje razkošje svojih notranjih doživetij. Pesmi, v katerih je neposreden, so najboljše n. pr. uvodna »Bežeči maj«. Pesniško gledanje avtorja »Ljubice modrine« me čisto spominja Pasternaka, včasih tudi Březine in Hore, vendar se ne bi drznil trditi, da nima mladi Bednář čisto svoje osebne note. Ko sem prečital njegovo zbirko, so mi prišle na misel besede, ki jih je zapisal N. Asejev in ki jih citira A. Bém v knjigi Horovih prevodov Pasternakove lirike: »Če ti je pesnik težak, a se vendar težko ločiš od njega, če te njegova težavnost utruja, ne pa odganja — imaš pred seboj svojega sodobnika, ki pesni namesto tebe.« Bednář je ponekod težje razumljiv, njegove prispodobе so včasih kar nedostopne, toda zanimive, in zato jih oblegaš znova in znova, dokler jih ne občutiš in ne vsrkaš. Je to nadarjen lirik, ki se nam je predstavil že z dvema zbirkama in ki si počasi, toda z gotovostjo osvaja odlično mesto v vrstah najmlajših čeških lirikov.

Sodobna češka lirika preseneča po svojem bogastvu. Zbirka za zbirko izhaja, mladina tekmuje s starejšimi. Življenje nudi neizčrpne možnosti, pesniški izraz dobiva vedno nove in nove oblike. Samo nekaj zbirk in imen sem navedel, lahko bi jih dvakrat, trikrat več. Sleherni teden prinese novo zbirko, včasih celo dve. Kdo bi si mislil: severni, mrzli narod in taka lirika! Mi pa smo o sebi še vedno prepričani, da smo narod lirikov. Kje je naša mlada lirika? Zlirizirani smo kar preveč, toda lirikov imamo tako malo.

SLOVAŠKE PISANICE

BRATKO KREFT

Oče slovaške države, monsignor dr. Tiso je ob njeni ustanovitvi govoril o božji previdnosti, ki je pripeljala slovaški narod izpod češkega »jarma« do zgodovinsko pomembne državne samostojnosti in neodvisnosti. Njegova previdnost ga je takoj po začasni internaciji v samostanu peljala v glavno mesto tuje države, ki katoliški cerkvi ni kdo ve kako naklonjena; tam je bil v svoje presenečenje in zadrego, vredno podeželskega župnika, ki se je nenadoma znašel v vrtincih mednarodne politike, sprejet kot suveren, ali kakor bi se lahko reklo: kot najvišji pastir svoje črede, ki je končno vendarle ušla požrešnemu volku. Na slikah, ki so kazale njegov prihod v Berlin, ko je odzdravljaval pozdravu po-

strojene čete, je bil njegov preprosti obraz preplašen, oči so izražale neko prese-
nečenje. Vsakdo bi rekel: videl je čudo in je spregledal. Posebna, zgodovinsko
pomembna značilnost takih osebnosti, kakor je dr. Tiso, o katerem soglasno trde,
da je pošten in veren gospod, pa je, da pač ne spregledajo. Naslednji filmski
posnetek ga je že kazal v družbi ministra Durčanskega, kako se smejeta in za-
bavata v dunajskem radiu. To je bilo približno ob istem času, ko so že nemške
čete korakale na Češko in Moravsko. Madžarsko-hunski obraz Durčanskega je
s tistim smehom izražal podobo provincialnega Mefista, ki je dosegel svoj namen.

Ko so proglasili svojo državno neodvisnost in vsuli točo očitkov na Čeha, ka-
kor da bi hoteli prevpiti nemirni glas vesti, ki je bil prav gotovo božji previd-
ndstvi veliko bližji, kakor glas njihovega jezika, je izdal dr. Tiso proglas na
narod. Po ulicah je patroljirala Hlinkova garda, preko donavskega mosta so
nemoteno prihajale tuje oborožene formacije, ki so se družile z istonarodnimi
tostran, barve različnih zastav, petje v različnih jezikih, najmanj v treh, pestre
uniforme, vse to se je stkalo v novo, živo slovaško folkloro. To ni bila folklor
janošikovskega kroja, v katerem so se pred več nego dvesto leti Janošikovi haj-
duki borili zoper fevdalno gospodo, jemali bogatim in revežem dajali, kakor pojo
o tem narodne pesmi, temveč tlačanska in vazalna folkloro, ki se v tiso-
machovskem »pejsazu samostojnosti« združuje s prav tako bedo, pobožnostjo in
upornostjo, z melanholično in razbojniško pesmijo kakor takrat. Nebo se je
zoblačilo in ponekod so naletavale snežinke, ko je narod bral proglas svojega
prvega suverena po knezu Pribini. (824—836 po Kr. r.)

»... Zgodovina bo dokazala, da smo mi ravnali po najboljši vesti, Bog nam je
priča, da smo hoteli dobro... Sovražnik našega narodnega življenja je močan,
Bog in pravica pa sta še močnejša. V teh težkih dneh naše zgodovine nas vse-
mogočni ne bo zapustil... Vsemogočni je dal vsakemu narodu, da živi tako,
kakor narekujejo lastni interesi, in mi smo postopali v svojem interesu... Tako
nam Bog pomaga!« Za temi besedami se skriva usodna in sumljiva človeška ne-
gotovost ter z versko vnemo prevpit glas vesti in prirodne pameti. Kajti kdor
hoče odgovornost zvaliti na tuja ramena, v tem primeru na božja, prav gotovo
ni popolnoma uverjen o pravilnosti svojih dejanj. Tiso je ravnal po tradiciji, ki
jo je ustanovil slovaški knez Pribina že pred tisoč leti, ko je, čeprav še pogan,
sezidal poleg svojega gradu v Nitri krščansko cerkev in poklical salcburškega
nadškofa, da mu jo je posvetil. Knez Pribina, ki je tako srečno pripeljal najprej
svoje podanike, na koncu pa še sebe, pod varno okrilje salcburškega nadškofa,
fevdalca sosedne frankovske države, je bil že veliki ideal Andreja Hlinke (1864—
1938), ki mu pravijo, da je oče slovaškega naroda. To je na zelo veličasten način
dokazal 8. avgusta 1933. l. ob priliki velikih, Pribinovemu pokristjanjenju po-
svečenih slavnosti. Sivi, skoraj sedemdeset let stari vodja je korakal s svojimi
pristaši v ogromnem, od številnih in raznobarnih krojev se bleščečem pisanem
sprevodu, ki se je pomikal mimo vladne tribune, na kateri so bili zbrani zastop-
niki vlade in tistih Slovakov, ki niso videli v Pragi svojega smrtnega sovražnika.
Pred očmi ministrskega predsednika ČSR je Hlinka svojevöljno spreved ustavil.
Iz množice so zadoneli kriki: »Hočemo Hlinko! Hlinka mora govoriti!« Nekaj
njegovih zvestih pristašev je starčka dvignilo na ramena in ga skušalo preko
visoke ograje postaviti na tribuno. Toda si volasi starček bi bil padel, da ga ni
minister Hodža (Slovak, protestant, agrarec) prestregel in podprl. V tej Hodževi
pomoči bi bil lahko fevdalno pobožni Hlinka videl simbol in božji namig, saj je
bila Hodževa pomoč pri sicer neogibnem padcu naravnost simbolična. Toda
Hlinka se ni zmenil za to, videl je le svoj program, čigar uresničenje je neizprosno

terjal, ne oziraje se na vse posledice in na nevarne zunanje kakor notranje politične sile, ki jih je moral vzporedno sprožiti ne samo proti češkoslovaški republiki, temveč tudi proti sebi. Raz vladno tribuno in sredi versko-spominske slavnosti je prebral politično deklaracijo, v kateri je ponovno zahteval »avtonomijo«. Tako je versko slavnost sam spremenil v politični shod. Za njega to ni bilo nič novega in nič posebnega, saj so mu vse življenje bili vera, cerkev in politika nedeljiva enota, slovaški jezik pa sredstvo, s katerim jo je manifestiral. Ko je praški, sicer zelo reakcionarni agrarni »Venkov« ostro nastopil zoper Vatikan in proti političnemu izrabljanju vere, je Hlinka objavil v »Slovaku« pozdravno pismo praškemu nunciju, častitemu gospodu Ciriaciju, za kar je prejel naslednjo zahvalo:

»Medtem ko so v Pragi žalili sv. očeta, ali naravnost ali pa v napadih na njegovega zastopnika, na tak način, ki prezira vse predpise mednarodne vljudnosti, ste vi Slovaki izpričali visoki avtoriteti sv. očeta tisto spoštovanje, ki mu pripada. Zato zaslužiš Ti, Hlinka, in Tvoji pohvalo. Zahvalim Tebe in tvoje tudi za tolažbo, ki ste jo izkazali papeškemu nunciju, ki mora iz poslušnosti do sv. očeta živeti v Pragi, v njegovi bridki skrbi. Tega vam ne bom pozabil nikoli. Plemeniti slovaški narod mi ostane vedno v spominu.«

In sovraštvo do Prage je kljub češkemu svetniku sv. Václavu narastlo za dobršno mero. Naivni, a nevarni Hlinka je videl v Čehu le husita, nasprotnika vere slovaškega naroda, in nasilnega gospodarja, ki je na Slovaškem samo davke pobiral.

Njegovo kraljestvo je bila preprosta, siromašna in verna slovaška vas zličnimi hišicami, bujnimi in razkošnimi kroji, cerkvami in cerkvicami, čredami ovac in goveda, z otožnimi pesmimi, velikonočnimi pisanicami, s cigani, čardašem, cerkvi in bogu vdanim kmečkim ljudstvom, ki poslušno sledi božjim namestnikom na zemlji. Z razvojem industrije, kapitala in proletariata pa je prihajala nova civilizacija, ki je začela neusmiljeno prodirati v njegove vasi in jih versko, politično in gospodarsko pretresati. Njegovi socialni nazori so bili zelo sorodni z nazori, ki jih je nekdaj izpovedal v »Slovenecu« dne 15. junija 1878, ko je nasvetoval, naj se industrija preseli na Kras: »Na nerodovitne kraje, na Kras s tovarnami, tam so na svojem mestu, tam bodo obrodile, in ne bodo imele nasledkov, kakor jih imajo zdaj, tam ne bodo porodile socializma, ampak zadušile.« Razume se, da ni trpel krščanskih socialistov, ki so bili najnaprednejše krilo slovaškega katoliškega političnega pokreta. Bržkone so bili oni edini, ki so se v tem taboru zavedali pomena češkoslovaške republike za slovaški narod. To je pričal uvodnik poslanca Čavojskega, ki je izšel v »Slovenskem robotniku« 1. sept. 1938 in v katerem pravi med drugim: »Če bi kljub vsemu — ne daj Bog — prišlo do vojne, bomo mi, Slovaki, hrabro izpolnili svojo dolžnost. Zelo dobro se zavedamo tega, da je Češkoslovaška republika naša država in da ni samo naša dolžnost, temveč življenjski interes slovaškega naroda, da to svojo državo branimo.« Takšno je bilo mišljenje krščansko-socialnega slovaškega delavstva!

Kot verski poglavar slovaško govoreče družine je s svojim mišljenjem običal nekje v fevdalizmu, iz katerega se zaradi tisočletne madžarske fevdalne tradicije ni mogel izkopati. Ker je prihajal meščanski družbeni red s številnimi svojimi, za njegov nazor in za vaško-fevdalne razmere negativnimi posledicami šele v češkoslovaški republiki, je zasovražil vse novo, dvakrat pa je sovražil Čeha, ker je bil v svoji naivnosti in omejenosti prepričan, da uvajajo novo civilizacijo le Čehi z zlobnim namenom odtujiti mu in pokvariti njegovo verno ljudstvo.

Zategadelj se ni mogel pobotati niti s češko katoliško stranko, ker je v njenem »meščanstvu« prav tako videl češki raznarodovalni in gospodarsko politični imperializem. Ko je z nekim novinarjem šel mimo sohe sv. Jana Nepomuka, je dejal, da je to edini Čeh, ki ga imajo na Slovaškem res radi. »Toliko let je že na Slovaškem in ne pobira ne dijet in ne slovaških davkov.« (»Zpravodaj«, štev. 34 (926) 1938, str. 23) Tako se je njegova preprostost, prikupnost in ljudskost, njegovo privlačno tribunstvo vezalo s srednjeveškim mišljenjem, ki ni videlo niti hotelo videti, še manj pa priznati nujnega družabnega razvoja, ki bo šel kljub Tisovemu proglasu vedno dalje in dalje, le da bo v novih okoliščinah še bolj nagrizel narodno zavest, ki je vsakemu malemu narodu v našem stoletju potrebna, če se hoče ohraniti. Veliki zagovornik in poznavalec Slovaške R. W. Seton-Watson je o njem zapisal: »Nesreča za njega samega in za Slovaško je, da so ga razmere pognale v politično areno. Njegove izredne in dragocene sposobnosti so bolj primerne za srednjeveškega moža cerkve, kakor pa za vodjo politične stranke v času svetovne krize in velikih prevratov.« (R. W. Seton-Watson: Československo a slovenský problém, str. 38, v monografiji Slovensko kedysi a teraz, ki je izšla v Pragi 1931. 1. Izdajo je priredil hlinkovec msgr. dr. A. Kolísek, sodelovali pa so z razpravami najznačilnejši slovaški politiki raznih smeri: Hlinka, Šrobar, Hodža, Fajnor, Osusky itd.)

Ker je bila hlinkovska politika osnovana na zastarelih temeljih in ker so jo vodili nesposobni pa tudi podkupljivi voditelji (dr. Tuka), je morala pripeljati do klavnega in za slovaško ljudstvo usodnega konca. To je priznal celo propagandni minister Šandro Mach, ko je v govoru 1. aprila t. l. izpovedal svoje razočaranje in ugotovil, da so preveč zaupali tujcem. »Velika je bila zabloda, ker smo verovali besedam in obljubam drugih. Zdaj jasno vidimo, v kakšnem položaju smo.« (Govor so med drugimi zabeležile tudi zagrebške »Naše novine«, letnik I., štev. 3.) Ni se, kakor Tiso, več skliceval na nadnaravne sile, brez vsake mistike in metafizike je ugotovil porazno dejstvo in pozval Slovake, da se morajo v bodočnosti zanašati le nase. To je govoril bratislavskim poslušalcem, nekaj redkih ga je utegnilo poslušati tudi izven glavnega mesta Tisove Slovaške, toda ljudstvo na kmetih ga ni moglo slišati, ker nima radijskih aparatov. Nič več ga ne kličejo na zborovanja in manifestacije, tudi pod orožje so ga nehalj zvati, saj je češkoslovaška republika propadla, tujci pa so dobili, kar so hoteli. Mogoče bodo jutri hoteli še več. Dobili bodo, ker narod je dober in pobožen, njegovi voditelji pa verujejo v svojo neprevidnost. Dr. Sidor, Hlinkov biograf, je kljub vsemu optimist. V velikonočni številki »Slováka« je napisal članek, v katerem pravi, da morata Kristus in Hlinka ostati še nadalje vodnika slovaškega naroda na poti k lepši bodočnosti.

Pesnik Janko Jesenský je bil vedno pošten Slovak, čeprav mu je pamet brnila verovati v pravilnost politike Slovaške ljudske stranke. Med vojno se je kot češkoslovaški legionar boril za svobodo obeh narodov. V zadnjih mesecih Češkoslovaške republike je napisal dve značilni pesmi, »Zapel je petelin« in »Vazal«. Ta pokvarjenec in brezbožnež, protestant in demokrat, se je drznil spesniti pesem na evangelijskega petelina. »Resnično ti pravim, da to noč, preden bo petelin zapel, zatajil me boš trikrat!« Dva meseca prej je napisal pesem »Vazal«.

Viem, čel'ad' moja celá ako ja
pôjdeme, keď' chceš, všéťci dó boja,
hoc za teba nam srazia naše hlavy.
Sklon k pobožkaniu cipik do zástavý.

Viem, večne tvojo bude moja zbraň,
zaplatím čestne vyrobenu daň,
si jediný, čo silný je a mudry.
Nuž, mečom svojim po pleči ma udri!

(Slovenské pohľady 1939. šte. 1. str. 22.).

Ze ti dve kitici zgovorno pričata, kako lepo je prepesnil slovaški pesnik pozdravno brzojavko, ki jo je minister Durčanski 16. marca poslal v Berlin:

»Slovaški narod poln veselja zaradi samostojnosti svoje države, pozdravlja velikega voditelja. Slovaški narod čuti globoko hvaležnost, da je voditelj v Monakovem omogočil uresničenje narodnostnega načela. Samostojnost slovaške države bo pripomogla k okrepitvi miru med narodi v tem delu Evrope. Slovaški narod, ki bo na tej poti zgradil svojo neodvisno državo, trdno veruje, da bosta nemški narod in njegov veliki voditelj tudi v bodoče ščitila in jamčila za to načelo.«

To se je tudi zgodilo.

Škoda je, da ni Durčanski uporabil besedila Jesenskega. Jezik njegov je čist, brez čehizmov, in sploh je pesem čisto slovaška v smislu hlinkovske in tisoške samostojnosti in neodvisnosti, poleg tega pa ohranja tisočletno tradicijo, od Pribine do Tise. (Spominjam se besed, ki jih je »Tagespost« naslovila na Čehe, ko je nemška vojska zasedla Prago. Nekdo je tam zapisal, da Nemci razumejo češke občutke in da ne pričakujejo — skrivljenih hrbtov...) V popolnem soglasju s temi načeli so prinesle prekmurske »Novine«, glasilo gospoda Klekla, uvodni članek z naslovom »Češka kaže na Boga.« Tudi po njegovem mnenju je pri poslednjih evropskih političnih dogodkih sodelovalo onstranstvo: »Božji bič je počil, zato je razpadla cvetoča slovanska država... Vodili so ta nesrečen narod brezverci in prostozidarji, ki so povsod, kjer so le mogli, škodovali Kristusovi veri...«

Molk. — — —

Narodna zavest Slovakov se je začela dramiti šele v štiridesetih letih preteklega stoletja. Do takrat je vladala popolna madžarsko-fevdalna tema nad narodom, ki je dajal svojim tlačanskim gospodarjem dobre hlapce in dekletke, zveste in hrabre vojake in renegate. Tako so Slovaki dali Madžarom največjega nacionalnega pesnika in revolucionarja iz l. 1848. Aleksandra Petroviča Petőfija (1823—1849). Če se je kdo socialno povzpел nad bedno rajo, se je pomadžaril in janičarsko bičal čredo v gospodarjev hlev. To tradicijo je do današnjih časov najbolje ohranil dr. Tučka, ki se je pri prvem ljudskem štetju v češkoslovaški republiki 1921. l. še vpisal kot polnokrven Madžar. Slabe socialne razmere so silile Slovake, da so se izseljevali. Zaradi tega jih je v Ameriki okrog pol milijona. Ime Slovak utegneta najti tudi v kakšnem romanu Upton Sinclaira. To nesrečno ljudstvo je do 1918. leta delilo usodo vseh malih narodov, ki so morali tako rekoč tlačaniti vsemu svetu, če so si hoteli prislužiti skorjico kruha. Na Slovake je bil pritisk dvakrat hujši kot drugod. Od razpada velikomoravske države po Svetopolkovski smrti (894), ko so prihrumela divja madžarska plemena, do štiridesetih let preteklega stoletja ni nihče veliko vedel za Slovake. — — — — — Malokdo se je v dolgih tisoč letih rešil iz tlačanskega škornja in še tisti je po navadi v svetu izginil ali pa s svojim delom služil drugim tujcem. Takšno usodo je doživel Jakub Bohdan (1660—1724), ki je bil v svojem času znan angleški dvorni slikar (hofschilder wylen den Koning Willen de Deerde van Groot-Britannie. Prim. Jozef Cincék: J. Bohdan, Slov. Pohľady 1934).

Narodno prebujenje je izšlo iz vrst protestantskih Slovakov, ki še danes predstavljajo najnaprednejši del slovaške inteligence. Hlinka je moral v svojo zadrego priznati, da je bilo 1918 l. od vseh narodno zavednih Slovakov 90% protestantov. Svobodnost in nedogmatičnost protestantske veroizpovedi je kljub madžaronstvu vodilnih cerkvenih krogov vendarle vzgajala svobodnejše misleče ljudi kot katoliška cerkev. — — — — — O tem so se utegnili prepričati tudi slovenski romarji, ki so lani (1938) romali na evharistični kongres v Budimpešto. Tudi Ljudevit Štur († 1856), početnik slovaškega prepoveda, ki je bil v stiku z zagrebškimi Ilirci in ki se je kot zastopnik Slovakov udeležil tudi Slovanskega kongresa 1848. l. v Pragi, je bil protestant. Štur, Hodža, Hurban, general Štefanik, poslanik Osusky itd., številni politični in kulturni delavci, ki predstavljajo kulturno elito slovaškega naroda, so bili in so protestanti. Med obema cerkvama sicer ni bilo sovraštva, toda katoliško-politična stranka je vedno zelo ljubosumno gledala na protestante, čeprav jih ni veliko (okrog 25%). Nove razmere v Slovaški pomenijo tudi zanje velik udarec. Protestantski del slovaških voditeljev je bil treznejši, preudarnejši in bolj realističen. S tem pa seveda ni rečeno, da so vsi slovaški protestanti naprednega mišljenja. Štefanik, prvi vojni minister novoustanovljene češkoslovaške republike, je kakor dr. Kra-
mař, vodja češke buržoazije, sanjaril o kraljestvu in iskal med evropskimi princi pretendenta za češkoslovaški prestol.

Tudi Ljudevit Štur, eden izmed vodij slovaškega revolucionarnega pokreta, ki se je tako tragično zadušil v habsburško-avstrijskem močvirju kakor Jelačičev pohod, je bil kljub svoji revolucionarnosti konservativen demokrat v današnjem smislu besede. Hegeljanec, edini slovaški poslanec v ogrskem parlamentu 1847-48, pa je vendarle osramotil danes tako poveljevanega Košuta, ki pred osem in štiridesetimi letom ni hotel nič vedeti o končni odpravi tlačanstva, kar je zahteval Štur. Naprednejšemu Šturu je odgovoril: »Trpeti je usoda ljudstva!« Tudi to je utegnilo vplivati, da so se 1848. l. z večjim zaupanjem obrnili na Dunaj in mu v borbi zoper madžarsko revolucijo ponudili svojo pomoč, če jim Dunaj prizna avtonomijo. Njihov položaj na Madžarskem je bil položaj tlačanskega ljudstva. Ko jih Dunaj ni več potreboval, jih je seveda pustil na cedilu. Avstrijsko-ogrška nagodba iz l. 1867. je izročila Slovake na milost in nemilost madžarskim grofom in kapitalistom. V takem položaju so živeli do 1918. l.

Madžarski meščanski revolucionarji l. 1848. niso imeli smisla za narodno vprašanje Slovakov in Hrvatov. Enakopravnost, ki so jo od Dunaja zahtevali zase, so odrekli Hrvatom in Slovakom. To je bila osnovna napaka madžarske revolucije osem in štiridesetega leta, obenem pa eden izmed političnih vzrokov, zakaj je propadla. Če bi madžarski meščanski revolucionarji priznali hrvaško in slovaško nacionalno borbo za enakovredno svoji, bi v obeh narodih utegnili dobiti zaveznika zoper avstrijski absolutizem in madžarski fevdalizem, ki je bil Dunaju vdan. Ker tega niso storili, temveč so celo omalovaževali in odklanjali narodnostne zahteve Slovakov in Hrvatov, so jih zato vrgli v objem Dunaju, ki si je v strahu pred madžarsko revolucijo nadel krinko prijateljstva in obljubil Hrvatom in Slovakom uresničenje njihovih narodnih teženj, kakor hitro bodo ukrotili Madžare. S pomočjo ruske carske armade so zatrli madžarsko revolucijo. Nato so se madžarski in avstrijski fevdalci znašli v objemu in zavladali nad madžarskim ljudstvom, hrvaškim in slovaškim narodom. Karl Marks je spregledal omenjene nedostatke madžarske revolucije, ko je precej ostro očital Hrvatom in Slovakom njihovo obnašanje. Prezrl je tudi problem takega malega naroda, kakor sta bila slovaški in hrvaški, ki tudi v meščanski revoluciji njemu ukazujočega naroda nista našla

razumevanja za svoje narodne težnje in potrebe. Na tako zvani nacionalni problem malih, zatiranih narodov je začelo razmišljati šele levo krilo ruske socialne demokracije. V. Iljin je dal prve teoretske in politične smernice, s katerim ni le Marksa spopolnil, temveč tudi popravil. Zaradi tega tudi ni zgolj krivda slovaških upornikov osem in štiridesetega leta, da so v borbi za svojo narodno avtonomijo padli madžarski meščanski revoluciji za hrbet. Madžarskemu meščanskemu revolucionarju je šlo za madžarsko socialno in nacionalno osvoboditev, niti najmanj pa ni razumel vprašanj malih narodov in njih nacionalnih teženj, ki so bili še veliko bolj povezani z njegovimi socialnimi težnjami, kakor pri Madžarih, ki so imeli veliko več pravic kakor Slovaki, ki niso imeli svojih fevdalcev kakor Madžari, temveč so bili dobesedno proletarski narod. Če je torej hotela madžarska revolucija res biti tisto, kar bi morala biti, to se pravi, osvoboditeljica malih narodov, potem bi morala slovaškemu narodu osem in štiridesetega leta priznati narodno enakopravnost. Če bi se to zgodilo, bi se zgodovina drugače zasukala.

Kljub nesrečnemu koncu, ki ga je doživelo slovaško gibanje osem in štiridesetih let so Slovaki nadaljevali svojo borbo, ki je dosegla v junijskem memorandumu l. 1861. svoj drugi višek. V tem memorandumu so zahtevali priznanje slovaške narodnosti, jezika itd. Končal se je z besedami: »Naše geslo je: svobodna, konstitucionalna domovina in v njej svoboda, enakost in bratstvo narodov.« 1863. leta so ustanovili Slovaško matico, ki so jo pa Madžari 1875. l. spet prepovedali. Od osemdesetih let pa do 1918. l. se je vršilo sistematično raznarodovanje. Niti v vseh vaških cerkvah ni bilo mogoče v slovaškem jeziku probujati teptanega ljudstva; znan je Hlinkov spor z madžarsko nadooblastjo 1907. l., ko so njegovi verniki sezidali novo cerkev, ki bi naj bila slovaško versko-narodno zatočišče. Prišlo je do krvavega spopada (Černovská masakra) in Hlinka je moral v ječo. Srednje šole niso imeli nobene, ljudske so bile po večini v rokah madžaronov in Madžarov. Sam Hlinka je ob desetletnici češkoslovaške republike priznal:

»O Slovaki je (do 1918. l.) svet malo kaj vedel. Vedel je toliko, kolikor so svetu povedali ameriški bratje ali Čehi. V Ogrski so preteklost Slovakov umetno zamolčevali in skrivali. Slovaki niso imeli niti ene srednje šole. Slovaška beseda je bila izključena iz vseh državnih ustanov.« (A. Hlinka: Vliv náboženstva a katólicizmu na štáty a jednotlivcov v knjigi Slovensko kedesy a teraz, 1931. l. str. 165.)

Zato se ni čuditi, da je bilo ob prevratu 1918. l. vseh narodnozavednih šolanin ljudi na Slovaškem le okrog 750—1000. Uradnikov je bilo zelo malo in še tisti so bili tako zvani »tihi Slovaki«, ki so prej zvesto služili kroni sv. Štefana. Zato pa je bilo v legijah okrog 5000 slovaških prostovoljcev, ki so se javili iz raznih ujetniških taborišč. Upori slovanskih polkov so rahljali moč avstrijske armade. Judenburg, Radgoni, Murau itd. se je priključil še upor slovaških vojakov v Kragujevcu, kjer so upornike neusmiljeno zdesetkali.

1. maja 1918. l. so se zbrali slovaški zastopniki v Liptavskem sv. Mikulašu in se izrekli za češkoslovaško enotnost. Vodila sta jih Hlinka in Šrobar, ki je veljal za najsmelejša glasnika slovaškega nacionalizma. 30. maja sta Slovaška liga in Masaryk podpisala znani in tolikanizirani Pittsburski dogovor, v katerem so se dogovorili za slovaško avtonomijo. »Podpisal sem dogovor brez oklevanja, ker je bil to lokalni dogovor med ameriški Čehi in Slovaki... Dogovor je določal, da bodo legalni zastopniki slovaškega ljudstva sami odločali o podrobnostih slovaškega političnega problema. Podobno sem v lastni Deklaraciji neodvisnosti pribil, da je Deklaracija le poskus, karakterizirati bodočo ustavo, in da bodo o ustavi sami definitivno odločali legalni zastopniki ljudstva.« (Glej T. G. Masaryk: Svetovna revolucija, str. 214.). Niti Masaryk niti Slovaška liga nista bila pooblaščenata za

kakšno pogodbo, ki bi imela pravico definitivno odločiti obliko države, ki še ni bila ustanovljena. Slovaki so imeli popolno pravico do avtonomije, toda 1918. l. je njeni upravičeni politični zastopniki niso zahtevali, nasprotno, izrekli so se za češkoslovaško enotnost 1. maja 1918. v Liptovskem sv. Mikulaši in 30. oktobra v Turčanskem sv. Martinu, s katerim so se priključili novoustanovljeni češkoslovaški republiki. Deklaracija pravi: »Slovaški narod je del jezikovno in kulturno-historično enotnega češkoslovaškega naroda.« Dr. Tuka, ki se je pozneje skliceval na tajno določilo, ki bi naj dalo Slovakom po 10 letih pravico do nove odločitve, se je lagal, kajti niti eden podpisnikov te deklaracije ni vedel o tajni »klavzuli« ničesar (Primerjaj Watsonovo študijo v že omenjeni knjigi »Slovensko kedesy a teraz« in Harry Klepetař: Seit 1918. str. 276—280.). Vse to je bil le maneuver, ki so ga organizirali nasprotniki češkoslovaške republike in Slovakov v zvezi z znano Rothermeerovo madžarsko revizionistično propagando. Žal, da so sprevideli to ljudje šele danes, ko sta oba naroda izgubila svojo samostojnost. Tuka s svojim veleizdajniškim početkom po vsej pravici zasluži ime idejnega in stvarnega utemeljitelja slovaške nesvobodnosti, ki je nastala 15. marca 1939, čeprav je l. 1937. v prošnji za pomilostitev napisal: »Skesano priznam svojo zmoto. Hotel sem ustavo nasilno spremeniti, ne da bi v svoji zaslepljenosti pazil na nevarnost, v katero bi mogel vreči svoj narod in državo!« (Klepetař, ibd. str. 280) Izkazalo se je, da je bil to hlinjen, judeževski kes.

Ves razvoj dogodkov je potrdil, da Hlinka res ni bil kos svoji nalogi narodnega voditelja. Podvržen je bil ves čas slabim vplivom (Jehlicska, Tuka, Sidor), ki so popularnost podeželskega župnika izrabljali v svoje svrhe in pripeljali Slovake tja, kjer jih vidimo danes. Hlinkova politična pot od 1918. l. dalje je tavanje, ugibanje, predvsem pa zelo slepo politiziranje. V avgustu 1919, kmalu potem, ko so vojaki ČSR komaj obranili Slovaško pred madžarsko vojsko, je pod vplivom Jehlicske zahteval od Prage, da morajo češki vojaki takoj zapustiti slovaško ozemlje! V »Slovaku« je protestiral zoper omejevanje zborovanj in časopisno cenzuro, ki jo je Češkoslovaška morala uvesti, ker so tuji elementi skušali demoralizirati slovaško javnost. V družbi z Madžaronom Jehlicsko, ki je svoje narodno prepričanje 1907. l. prodal za profesorsko mesto na budimpeštanski (madžarski) teološki fakulteti, odpotuje v Varšavo. S ponarejenim poljskim potnim listom potuje kot »gospod Bergner« čez Budimpešto v Rim in nato v Pariz, kjer je hotel na mirovni konferenci izvojevati »avtonomijo«. Slovaški poslanski klub je takrat poslal Benešu v Pariz brzojavko, s katero se je izrekel zoper Hlinkovo akcijo. Med podpisniki sta bila tudi podpredsednik Slovaške ljudske stranke Kmet'ko in monsignor Juriga, stari Hlinkov prijatelj in sobojevnik. V še večjo zadrego pred javnostjo pa ga je spravil njegov »potovoditelj« Jehlicska, ki je izročil angleškemu poslaništvu v Parizu spomenico, v kateri je zahteval priključitev Slovaške k Ogrski. 3. avgusta 1922. so hlinkovci izdali znano Žilinsko spomenico v petih jezikih. O morali podpisanih pa priča neprijetno dejstvo, da je bila spomenica v vsakem jeziku drugače stilizirana. V času, ko je bilo na Slovaškem že okrog 2000 osnovnih in 35 srednjih šol, so govorili hlinkovci o narodu, ki je »v poslednji agoniji«. Ali je Hlinka pozabil, koliko šol so imeli pod Madžarsko? Kljub taki politiki priznava še l. 1931., da so se Slovaki 1918. l. svobodno, po lastnem preudarku priključili češkoslovaški republiki: »Vsak narod si je izbral državo, h kateri hoče pripadati, v kateri hoče razvijati svojo individualnost in uveljavljati svojo kulturo. Slovaki in Rusini so si izbrali češkoslovaško državo.« (A. Hlinka: Vliv náboženstva ibd. str. 165.).

Politično neizobražen in nenadaren se v novih razmerah nikakor ni mogel

znajti. Ni mogel razumeti, da je najmanj polovico Slovakov — in bodočnost bo potrdila, da je to bil najnaprednejši del — mislilo drugače kot on. Da so se gospodarske, družbene, kulturne in politične razmere med Slovaki samimi začele močno diferencirati. Hlinka, ki je razumel preprosto slovaško vas pred vojno pod madžarsko nadoblastjo, ni mogel razumeti razvoja slovaških razmer v novih okoliščinah. To je osnovna tragedija njegove osebnosti. Hlinkov boj se ni vršil le proti češkoslovaški republiki, temveč proti družbenemu razvoju sploh. Hotel ga je ustaviti. Ker pa je mislil, da ga je neposredno zakrivila republika in češki centralizem, je hotel slovaški narod z avtonomijo izolirati pred tem, po njegovem mnenju tako pogubnim procesom. Njegovo sovraštvo do civilizacije in kulture, ki je ni mogel več spraviti v svoj zastareli kalup, je bilo iskreno in zategadelj tudi tako fanatično. Čutil je, da se rušijo tla tistega, njemu tako k srcu priraslega vaškega sveta z romantičnimi cerkvami in cerkvicami, živobarvnimi narodnimi nošami, ovčami, ljudsko pobožnostjo in bogovdanostjo. Iz istih razlogov je besno dolžil husite in protestante, Čeha in Slovake, ki niso bili njegovi politični pristaši, za izdajalce pobožnega slovaškega ljudstva. Prepričan je bil, da je vse tisto, kar ni organizirano v njegovi ljudski stranki, nevarni komunizem, ki bo upropastil njegovo pobožno čredo in mu jo speljal v drug hlev. Zaradi tega se ni čuditi, če so njegovi pristaši videli v Benešu češkoslovaškega Stalina. V politični borbi Hlinkove ljudske stranke je treba videti ne le borbo za narodno avtonomijo, temveč predvsem borbo zoper družbeni razvoj in socialno diferenciacijo, ki se je začela takoj po ustanovitvi češkoslovaške republike. Odtod tudi borba za hegemonijo, kajti hlinkovci so se dobro zavedali, da morejo samo v totalitarno urejeni avtonomiji ohraniti svoje politične in razredne postojanke, kajti slovaški delavec, meščan in bogati kmečki posestnik sta v češkoslovaški republiki imela močne razredne zaveznike. Razlika obeh narodov je bila tudi razlika njunega različnega družbenega stanja: Čehi so bili v svojem družbenem razvoju precej daleč pred Slovaki, zato je bilo stremljenje Prage in nehlinkovskih Slovakov, da je treba z vsemi sredstvi družbeni razvoj na Slovaškem pospešiti. Hlinka bi temu bržkone niti toliko ne nasprotoval, če bi s tem družbenim materialnim razvojem ne rastla tudi nova kulturna nadstavba, ki je bila z njegovim svetovnim obzorjem in nazorom v prav takem nasprotju kakor večje posestvo slovaškega kmeta ali tovarna slovaškega industrijalca s srednjo in malo kmetijo njegovega pristaša. Pa še odtam so mu uhajali ljudje v tovarne, kjer so počasi spreminjali svoje nazore. Pri takih nazorih se ni čuditi, da je bil marsikateremu njegovemu sodelavcu bližji madžarski fevdalizem z grofi in knezi, kakor pa slovaški in češki meščan in agrarec, na drugi strani pa slovaški delavec, ki se je priključil češkoslovaški socialdemokratski ali komunistični stranki.

Hlinka in njegovi so se s polfevdalnimi nazori borili zoper družbeni razvoj, mlajši kader pa se je šolal ob sodobnih fašističnih ideologijah, ki hočejo v svojih teorijah tudi premostiti in zadušiti razredna nasprotja. Zato korak iz Hlinkove polfevdalne ideologije do nacizma ni bil tako težak in nemogoč. Češki politični katolicizem se je evolucioniral vzporedno s splošnim družbenim in nacionalnim razvojem. V primeri s Hlinkovim političnim katolicizmom je bil bolj meščanski in ker je bil še vedno v prvi fazi, je bil tudi demokratičen. Kljub svojemu meščanskemu značaju ni izgubil na ljudskosti. Socialno in politično je bil daleč naprednejši od Hlinkovega in priznati mu je treba, da je dobro videl, odkod prihaja narodni sovražnik. Le tako je mogoče razumeti nasprotje med češkim političnim katolicizmom in Hlinkovim. Družbeno evolucijo s predhodnim razrednim razkrojem bo Hlinkova in Tisova stranka doživljala šele v bodočnosti, ker tega raz-

voja ni mogoče preprečiti. Hlinka si je pred njim zapiral oči. Zato se ni čuditi, da so mnogi hlinkovci videli v vodilnem češkem katoliškem politiku, monsignoru in ministru dr. Šramku — boljševika, kakor je povsem razumljivo, da so bile simpatije čeških katolikov — podobno kakor baskovskih — na strani republikanske Španije, medtem ko so se hlinkovci navduševali za Francovo Španijo.

Spričo takih slovaških razmer, ki dovolj jasno izkazujejo tolikšno družbeno mešanico in zato tudi nerazvitost in neizkristaliziranost tistih družbenih sil, ki bi bile edino sposobne rešiti nacionalni in socialni problem malega naroda, kakor so Slovaki, je politika Hlinke in Tise morala pripeljati do poloma. Tudi rešitev nacionalne avtonomije in državne samostojnosti so si napak predstavljali, kakor jim je pokazal zadnji razvoj dogodkov. Navidezno samostojnost morajo plačevati z veliko večjimi žrtvami svojega naroda, kakor pa če bi se v okviru prejšnje republike borili dalje za svoje narodne pravice.

Politika narodne emancipacije in narodne samoohranitve malih narodov je bila marsikje napačno osnovana in napačno usmerjena. Nacionalizem malih narodov nikakor ne sme biti usmerjen zoper državno skupnost krvno in narodno-sorodnih malih narodov, najmanj pa v času, ko vsi mali narodi občutijo in spoznavajo na svojih lastnih plečih imperialistični pritisk velikih držav. Kapitalizem velikih narodov se državno in politično vedno bolj koncentrira na račun svojih lastnih delovnih množic in na račun malih narodov. Za vsakega razumnega človeka mora biti torej jasno, da se narodno vprašanje malih narodov ne da rešiti z ustanavljanjem malih držav, kajti trajnost narodne in državne samostojnosti nikakor ni zgolj odvisna od jezika ali kulture, temveč je tesno povezana s splošnim svetovnim gospodarskim in političnim razvojem. Pravica do borbe za narodno avtonomijo ni nekaj absolutnega, ni in ne more biti dogma, najmanj pa v takih političnih okoliščinah, v katerih živimo danes. Razbijati zaradi zahtev po nacionalni in državni samostojnosti malega naroda državne formacije narodno, krvno in jezikovno sorodnih narodov je zločin, ki se maščuje sam po sebi. Žal, da je »maščevanje na samem sebi« moral doživeti ravno slovaški narod, še huje, da je politika Slovaške ljudske stranke pomagala potegniti v vrtnec tudi češki narod.

Tirati borbo za narodno avtonomijo do take navidezne državne samostojnosti, kakor jo ima danes Slovaška (vsaka druga je v danih svetovnih razmerah nemogoča!), se mi zdi nekakšen zapozneli nacionalni proudhonizem. Proudhon si je predstavljal, da bo rešil socialno vprašanje z ustanovitvami malih obratov, ki bodo dobili od »ljudske banke« primerne kredite, njih delavci bodo takorekoč obenem lastniki in mojstri, svobodni, ki ne bodo samo kljubovali velikim kapitalističnim podjetjem, ampak jih bodo celo onemogočili in uničili. Ves nadaljnji družbeni gospodarski razvoj je pokazal zmotnost Proudhonove ideologije ter potrdil Marksovo kritiko, analizo in prognozo. Na vsak način je potrebno, da se narodno sorodni mali narodi državno čimbolj povežejo med seboj in da v tem okviru rešujejo svoje individualne nacionalne probleme, kakor se morajo v socialno enakih položajih se nahajajoče delovne množice družiti v borbi za svojo socialno svobodo. Obe borbi sta v današnji družbeni strukturi za vse male narode trajno nedeljivi in zato povezani med seboj, kajti borba malih narodov za narodno samostojnost je prav tako socialna borba. Končna rešitev obeh izhaja iz ene in iste stikalne točke. Zaradi tega je treba gledati na nacionalno vprašanje dialektično in ne idealistično dogmatično. Politična borba za »popolno« nacionalno in državno samostojnost malega naroda je v današnjih svetovnih razmerah zelo nevarna in nepremišljena. Hoté ali nehoté, brez podkupovanja ali s podkupovanjem voditeljev, mora postati orodje nazadnjaških sil sodobne družbe. Slovakia docet.

IZ SLIKARSTVA IN KIPARSTVA

K. DOBIDA

RAZSTAVA OSNUTKOV ZA ZGODOVINSKE SLIKE

V zgodovini upodablajočih umetnosti na Slovenskem je bilo doslej malo priložnosti za monumentalna dela. Domala vse, kar se je na naših tleh izvršilo in nam je ohranjeno, so cerkvena naročila. Vzrok pomanjkanju posvetnih umetniških umotvorov je deloma revščina, deloma pa pri odločujočih oblastnikih popolno pomanjkanje smisla za upodabljačo umetnost sploh, hkrati pa neumevanje pomembnosti monumentalnih del za splošno narodovo kulturo, kar je sploh značilna poteza za pokrajine brez lastnega razgibanega umetniškega življenja. Dokler so bili naši gospodarji tujci, med Slovenci sploh ni moglo biti prilike za doslednejše izživljanje posvetne umetnosti v javnosti, ki pod vplivom tujstva sploh ni čutila potrebe po nji. Edino v cerkvi se je od gotske dobe preko baroka nadaljevalo izročilo monumentalne umetnosti, kiparske in posebe še slikarske. Zadnji potomci baročnih mojstrov so bili freskant Wolf in njegovi učenci, med njimi zlasti brata Šubica.

Tudi po osvoboditvi ni postalo vse kar čez noč boljše. Sicer so res kazale domača država in javne korporacije, deželne, občinske in druge, zmerom več smisla za podpiranje upodabljačije umetnosti, tudi nakupi in naročila so se pričeli ponavljati, toda veliko monumentalno umetnost so tudi še nadalje gojili skoro izključno cerkveni slikarji in kiparji. Prav redki so primeri, kjer so bila po vojni naročena večja svetna slikarska dela pri nas. Nekoliko bolje je glede kiparstva, ki se je vsaj skromno moglo razvijati ob javnih profanih naročilih.

Zato ima razpis, ki ga je lansko jesen objavila naša banska uprava za okrasitev hodnika v svojem uradnem poslopu na Bleiweisovi cesti v Ljubljani, prav izreden pomen. Treba je bilo za steno dolgega hodnika naslikati sedem slik v različnem obsegu: dve podolgovati, dolgi po dobrih sedem metrov, dve pokončni, široki po en meter, vse štiri pa po dva metra visoke; razen tega še tri slike nad vrati (sopraporte). Predpisano je bilo, naj bodo to slike na platnu, ki se bo pri-trdilo v stenske okvire, izvršene pa v tehniki, ki bo najbolj podobna načinu slikanja na presno. Poglavitni pogoj je bil, da morajo slike — po prosti izbi — predstavljati razne določene prizore iz slovenske narodne zgodovine, vse skupaj pa tvoriti nekako miselno enoto. Razpisane so bile tri nagrade, po 4000, 3500 in 3000 din, razen tega pa so bili določeni še štirje nakupi po 2500 din.

Naloga je bila zelo težavna, ker je zaradi dolžine obeh velikih slik in nesorazmerne višine istih zelo težko najti ustrezno rešitev. Skoraj nujno je, da je moral udeleženec predpisa upodobiti zelo razpotegnjen prizor, kamor je le s težavo mogel smiselno vstaviti navpične člene, da ne bi bil vtisk preveč monoton. Tudi je nalogo oteževala okoliščina, da na hodniku ni pravega mesta za opazovalca, ker je prostor preozek. Zahteva glede slikarske tehnike je prav tako močno omejevala tekmovalcem svobodo. Sicer pa tudi ni bila lahka naloga, izbrati primerne motive iz slovenske zgodovine, kjer je res zgodovinsko pomembnih, splošno znanih in točno ugotovljenih prizorov sploh malo. Zato ni čudno, da je večina izbrala iste motive, ki so se vsem kar sami ponujali: pokristjanjenje Slovencev s knezom Kocljem, ustoličenje na Gosposvetskem polju, boj za staro pravdo, turške boje; posamezniki so izbrali še prizore iz novejšega časa, iz dobe okrog leta 1800, deloma celo znamenitejše trenutke iz zadnjega časa.

Začetek marca so bili ti osnutki razstavljeni v Jakopičevem paviljonu. Svoje načrte je pokazalo deset udeležencev razpisa.

Prvo nagrado je dobil Gojmir A. Kos, ki je poslal povsem dovršeno veliko skico in en sam osnutek za nadvratno podobo. Celotni osnutek je bil pa komaj nakazan. Poslani načrt za podobo ustoličenja je učinkoval predvsem zaradi močne barvne dekorativnosti in jasne preglednosti kompozicije. V štirih ločenih skupinah je zbral razmeroma majhno število figur, vse v eni ploskvi, togo postavljene, zelo mirno in čisto statično obdelane. Prizor kaže malo gibanja, večjo važnost je umetnik polagal na barvno skladnost, na pristnost noš in na dekorativno učinkovitost skupin. Ker je umel visoko dvigniti tla prizorišča, je dobila slika prav nizko obzorje, kar je olajšalo izdelavo. Skica za podobo nad vrati kaže pa hudo preprosto, zgolj dekorativno tihoožitje s poljskimi pridelki, in je brez prave miselne zveze z ostalimi deli celote. G. A. Kosu je bila naročena izvedba slik.

Pravo nasprotje temu osnutku je načrt, ki ga je poslal drugi nagrajenec, Maksim Sedej. Medtem ko je Kosova kompozicija nekam hladno in akademsko neosebno zamišljena, kakor da gre slikarju samo za kar najbolj nepristransko poročilo o nekem zgodovinskem dogodku, ki se ga ne čustveno, ne umsko ne dotika, je Sedejevo delo izraz čutečega umetnika, ki ga je upodobljena vsebina močno zgrabila in navdihnila. Tudi on je pokazal ustoličenje, toda ne samo pravilne historične podobe le-tega, kolikor si jo seveda moremo pravilno sploh rekonstruirati. Sedejeva rešitev je v bistvu le svečana alegorija, prav za prav samo z obliko vidno podana globoka pomembnost tega, v slovenski zgodovini edinstvenega državnopravnega dogajanja. Tam naturalistično podajanje, tu topla osebna izpoved, ki hoče dati podobi pomembnost in veljavnost. Pri Sedeju se je sodobno, iz ekspresionizma izvirajoče svojsko pojmovanje povezovalo s hoteno arhaično obliko v preprosto — slovesno odličnost, ki nosi pa vse znake slovenske liričnosti, a je pri tem vendarle zdrava in močna. Tudi njegov prizor iz pokristjanjenja kaže iste odlike, v enotnosti pojmovanja in bolj naturalistični kompoziciji pa prvo še prekaša. Tudi koloristično je enotneje zasnovan. Osnutki za slike nad vrati kažejo sprejem trubadurja Ulrika Lichtensteinskega ter prizora iz bojev s Turki in iz kmečkih uporov. Kot stranski pokončni podobi je natisikal portreta Trubarja in Prešerna.

Tretjo nagrado je prejel Fran Tratnik. Poslal je osnutka za veliki sliki, enega celo v dveh izvršitvah, oba prav velika. Razen tega še koloriran detajl enega osnutka in dve risani studiji aktov. Pokazal pa ni načrtov za nadvratne podobe, niti celotne razporeditve. Tratnikova osnutka zgodovinsko nista določno označena. Motiva beguncev in upornikov sta popolnoma splošnega značaja. Pri prvem, kjer pokaže umetnik vrsto bežečih oseb, zlasti žensk z otroki in rešenim ubornim premoženjem, je opazovalcu komaj mogoče spoznati, da gre za prizor iz časov turških napadov. Pri prizoru iz kmečkih uporov, ki predstavlja gručo preprosto oboroženih kmetov, hitečih proti gradu v ozadju, pa se je zdel celo avtorju samemu zaradi jasnosti na zastavi, ki jo nosijo puntarji, potreben napis »Za staro pravdo«. Obe kompoziciji sta kot risbi prav dobro rešen grafični problem, samo dvomim, da bi mogli v tolikšnih dimenzijah ($7,3 \times 2$ metra!) enako dobro učinkovati, ker nudita iz bližine opazovalcu premalo risarskih detajlov. Kako si je pa umetnik zamislil slikarsko izvršitev osnutkov, izvršenih zgolj v dveh tonih, je kazal odlomek iz prve kompozicije, Begunka. Zasnovi bi utegnili krepkeje učinkovati v kaki posebni tehniki, na primer kot sgrafita ali kot freski. Osnutka sta čustveno dobro poudarjena, pogrešata pa monumentalnosti in zlasti — oziraje se na pogoje razpisa — konkretne zgodovinske označenosti.

Od ostalih načrtov gre gotovo prvo mesto po pogumnosti zasnove in zanimivosti v podrobnem Mariju Preglju. Zbral si je prav tako motiv ustoličenja in pokristjanjenja Slovencev. Boljši je prvi, škoda le, da sta oba načrta v kompoziciji ohlapna, ker neorganizirano ponavljanje navpičnih elementov moti. — Tone Kralj je uporabil ista motiva, vendar pa čisto po svoje. Razpostavil je nekam bizantinsko svečane, negibne postave okrog osrednje točke kompozicije in bi utegnil doseči mogočen učinek, če ne bi nujno bilo gledalčevo opazovališče preblizu. Vez med glavnima kompozicijama so tvorili prizori iz narodnih pesmi o kralju Matjažu, ki jih je namenil za slike iznad vrat. — Kaj dokončnega je težko reči o osnutkih, ki jih je izdelal Rajko Slapernik. Od obeh velikih kompozicij je boljši prizor iz kmečkih uporov, vendar pa tod in na sliki iz pokristjanjenja preobilica oseb ustvarja vtisk nemirnosti in nejasnosti. V tem pogledu so znatno boljše alegorične ženske skupine, namenjene za sopraporte. — Albert Sirk je čisto izvirno izbral dva motiva: prihod Slovencev na morje, in prisego pri meču. Kompozicija je zlasti pri prvem kar dobra, čeprav ni povsem izvirna, barva je pa na obeh mestih le bolj nakazana. — Hinko Smrekar je poslal prav dobro risane osnutke, kjer je zbral razen prizorov, ki so jih uporabljali po večini tudi vsi drugi, še prihod Napoleona in kralja Aleksandra v Ljubljano. — Saša Santel je poleg prizora iz pokristjanjenja pokazal še alegorično skupino slovenskih duhovnih velikanov od Cojza do Koseskega. — Tine Gorjup se je pa udeležil razpisa z močno preprosto podanima prizoroma iz kmetskih in turških bojev.

Z uspehom tega prvega natečaja za slovenske zgodovinske slike smo lahko kar zadovoljni. Pomisliti moramo, koliko truda in studija je treba že za vsak tak osnutek, ko je pri nas historično slikarstvo še prava ledina. Ni čuda, da pri Slovencih doslej nismo prišli do lastnega zgodovinskega slikarstva: ni bilo prave potrebe po njem. Vprašanje je tudi, ali je naš čas sploh naklonjen ali vsaj primeren za zgodovinsko slikanje. Zdi se, da je vsaj za podobe, kakršne poznamo kot dela slovečih zgodovinskih slikarjev iz druge polovice minulega leta, naša doba precej neobčutljiva. Pri nas Slovencih je pa z zgodovinskim slikarstvom še prav posebno hudo. Saj je prav za to panogo slikarstva treba nenavadno mnogo priprav, preučevanja in dela in nič manj stroškov, če naj bo uspeh zadovoljiv. Zato se takega dela ne bo nihče lotil, če nima dovolj lastnih sredstev ali utemeljenega upanja, da bo našel kupca. Iz razstavljenih načrtov je bilo videti mnogo resnega prizadevanja in tudi ljubezni do stvari. Vzgojni pomen tega prvega javnega razpisa za slovensko zgodovinsko sliko je izreden. Hkrati je pa dokaz, da naše javne ustanove upravičeno morejo in morajo upoštevati kvaliteto domačih umetnikov, kadar bo šlo za rešitev podobnih nalog.

UGO CARA IN AVGUST ČERNIGOJ

Sredi februarja sta priredila v Ljubljani razstavo dva Tržačana, slikar Slovenec in italijanski kipar. Za današnje zmedene razmere bi že samo ta kar nenavadna okolnost, da sta se v Jakopičevem paviljonu tovariško znašla pripadnika dveh narodnosti, zadostovala, da prirediteljev vzbudi pozornost. V teh groznih časih, ko se val sovraštva razliva po vsem svetu, nam je vzajemno sodelovanje narodov vsaj na umetniškem področju res v uteho. Ker sta pa oba razstavljalca po umetniški kakovosti prav značilna zastopnika današnjega ustvarjanja v naši neposredni soseščini, je bila razstava še bolj pomembna in privlačna.

Ugo Carà je star trideset let in doma iz Milj pri Trstu. V Italiji slovi kot imeniten portretist in eden najboljših kiparjev mladega rodu. Dasi je pokazal

domala same portretne glave, je bil vtisk globok in izčrpen, saj je z njimi podal dokaz močno nadpovprečne kiparske kulture. Iz teh bronastih, kamnitih in lesenih soh veje dih žlahtne odličnosti, ki spominja na najboljše primere stare klasične plastike, grške in še bolj renesančne. Ob njegovih delih jasno občutiš povezanost z izročilom minulosti, vendar tako, da se ustvarjalčeva osebnost zaradi tega ne izgubi, temveč da ostane delo popolnoma sodobno in tudi izvirno.

Kolikor je bilo iz razstavljenega mogoče slediti kiparjevemu razvoju, je od prvotne, dejal bi impresionistične slikovitosti vidna pot k stvarnejšemu gledanju in vse bolj izključno kiparskemu oblikovanju, ki postaja zmerom manj odvisno od trenutnega videza in zmerom bolj samó izraz oblike. Končno stopnjo bi mogel označiti za realistično podobo narave, ki jo pa čustvenost poduhovlja in pogloblja. V delih zadnjega časa ni več ne nemirnosti, ne ostrin, ploskve se prelivajo in stapljajo brez določnih obrisov. Ideal čiste oblike, res okroglo plastično podanega predmeta dela Caràjeve portrete tako prirodne, navzlic nekemu tesnemu kalupu, ki časih ustvarja skoro vtisk šablone. Vendar se ta dela po svoji okroglosti, ki je pravi izraz hotenja, varovati strnjeno obliko bloka, ugodno ločijo od mnogih domačih kiparskih del, kjer prevladuje ploskovna slikovitost ali pa težnja po dekorativni slogovitosti. Carà ne išče lepe, temveč resnično, izrazito obliko, zato tako dobro označi portretiranca, da se zde portreti kar dematerializirani. Njegovo delo je plod starega umetniškega izročila, ki je pa ostalo živo in plodno. —

V današnji umetnosti se vse očitneje kažejo znaki, da so posledice ekspresionizma že skoro povsod izginile v stremljenju, ki gre novemu, dejal bi klasicističnemu idealu naproti. Ponekod se to hotenje kaže močnejše, drugod manj vidno. Ta nova stvarnost, ta neoklasicizem je zlasti opazen v današnji arhitekturi in v kiparstvu, pa tudi s slikarstvom ni drugače, le da je tod treba v tem prizadevanju gledati predvsem vrnitev k spoštovanju avtoritete, ki jo tako živo izžarevajo dela, kjer je bila voditeljica in merilo — narava.

Tudi nekdanji konstruktivist in umetnostni prekucuh Avgust Černigoj (tržaški rojak, ki je razstavljal v Ljubljani l. 1925 in 1937) se od ekspresionističnega individualizma dosledno razvija k realističnemu upodabljanju sveta, zlasti tudi v barvi. Toda ker to njegovo izvijanje iz starih spon še ni končano in se je ta razvoj komaj pričel, kažejo Černigojeva nova dela izrazito eklektično podobo, bodisi po pojmovanju bodisi po tehniki: od ekspresionizma ga je vodila pot preko novega, a zato svežega pokrajinskega impresionizma do surrealističnih kompozicij in tihožitij. Vsa ta pisana lestvica odtenkov je bila vidna na njegovi razstavi. Zato je težko z eno samo besedo označiti njegovo delo. Vendar je povsod še videti prevladujoči vpliv umskega konstruktivizma, ki le poredkoma da čutenemu doživljanju možnost izraza. Mnogo neosebne in hladno formalističnega je v Černigojevih slikah, kakor da je bil umetniku predmet mnogokrat nekam tuj in oddaljen. Viden je tudi resen napor, celo zanos — le da se zdi marsikatero platno premalo dognano. Velik pomen je pa odkazan dekorativnosti. Tako se zde zlasti tihožitja le osnutki za dekorativne kompozicije, kar postane še bolj razumljivo, če vemo, da je Černigoj mnogo in prav uspešno delal za slikarsko okrasitev stavb (freske; sgrafiti tudi v Ljubljani) in ladij.

PAVEL FRANČALISKI

Konec marca, takoj za tržaškima umetnikoma, se je že drugič predstavil ljubljanskemu občinstvu bolgarski slikar Pavel Francaliski, ki je s svojo lansko razstavo akvarelnih pokrajin zbudil zanimanje ne le med našimi planinci, temveč tudi z umetniško kakovostjo. Francaliski je izključno pokra-

jinar, predvsem slikar gorâ, in izključno akvarelist. S tem so meje njegove možnosti že podane in tudi omejene. Vendar je treba reči, da je v tem okviru pokazal izredno mnogo, namreč prisrčen čustven odnos do svoje domače zemlje in nadpovprečno tehnično obvladanje težavnega materiala.

Razstavil je dobrih šestdeset akvarelov, vse iz Bolgarije, in večinoma celo iz neposredne okolice svojega bivališča, Samokova. Po večini so to planinski motivi, razen teh še posamezni vtiski iz bolgarskih vasi; med vsemi prevladujejo pokrajine v snegu. Zlasti te so tako izredno lahkotno in jasno naslikane, da nujno vzbujajo vtisk dovršenosti in skrajno vestnega opazovanja. Odlikuje jih perspektivna jasnost, velika globina in moč barve, da skoro ne verjameš, da so slikane z vodnimi barvami. Snežne pokrajine so tako prozorne, da kar začutiš hlad. Ospredje njegovih pokrajin je večinoma prazno, posamezni detajli (grmovje, skale) so pa obdelani z veliko pazljivostjo in še večjo ljubeznijo. Najboljši so akvareli, ki kažejo lirčno nastrojenje večernega mraku ali meglenih jutur.

V umetnosti Pavla Francaliskega ni nič patetike, nič izumetničenosti. To je delo zdravega ljubitelja narave, hkrati dobrega domoljuba, ki opravlja veliko in v naših, sovraštva prepolnih časih še posebno pomembno poslanstvo: seznanjati med seboj Južne Slované po načelu, da je samo nepoznavanje vzrok nesporazumov med ljudmi, narodi in državami.

OB RAZSTAVI „POL STOLETJA HRVATSKE UMETNOSTI“

DA GMAR GULIĆ

Minili so časi, ko je Ljubljana pošiljala Zagrebu svoje najboljše slikarje, kiparje in rezbarje. Od baročnih najboljših, pa vse tja do portretistov prve polovice 19. stol., so naši umetniki bogatili s svojimi deli Zagreb, ki je ležal takrat na skrajni meji evropskega zapada. Razmerje se je v zadnjih sto letih v marsičem spremenilo. Ne prihajajo sicer iz Zagreba, ki je postal medtem politični, gospodarski in kulturni center evropskega formata, hrvatski umetniki k nam — naše potrebe niso večje od naših moči — vendar se v delih slovenskih likovnih umetnikov vedno močnejše odražajo vplivi hrvatskih umetniških osebnosti in smeri, kar je v glavnem razumljiva posledica naše navezanosti na zagrebško umetniško akademijo. Čutimo potrebo, da poznamo umetniške napore in uspehe svojih najbližjih sosedov, današnje že radi odsevov, ki jih mečejo na naša lastna prizadevanja, starejše kot podlago, na kateri je posredno ali neposredno zrasla novejša umetnost. Poizkušala bom orisati glavna razdobja v razvoju, ki ga je hotela pokazati razstava »Pol stoletja hrv. umetnosti«, v kolikor je to pač brez reprodukcij in v okviru članka o tej razstavi mogoče.

Prikazati sliko neke celotne dobe in podati obračun zanjo — v tem je pomen retrospektivne in reprezentativne razstave. Gradivo za razstavo bi moralo biti razvrščeno tako, da bi že samo po sebi pojasnjevalo posamezna razdobja. Izbrati bi bilo treba res najboljše stvari in jih približati obiskovalcem, da bi občutili in se zavedeli, kako je domača umetnost med kulturnimi dobrinami važna — če ne z nekih širokih, zgolj umetniških vidikov, pa prav gotovo glede na narodno celoto, saj je ta umetnost vendar njena last, več, del nje same.

Vedno večja postaja odgovornost tistih, ki so po svojem znanju in izobrazbi poklicani, da približajo kulturne vrednote širokim plastem. Umetniške razstave so že ali pa še bodo prenehale biti zadeva snobov in resničnih poznavalcev. Kjer dosega število obiskovalcev desetisoče, tam postajajo take prireditve res last širokih množic. Katerokoli umetniško delo je lahko mrtvo in malo pomembno, če se njegove vrednosti narod ne zaveda in če ga ne smatra za svojo najdragocnejšo lastnino.

Kljub temu, da se umetnostna zgodovina pri Hrvatih ni razvijala vzporedno z drugimi znanstvenimi strokami, bi bila razstava lahko boljše pripravljena, če ne bi bila nesrečna trenja kriva, da so stali ob strani prav najbolj poklicani. Tako je postala ta prireditev, kjer bi se morale združiti prav vse sile, zadeva ene strani. Osební nagibi so bili na obeh straneh močnejši kot zavest skupnih dolžnosti. Prav isto velja za same umetnike, ki niso razstavljali v znak protesta do odbora »Hrvatskega Društva Umetnosti«, prireditelja razstave, in do njenega voditelja Meštrovića. Neuspeh razstave bo ostal dobra šola — pa tudi opomin.

Razstava že radi same abstinence umetnikov ni mogla doseči svojega namena. Slikarstvo brez Babića, K. Hegedušića, Mišeja, Motike, Djordjićeve, Ehrlichove in kmetov slikarjev pač ne daje prave podobe slikarskih naporov in napredka zadnjih dvajsetih let. S K. Hegedušićem, Svečnjakom in Tomaševićem so manjkali najvažnejši reprezentantje mlajše grafike. Močno je bila okrnjena skulptura (razstavljali niso Frangeš, Rosandić, Augustinčić, Radauš), in prav posebno arhitektura z odsotnostjo Bauerja, Hribarja, Iblerja, Kliske, Kiverova, Korke, Krekića, Stričića, Weissmanna i. dr. Na slikarski oddelek se je prikradlo med vredne umetnine vse preveč diletantskih slik in navadnega kiča. Delo še živih umetnikov ni bilo podano retrospektivno. Prireditelji so povabili namreč prav vse, ki resno ali neresno, uspešno ali neuspešno umetniško ustvarjajo. Izbiro del so prepustili kar samim umetnikom, ki so se odločili za najnovejša in za tista, ki so jih upali prodati. Oddelek za arhitekturo se je zdel pripravljen v naglici. Z uspelimi fotografijami, toda brez tlorisov in načrtov, brez velikih konkurznih projektov (javne zgradbe, regulacije mest i. dr.), ki so propadli ali bili nagrajeni, pa ne bili realizirani, in glavno seveda brez sodelovanja najpomembnejših arhitektov, ta oddelek še celo ni mogel pokazati, na kaki stopnji stoji danes hrvatska arhitektura.

Število obiskovalcev (nad 40.000) in za več kot pol milijona dinarjev prodanih slik dokazuje, da je razstava kljub vsem svojim pomanjkljivostim zainteresirala javnost za hrvatsko umetnost.

Prvi, bolj strnjene začetki hrvatskega slikarstva padajo v čas pred sedemdesetimi leti. V teh letih nastopa prva domača generacija, tako imenovana bolj radi delovanja umetnikov v istem času, kakor zaradi skupnih nazorov in hotenj. Sestavljajo jo slikarji Waldinger, Quiquerez, Mašić, Kršnjavi in kipar Rendić (1849.—1923.). Ta si je pridobil v italijanski šoli veliko tehnično znanje, ki mu je pomagalo, da je izoblikoval s svojo prirojeno sposobnostjo za opazovanje nekatera uspeša portretna oprsja (n. pr. glava na Kačićevem spomeniku). Talentirani Waldinger (1843.—1904.) se je znal z izredno predanostjo vživeti v naravo. Z navadnim svinčnikom je dal nekaj zelo dobrih realističnih pokrajin (gozd, drevesa). V pejzažih iz Črne gore, Like in Dalmacije je pokazal talent in slikarski čut tudi Quiquerez (1845.—1893.). Njegove velike zgodovinske kompozicije, radi katerih je bil priznan, daleč zaostajajo za temi malimi skladnimi realističnimi olji. Najpopularnejši in najbolj cenjen je bil v tem krogu Nikola Mašić (1852.—

1902.), ker je s svojimi sladkobnimi folklorno pobarvanimi genri hotel in znal ugoditi okusu občinstva. Organizatorna vloga Izidorja Kršnjavega (1845.—1927.) je za razvoj hrvatske umetnosti mnogo važnejša kot so njegova kvalitetna mladostna dela (posebno razstavljena dekletova glava). Skozi trideset let je ta vsestransko izobraženi, močni, očetovsko dobri in obenem despotski človek vodil, vzpodbujal in po svoje usmerjal vse hrvatsko likovno življenje. Umetnostnemu zgodovinarju in estetu so bili renesančni ideali edino zveličavni, odločilna Münchenski in dunajski krog, francosko umetnost je smatral za modo. V svojih temperamentnih, prvih hrvatskih strokovno pisanih kritikah je ostro napadal vse, kar je bilo po njegovem mnenju preveč »moderno«, obenem je pa z izredno širokogrudnostjo podprl vsak nov umetniški talent. Kakor si je s podpiranjem »boletovščine«* nakopal neodpustljiv greh, si je na drugi strani pridobil neprecenljivih zaslug za razvoj hrvatske umetnosti s tem, da je naročal s svojega predstojniškega mesta na prosvetnem oddelku javna dela, delil stipendije in bil glavni iniciator in organizator Hrvatskega društva umetnosti (1878.), obrtne šole in muzeja (1882.) in prvih umetniških ateljejev (1895.). On je zgradil materialne temelje za razvoj hrvatske umetnosti in vzbudil zanimanje za njo, umetniško podlago pa ji je dal v 90 tih letih Vlaho Bukovac (1855.—1922.). Nemirni Dalmatinec iz Cavtata se je po mladostnih pustolovščinah po širokem svetu ustavil v Parizu. S svojim talentom in zato, ker se je lahko šolal tri leta na izvoru resnične in žive umetnosti, bi bil mogel postati važen mejnik v hrvatskem slikarstvu, če se ne bi bil opredelil po »časovitoj ličnoj koristi«, kar je bila kot pravi Lj. Babić (»Razvitak umetnosti kod Hrvata u 19. vj.«) značilna poteza v vsem njegovem življenju. To je pomenilo v Parizu priključitev tistim, ki so hodili po uglašeni in priznani poti akademizma (učitelj oficijalni Cabanel), izbiranje snovi za slike med temami, priljubljenimi občinstvu (od »la grande Isa« dalje) in pozneje doma v portretih laskanje naročiteljem. Tako je postal spreten portretist (napravil je okrog 400 portretov) in slikar velikih kompozicij (gledališki zastor v Zagrebu), slavljen doma in v tujini, učitelj in vzor slikarjem svojega kroga, ki je v primeri s prejšnjo generacijo pomenil sicer napredek, toda napredek v smeri, ki je odmirala. Sodobniki so ga smatrali za revolucionarja, toda kljub temu, da je dal v najboljših slikah plain-air v polni sončni svetlobi, je vendar ostal v glavnem vedno na liniji akademizma. Impresionizem se ga je bil dotaknil samo zunanje, nebitveno.

Bukovčev vpliv na zagrebški krog je bil velik, njegov izredno živi kolorit so prevzeli skoro vsi takratni slikarji, tako da so to prvo hrvatsko likovno grupacijo, ko se je predstavila v inozemstvu, imenovali »pisana šola iz Zagreba«. Samo deloma se je tega vpliva ubranil sovrstnik Medović (1857.—1919.), redovnik, najboljši v religioznih, včasih globoko občutenih slikah. V koloritu se je Bukovcu najbolj približal mlajši Iveković (roj. 1869.), slikar skoro samih zgodovinskih motivov, ki so jih ob koncu stoletja uporabljali vsaj mimogrede prav vsi hrvatski slikarji. V času, ko je Pešta brezobzirno pritiskala, je bila zgodovina »jedno od glavnih sredstava politične borbe« (Babić). V pompozno idealizirani zgodovini so videli Hrvatje najbolj pravo vsebino za slikarsko delo že v tisti dobi, ko so oddajali svoja umetniška naročila še tujcem. Istočasno, ko so oficijalni krogi glavnih umetniških centrov precenjevali historično slikarstvo, so to panogo slikarstva Hrvatje v skladu s svojim narodnim značajem in takratno politično

* Bollé je bil nemški arhitekt, ki je v 80 letih radi »čistote« stila uničil skoro vse važnejše stare arhitektonske spomenike po Hrvaškem in Zagrebu.

borbo toliko bolj povzdigovali. V teh letih, ko so se smatrale slike brez sižeja za drugovrstne, moramo tem bolj poudariti nastop prvih dveh čistih krajinarjev. Prvi, Crnčić (1865.—1930.) priljubljen zaradi manj važnih podob morja v olju, zavzema v hrvatskem slikarstvu važno mesto radi svojega grafičnega dela. V tehniki bakrorisa, ki je njegovemu čutu za ton najbolj odgovarjala, je dal dela evropskih kvalitet. Skupaj s Csikošem je ustanovil privatno slikarsko šolo, temelj bodoče umetniške akademije, na kateri je kot profesor in dober pedagog vplival odločujoče na mlajše slikarje. Drugi, čisti krajinar Kovačić (1870.—1927.), manj dekorativen in bolj preprost, je občutil naravo intimneje. Prefinjeni so akvareli talentirane gluhoneme Slave Raškajeva (1877.—1906.), ki je snovala umetniško le kratek čas med šolanjem in umobolnico. Med kiparji zagrebškega kroga je zavzemal pred Valdecem (1872.—1929.), »kiparskim Bukovcem«, prvo mesto še živi Frangeš (roj. 1872.).

Intelktualnemu vodji Moderne, Beli Csikos-Sessii (1864.—1931.), nagibajočemu se k poetiziranju in misticizmu je bil akademsko olepšani realizem zagrebške šole tuj. On je sliko, kot pravi dobro Babić, mislil, jo gradil z razumom, pri čemer si je podredil tudi barvo. V kvaliteti zelo različen, je zapadel včasih v neokusnost. V Csikoševih slikah je viden deloma vpliv dunajskega secesionizma, ki je okrog leta 1900. že močno zajel zagrebške arhitekta. V svojem antirealizmu in dekorativnosti pomeni Csikoš neko vmesno stopnjo do generacije, ki se je zaradi svoje mladosti, posebno pa zaradi druge ideologije zoperstavila starejši, politično indiferentni. Organizirala se je l. 1910. v Splitu v društvu Medulić, prvi ideološki likovni grupaciji. Medulićevci so se trudili, da bi ustvarili na temelju junaških narodnih pesmi nacionalno umetnost, ki bi dokazovala jugoslovansko narodno edinstvo. Z nastopi v inozemstvu so propagirali zahtevo po osvobojenju. Tako so n. pr. l. 1911. na mednarodni razstavi v Rimu sodelovali v paviljonu kraljevine Srbije. Meštrović, duša tega pokreta, je še pred leti napisal, da je »svima pa i meni samome bila tada preča naša nacionalna stvar nego sama umjetnost«. Potem, ko se je romantika Medulićevcev razbila ob stvarnosti povojnih let in zato ker pri svojem poudarjanju političnih ciljev niso dali likovno nič novega (naslanjali so se na dunajsko secesijo) ni ostalo od vsega njihovega dela skoro ničesar umetniško vrednega. Izvzet je seveda Meštrović, ki je ustvaril v tem času umetniška dela takih kvalitet (vidovdanski fragmenti), da bodo umetniško vredna tudi še takrat, ko bo ideološki soj popolnoma odpadel. To pa zato, ker so zrasla iz odkrite umetniške volje in ustvarjalne moči. Meštroviću ideološki diktat ni mogel preprečiti spontanega ustvarjanja, ne samo, ker je, kot pravi sam v uvodu svoje monografije (1935.), verjel v tisto, kar je ustvarjal, ampak zato, ker ga je vodil velik talent in resnična umetniška sila. Kakor iz zgodnjih, se čuti umetniška moč tudi iz poznejših del, kljub temu da se je v iskanju individualnega umetniškega izraza prebijala skozi različne stile iz preteklosti. Meštrović pomeni za domače kiparstvo začetek nove poti, njegov talent in velika umetniška osebnost je nesporna. Vendar bo mesto, ki ga v domačem in celotnem razvoju zavzema, ocenjeno pravilno šele iz večje časovne razdalje. Danes so sodbe o Meštrovićevem pomenu preveč pod sugestijo njegovih oboževalcev, z druge strani mu pa očitajo, da je v njegovem delu vse preveč eklekticizma in patetičnosti in mu zato odrekajo mesto, ki mu je oficialno priznano.

Pri Medulićevcih so izjemoma vodili kiparji (Meštrović, Rosandić) in vplivali prav močno na slikarje. Le-ti niso dali v tistem času programske medulićevske umetnosti nobenega pomembnejšega dela, šele pozneje so si pridobili nekateri priznanje v specialnih tehnikah (Krizman v grafičnih, Kljaković v freski), drugi so

pa s svojim individualnim razvojem zavzeli najvažnejša mesta v hrvatskem slikarstvu (Babić, Tartaglia).

V času, ko so zapeljali Meduličevci s svojo likovno smerjo hrvatsko umetnost v zagato, so se usmerili Račić, Kraljević in Becić, pionirji današnjega hrvatskega slikarstva, že mimo gospodujoče umetnosti Meduličevcev in Moderne in mimo drugorazrednih umetniških centrov. Prvi stiki z napredno zapadno umetnostjo se začinjajo pri Hrvatih v letih, ko so si naši impresionisti po uspehih razstavah v tujini začenjali pridobivati veljavo tudi doma.

Račić (1885.—1908.), mladi revni litografski vajenec, se je preril brez jasnega cilja do Münchena, kjer se je znašel lepega dne na pragu Ažbetove šole. Naš Ažbe je po prvih poizkusih spoznal mladeničev izredni talent, mu dovolil brezplačen pouk v svoji slikarski šoli in s pohvalo: »Das ist nämlich ein Kerl, aus dem wird etwas«, vzpodbudil talentiranega začetnika, da se je z vso vnemo lotil dela. Račić je bil kmalu sprejet v Akademijo, kjer je hitro napredoval in vplival s svojim posebnim načinom slikanja že na šolski krog. Samostojen kot je bil, se je uprl svojemu učitelju von Habermannu, takratni avtoriteti z besedami: »So hat Manet nicht gemalt«, in s tem pokazal svoj široki razgled in izpovedal svoj credo: naslonitev na Maneta in na »cijeli kompleks svih onih slikarskih realizacija iz kojih je Manet, osobito onaj ranije faze, vukao svoj korjen (Hals, Velasquez, Goya)« (Babić). Po triletnem studiju na münchenski akademiji se je odpravil v Pariz. Ko ga je doživljal komaj štiri mesece, mrzlično kopiral v Louvru in ustvaril svoj impresionistično občuteni Pont-Neuf izrednih kvalitet, se je v svojem 23. letu, iz do danes neznanega vzroka, nenadoma ustrelil. S te kratke, komaj začete umetniške poti, ni ostalo mnogo del. Toda iz njih veje Račićev izredni talent, njegov pošten odnos do slikarstva in predvsem globoko občutena življenjska resničnost. (Avtoportret, Mati in dete.)

(Dalje)

MARGINALIJE O KRITIKI

JOŽE PAHOR

Jutro slovenske narodne zavesti, jutro na slovstvenem polju. Skromna in siromašna je setev in duši jo mrz reakcije. Verska knjiga še uspeva, tu in tam tudi poučna proza, ki se z njo družijo narodno slovstvo, toda posvetna knjiga je, po javnem mnenju, prazna in odveč. Prva, velika zarja je bila prišla prezgodaj, da bi jo kdo videl. Koseski, lakajski glasnik hlapčevske duše redkih slovenskih razumnikov v Metternichovi dobi, je zasenčil Prešerna in njegovega velikega mentorja Čopa, Nova pisarija je samo klic v puščavi.

V ta čas stopi Levstik. Mož neumorne delavnosti, nenavadnega znanja, širokega obzorja, slovenski Lessing. Antiteza. Evropa vre, fevdalni red se maje, nove sile prihajajo, na zgodovinski oder se gnete meščanstvo in z njim se gnetejo doslej nepoznani sloji, svet dobiva drugo podobo. Levstik je sin nove dobe. Prerašča mnogokaj in več ko drugi, tudi Bleiweisa ter njegovega malomeščana in bogatega kmeta, ki se dramita počasi in neopredeljeno. Doživlja novo dobo kot močna osebnost in sprejema nove tokove že po svojem položaju nepotvorjene, kot sin iz ljudstva, za ljudstvo v pravem pomenu besede, in ne za družbeno plast, ki hoče le potrgati plodove velikega preobrata.

V tem je Levstikov sekularni pomen. Če bi se bil prepustil kalnemu, lenemu toku razvoja, bi ne bil položil temelja slovenskemu slovstvu. Martin Krpan ni zgolj estetsko prvi vzorec naše izvirne lepe proze, ampak je tudi idejno izraz one pretežne večine naroda, ki je bila dotlej brezpravna, bedno prepuščena svoji gospodarski in kulturni zaostalosti, a je dejansko vendarle predstavljala ogromno silo. Te sile se ni zavedala, je ni znala uporabljati v svojo korist, živela je vtesnjeno, izročena posmehu in ponižanju. Iz ljudstva za ljudstvo, to je vsebina Levstikovega dela v njegovih najplodnejših dneh in njegovi boji in osebne posledice so bile le tragično potrdilo njegovega nepodkupljivega prepričanja.

Kakor nihče pred njim in ne za njim nam je Levstik tudi knjižni jezik uravnaval za dolgo dobo. Mnogo osnovnih resnic, ki jih je ugotovil, velja še danes, ko dozoreva tretji rod po njegovem delu. Odkod epohalni pomen izrednega človeka? Iz moči njegove nepodkupne osebnosti in iz ogromnega znanja.

Ali se ne bi mogel iz te osebnosti učiti tudi naš današnji slovstveni kritik?

Mladoslavenci: rod, ki je sprejel ideje zmagovitega meščanstva. Ni jih izpovedoval z neizprosno doslednostjo, ker se ni nikdar popolnoma poglobil vanje, ker jih ni nikdar kritično pretehtal do dna. Zapuščal je izhrojene poti preteklosti, vendar ni nikdar povsem šel v smeri, ki so jih nakazovale nove misli. Prešernov genij je nove ideje zajel načelneje in pogumneje kot rod Mladoslavencev, ki je morda le narodno politične težnje objel z vsem srcem. Res, ideje meščanstva so se razvijale šele z novim življenjem; bile so zaradi tega kalnejše kot ob rojstvu in v marsičem še niso dozorele do zadnjih posledic. Vendar je bil individualistični nauk tukaj in knjižno delo mladoslavenskega rodu je nosilo njegov pečat.

Stritar, ki se je najbolj odtrgal od slovenske zemlje in ki je najbolj podlegel tujim vplivom, je postal najhvaležnejša tarča tistim, ki niso mogli sprejeti dejstva, da se je tudi slovenska družba začela pod silo razmer usodno preoblikovati, da se je pod udarci potreb tujega kapitala začelo rušiti enostavno, preprosto življenje slovenskega ljudstva. Stare vrednote so padale, v njih obrambo je za Jeranom vstal Mahnič s svojo trdo roko. Proti Stritarjevemu zlaganemu sentimentalizmu in omlednemu esteticizmu je naperil kritiko, ki je filozofsko skušala izpodbiti prizadevanje tedanjega vodilnega slovstvenega učitelja in organizatorja in ki je imela namen, pokazati nevarnost in pogubnost početja mladoslavenskih kulturnih delavcev. Bila je to sapa, ki je čistila ozračje, toda nič več, zakaj idejni tokovi niso bili primarni vzroki, da se je rušil, pri nas in drugod, starodavni način ljudskega življenja. Prej ali slej bi zablode — kolikor so res bile zablode — novih glasnikov, ki se niso upali odkrito pogledati resnici v obraz in so šli za meglenimi prividi z negotovimi koraki, odpihal razvoj sam.

Mahnič, brezobzirni sodnik, ni imel vzlic svoji modroslovni naobrazbi družboslovnega spoznanja in estetskega kriterija. Njegovo doktrinarstvo in politična nestrpnost sta mogla ločevati duhove v političnem življenju, v kulturnem razvoju nista odločevala. Ne idejno ne oblikovno ni Mahničevo kritično delo oplodilo slovenskega slovstva, ker je bilo le reakcija, katere viri so segali daleč nazaj v dobo pred Levstikom. Levstik se je boril za dvig slovenskega ljudstva v tej dobi, zato da bi omikano in samozavestnejše samo odločalo o svoji usodi, Mahnič si je lastil nad njim varuštvo v imenu metafizične trojice, o pravem, lepem in dobrem, ki si jo je prikril po svoje.

Lampe ni več šel za njim. Mahničevi naporu niso potisnili umetnosti tja, kamor je kritik hotel. Mahnič ni prepričal kulturnih duhov, čeprav sega njegova senca še v današnje dni. Kdor hoče umetnost zatreti ali vsaj podrediti svoji volji, bi moral začeti drugje; tam, kjer umetnost zajema: zadušiti ali spremeniti bi moral

življenje, kakršno je. To pa je dokaj večja naloga. Beseda sama, pa naj se še tako ponavlja, o samoniklosti našega slovenskega življenja, ki da je bilo in da bo drugačno od življenja drugod, ne more spremeniti dejstva o široki enotnosti kulturnih razdobj in ozemelj. Razvojni proces gre svojo pot mimo nas, naša volja ni činitelj, ki bi ga mogel ustaviti. Umetnost pa je kritika življenja, kritika dobe in rodu. In kot ni mogoče ubiti resnice, ni mogoče ubiti umetnosti.

Dokaz temu je Cankar.

Življenjskih razmer slovenskega ljudstva se pisateljski rod pred njim ni upal kritično dotakniti. Ni imel dovolj poguma za to, in če jih je opazoval, ni hotel tvegati svojega udobnega življenja, da bi položil prst v odprto rano. A da se je našel nekdo, ki je to storil, ni moglo preprečiti vse Mahničovo delo. Cankar, prolet v meščanski suknji, je razgalil dolino šentflorjansko, pokazal je vse težke razmere in načel probleme, ki jih Stritar ni hotel videti in pred katerimi je Mahnič skril glavo v pesek. Zapisal je sam: »Kažem narodu, kako je majhen, kako je malodušen, kako tava brez volje in cilja; kažem mu glorio breznačelnosti, češčenje hinavščine; zato da se predrami, da spozna, kdo in kje da je, ter da pogleda v prihodnost.« Razvoj se ni ustavil: namesto namišljenih svetožalnih bolečin je prišla težka obtožba.

Kakšna je bila kritika ob Cankarjevih razkritjih? V »Beli krizantemi« jo je opredelil: »Kljub vsem naukom, opominom, očitkom, kljub zasmehu, zmerjanju in natolcevanju je vse moje življenje in nehanje služilo najvišji ideji: resnici! Kar sem videl z očmi, s srcem in razumom, nisem zatajil; in bi ne bil zatajil za same zlate nebeške zvezde. Resnica pa je posoda vsega drugega: lepote, svobode, večnega življenja.«

Tudi ob Cankarjevem času ni pokazala kritika »moža z bistro glavo, ki bi prižgal luč«, a ni zmogla niti doktrinarnega filozofa, ki bi vsaj z videzom znanja skušal ustaviti pot, ki jo je ubirala naša lepa knjiga. Zato pa je kritika izbodbela potepuškega sina, da ne bo zastrupljal naroda, ker mu je kazal, kaj je v njem bolnega in gnilega. Po njeni sodbi je bilo nevarno odkrivati v narodu glorio breznačelnosti, češčenje hinavščine, slavo laži... zato da se predrami. Pol stoletja po Levstikovi zahtevi, naj bo med nami vsakemu prosto, da pošteno pove, kar in kakor hoče o poštenih rečeh, je Cankar na sebi občutil, da stoji umetnost izven organizacije, izven družbe, da je — svobodna in zaradi te svobode brezpravna. Čeprav mu je včasih kritika priznala izredne sposobnosti, je vendar stremela za tem, da ga kot pohujšljivca naroda onemogoči in moralno ubije. Ni bila le Cankarjeva politična izpoved vzrok takemu postopanju, v kritiko so se zlivale kalne struje, a Cankar je hodil, kakor sta mu neusmiljeno ukazovala srce in vest.

Po njegovi smrti smo doživeli, kako so pobirali iz blata ubogo pohojeno krizantemo in si lastili delo genija, ko je ves zasijal. Ali je bilo to iskreno? Ali je bilo to tista zarja, o kateri je Cankar zapisal, da je vse njegovo delo nje slutnja, vsaka njegova beseda in vse njegovo življenje?

Doba Cankarjevega ustvarjanja priča, da kritika, ki ga je spremljala, ni bila resna, ni poznala ali ni hotela poznati prvin, idejnih in oblikovnih, da bi nepristransko in s pomočjo estetskih zakonov kolikor mogoče stvarno preiskala pomen in vrednost njegovega umetnostnega dela, da pa si je prisvajala neizpodbitno pravico najvišje in zadnje sodbe. Ta kritika se ni povzpela na višino, ki jo je bila dosegla v prejšnjem rodu. Zato ni škoda, če je šla slovenska književnost svojo pot, ne da bi jo ovirali recenzenti, ki ji niso znali prižgati luči...

Vzlic Prijatelju in njegovemu delu ni videti, da bi kritika v zadnjih časih v splošnem pridobila na stvarni nepristranosti in načelnosti. Nasprotno. Kriteriji,

ki niso bili nikdar prav trdni, so postali krhkejši, nevzdržnejši ter so se podrejali razravanostim javnega življenja in celo osebnim težnjam. Namesto da bi kritika stremela navzgor, k objektivni resnici, namesto da bi gradila in postala za umetnostno ustvarjanje »summa auctoritas«, hoče biti le najvišja instanca, ki proti njej ni več ugovora. Čim manj je bila upravičena po svoji znanstveni pripravi, po preučevanju miselnega in oblikovnega bistva leposlovnega dela, da sodi o njem, tem nezmožnejša je bila. Prepogosto je pomemljala samo še golo zanikanje. Čim neizpročneje je kdo leposlovno delo raztrgal, tem boljši kritik je bil. Pri tem početju ni bilo treba zdaj niti modroslovnih osnov niti estetskih zakonov, zadoščali so dokazi, ki so imeli neko verjetnost, študi le sofistično. Odgovorni niso bili kritiki nikomur in nihče jih ni vprašal, od kdaj in kako imajo pravico zadnje sodbe o stvareh, ki so prihajale — če bi tudi ne bile težje — vsaj iz čistejših virov kot »kritika« sama. Ali nismo še vedno v šempetarskem predmestju, mi, ki se baje v vsem dvigamo na raven velikih narodov, ali niso stvari iz časov »Krapanove kobilice« še vedno mogoče pri nas?

Prav tako je znak majhnih razmer, da ne more pri nas pisatelj pošteno živeti od svojega dela, če bi bil še tako plodovit. Kaj še le kritik! Zato poklicnega kritika tudi imeti ne moremo; nih ga ne vabi v to delo, ki ostaja večinoma polovičarsko. Pri nas se predajajo kritična — dognanja javnosti, preden so domarela, brez avtokritike in brez čute odgovornosti, ki ga moramo zahtevati od vsakega znanstvenega delavca in od slovstvenega kritika, če ga vodi le resnica in nič drugega.

Tik pred božičem sem se na lepem srečal z Vladimirjem Pavšičem. Moral bi se bil srečati prav za prav že prej. Tako se je, z malo zamudo, razvil med nama tale pogovor:

Pavšič: Vaši »Viničarji« so poskus resne socialne kmečke drame. Socialno nasprotje, ki vlada med posedujočimi krogi in kmečkim proletarijatom v Slovenakih goricah, »viničarski problem«, vam je dalo snov za viničarsko dramo —

Jaz: Oprete, da predznam. Razumen moč mi je bil še ožital, da v drami nisem rešil viničarskega vprašanja. Nisem mu mogel zametiti, ker se je sam ukvarjal s tem vprašanjem. Toda vi ste kritik! Vi bi morali že nekoliko vestneje pogledati, kaj sem hotel.

Pavšič: Moja študija nikra literarno zgodovinskih ambicij. Zakaj gledati na kos najnovejše literature, ki je še vsa v svojem nastajanju, ki se poraja še ta dan pred našimi očmi, ki jo ustvarjajo še živeči pisatelji, med katerimi jih je mnogo, ki so še le na začetku ali sredi svojega literarnega razvoja in kažejo se povsem neizoblikovane filiozomije, gledati na to sodobno literaturo s strogo znanstvenega literarnega vidika bi bilo prav tako nemogoče kot krivično.

Jaz: Če vaša študija može biti strogo znanstvena, potem je poskus kritike. V tem smo zelo plodoviti, poskusov imamo precej več kot resnih kritik. Kot pisatelj drame sem morda upravičen, da spregovorim o vaši kritiki.

Pavšič: Govoriva stvarno! Vaš Marko Lah, veleposesnik, vinski trgovec, lastnik razsežnih vinogradov in gospodar mnogih viničarskih družin, ni nova figura v naši dramatik. —

Jaz: Tudi Veronika Deseniška ne. Menda jo je srečati že tam pri Jurčiču.

Pavšič: Lah je Kantor v novem miljeju, kakor Kantor se ne boji zločina, moralno je ubil svojo ženo, s krvavo obzirnostjo, s kulaškim pohlepom je nagrabil poset, s patološko sebičnostjo uničuje življenja okoli sebe, v imenu svojega pohlepa po oblasti. Vendar, če je Cankar položil v svojega Kralja na Betajnovi

idejo, če je Kantor v resnici kljub svoji negativnosti veličasten tip, je Lah samo podel, do kraja egoističen karakter in nič več. Kadar skuša zagovarjati pred svojim devetnajstletnim sinom, upornikom in revolucionarjem, svoja dejanja, se nerodno poslužuje Kantorjeve frazeologije.

Jaz: Naj se opravičim! Pravijo, da je treba tudi v slovstvu risati mogoče ljudi iz resničnega sveta. To sem poskušal, ker sem Lahe sam srečal v življenju. Tudi Meško jih je najbrže. Kakor pravite, je Lah njegovemu Hrastu zelo podoben. Morda mi boste verjeli, kar mimogrede povem, da Meškovega Hrasta ne poznam. Ne morem vas pa razumeti, če ste v svoji študiji zapisali, da je Meško posegel v milje, ki ga je naše slovstvo sploh še vse premalo preštudiralo in oblikovalo, namreč milje naših podeželskih »kulakov«, tistih slojev, ki so se z denarjem, nasiljem, skopuštvo in bog vedi s čim prikopali do oblasti in družabnega ugleda. Tako pravite skoro dobesedno, meni pa »kulaka« očitata. Glejte, takih »kulakov« pozna slovenska socialna zgodovina od prvih dni Janeza Evangelista Kreka. Nič niso novega. Toda Kantor je en sam.

Pavšič: Če je Lah slab imitator Kantorja —

Jaz: Potrpite. Rekli ste, da je Kantor veličasten tip. Ne čutite, kako zaudarja to po frazi? Fraza pa je slab argument. Zakaj je vam Kantor veličasten tip? Mari zato, ker je Cankar vtelesil v njem Nietzschejev nauk o silaku, ki se upa vreči preko meje med dobrim in zlim? Mari zato, ker je Kantor zrasel iz Zarathustre? Problem ni nov, tudi Dostojevski se je mučil z njim v Raskolnikovu. Če stvar dobro pogledate, boste našli, da je Übermensch — pa ni treba, da je prav Nietzschejev — v zadnje konsekvence pognana individualistična doktrina. Kult tega silnega človeka, ki je npravno upravičen iti preko vsega, je danes bolj živ kot kdaj prej. Toda če je vse v tem človeku, veličasti ni v njem, ako se sami ne vržete pred njim na zemljo. Cankar je s Kantorjem na svoj način odklonil Nietzschejev zamislek, te stvari je pri nas kritika vendar le dognala in čas bi bil, da se stvarno in brez fraz govori o njih. Moj kulak je le v vašem rodovniku s Kantorjem v rodu.

Pavšič: Če je Lah slab imitator Kantorja, je njegov sin še slabši in še bolj ponesrečen diletant, ki se postavlja v maksovске, jermanske, pa spet v leonovske poze. Svoje ideje, ki jih dajete na usta temu nezrelemu, dasi poštenemu zelencu, te ideje se izgubljaajo v prazno in docela zgreše svoj cilj.

Jaz: Vaša kritika o maksovskih, jermanskih pa spet leonovskih pozah je hudo literarna, to se pravi papirnata. Pri nas je taka kritika običaj in nevede sta zabredli vanjo tudi vi. Navadno dokazuje le zgledno učenost kritikov, vzlic temu pa ne more ovreči dejstev. V Lahovem sinu in v njegovem razmerju do očeta je namreč osrednji problem »Viničarjev«, z drugo besedo bistvo drame. Presek socialnih razmer je temu prav za prav le okvir, tu je človeško jedro, tu so nasprotja, ki jih zaman išče, kdor gre slep in gluhi mimo dela. V Lahovem sinu ni niti maksovskih niti drugih poz, v njem je mlad človek, ki je zrasel v nezdravih razmerah, v rodbini, ki se razkraja, in ki je v onih letih, ki prinašajo s seboj težke krize mladostnika, če nima večje roke, da bi ga vodila. Vi ste ga odpravili z zelencem, ker ste pisali kritično študijo; imamo pa danes o takih zelencih že celo literaturo, in prepogosto je v današnjih dneh velikega razkroja združen z njimi pereč problem sodobne družbe. Ne le globoko človeško, tudi simbolično je to nasprotje med očetom razvratnikom in sinom, ki kliče iz svojega čistega srca po najvišji npravstvenosti. Zakaj niste tega niti omenili, ko ste kratko povzeli snov drame? Ali niso vodilne ideje, ako so pomembne, ker segajo nad nivo

vsakdanjega ter odpirajo poglede v svet in človeštvo, odločilne za vsako resnično umetnost? Rekli ste, da je Cankar v svojega Kralja na Betajnovi položil idejo. V »Viničarjih« je ni. Če bi bila, bi ne bilo mogoče pisati o njih suverene kritike. Česar ni v Aristotelu, ne obstoja.

Pavšič: Tudi v formalno umetniškem pogledu je drama malopomembna. Vse premalo doslednosti v oblikovanju karakterjev, vse preveč ohlapnosti v gradnji dejanja, ki je v bistvu docela epsko in ga le od časa do časa nasilno pretrgavajo hrupni nastopi in izbruhi.

Jaz: Popolnoma v slogu suverenostne kritike, ki pozna zadnjo piko v knjižnem področju, kamor naj ne stopi neposvečena noga. Na te trditve, ki so značilne tudi po šablonskih izrazih naše sodobne kritike, rečem le to, da dokazujejo popolno nepoznanje dramske abecede. Odkrito priznam, da imate lepih darov, a zavedajte se, da je za kritično delo, ki ste se ga lotili, potrebno obsežno znanje in velika vestnost. Brez tega ne bo vsa kritika niti za ped dalje potisnila slovenskega slovstva.

Lčvstik, najnespornejša avtoriteta v razvoju našega slovstva, je klical moža z bistro glavo, ki naj bi izplel plevel in prižgal luč. Kritiki, ki so prihajali za njim, niso bili več tako skromni. Na desno in levo so poganjali pisatelja, obilno so mu delili dobre nauke in najraje so mu ponujali svojo modrost, ki nikdar ni bila majhna. Gotovo zategadelj, ker je slovenski pisatelj zavezanih oči taval okrog. Tako so rešili slovensko lepo knjigo pred slepcem.

Morda pa bi bilo tej knjigi vendarle v korist, če bi se kritika vsaj od časa do časa ozrla v lastno ogledalo.

ODGOVOR. Če me vse ne vara, gospod Pahor, mi najprej očitata sociološko opredelitev »Viničarjev« in potem še snovno opredelitev. Če ste ostali del moje razprave o povojni slovenski drami prebrali vsaj malo pozorno kot odlomek, ki obravnava vašo viničarsko dramo, potem ste gotovo opazili, da sem razporedil svoj material predvsem s snovnega in sociološkega vidika. Zato tudi obravnavam kmečko, meščansko, proletarsko dramo posebej, zato sem tudi vaše »Viničarje« uvrstil tja, kamor po moji sodbi spadajo, namreč med kmečke drame, in so me tudi zanimali predvsem kot drama tistega okolja, kjer se mešajo socialne plasti našega kmečkega proletarijata, kmetov in »kulakov«. Taka ugotovitev ni noben očitek, marveč skratka ugotovitev in nič drugega. Zato ne razumem vašega nekoliko užaljenega zmrdovanja, ko sodim, da vaša drama obravnava socialni problem viničarjev, kar nekako potrjuje tudi njen kolektivni naslov. Dalje: skušal sem tipološko opredeliti vašega Laha glede na njemu podobne figure naše novejšje dramatike. Toda, kakor sociologija se vam očitvidno tudi tipologija v kritiki dozdeva žalitev avtorja, kajti takoj ironično in užaljeno pripomnite: saj tudi Veronika ni nova figura v naši dramatiki. Ali poznate Meškovega Hrasta ali ne, pri tem ni važno — dejstvo, da sta Hrast in vaš Lah istega sociološkega in tipološkega porekla kot Kantor, ostane, in prav tako dejstvo, da sta oba bolj ali manj ustvarjena pod njegovim vplivom. O tem, ali je Kantor veličastna figura ali ne, na tem mestu ne mislim razpravljati, pač pa naj še enkrat poudarim, da se vaš Lah poslužuje njegove frazeologije in sicer na tak način, da postaja v njegovih ustih precej klavrna in smešna. Če naj bo Lah samo podel razvratnež, zakaj ste ga za božjo voljo našemili z razcefranimi frazami skrajne individualistične filozofije o pravici močnega, ki sme preko trupel drugih itd itd. Čemu ga posiljevati z

idejami, če jih v njem ni, čemu z übermenschevsko moralo, če je samo revna, povprečna človeška kreatura? Kantor ve, kaj govori, dočim vaš Lah samo ne-inteligentno ponavlja za njim. —

Prav tako mi vaše marginalije niso omajale prepričanja, da ste pri oblikovanju Lahovega sina nehote podlegli sugestiji etično čistega človeka — Maksa in da je bil ta vpliv malo ploden. Cankarjeve figure kakor Maks, Jerman, Kantor so namreč zapustile svoje sledove v mnogih delih naše povojne dramatike. O njih razpravljam v še neobjavljenih nadaljevanjih svoje razprave. Kakor rdeča nit se vleče skozi našo povojno dramo problem negativne in pozitivne osebnosti in le redko kateremu se je po Cankarju posrečilo rešiti ta težki problem. Če se vi ne zavedate vpliva Cankarjevega Maksa na Lahovega sina, je to bolj značilno za vašo avtokritiko kot za mojo kritiko. — »Ne le globoko človeško, tudi simbolično je to nasprotje med očetom razvratnikom in sinom, ki kliče iz svojega čistega srca po višji pravstvenosti« pravite in mi očitate, da nisem razumel bistva vaših »Viničarjev«. Tako nasprotje je morda res živelo v vaši zamisli, toda v vaši drami je to, žal, nekoliko drugače, kajti nosilca tega nasprotja sta vse prej kot globoko živa človeka, kaj šele, da bi njiju potencirana resničnost prehajala v simbol. Lahov sin je zmeden, nekoliko nervozen pubertetnik, kakor tudi sami priznavate — njemu podobni mladostniki so res služili za material mnogim študijam in romanom sodobne književnosti; o psihologiji mladostnika je nakopičena po knjižnicah obsežna literatura. Toda v dramski literaturi se take pubertetne osebe kaj rade ponesrečijo, kajti drama zahteva predvsem formiranih karakterjev ne pa neizoblikovanih, anarhičnih, ki so šele v nastajanju. Pubertetniki so mogoči edinole v psihološko analitični drami, kakršna je n. pr. Hauptmannova »Michael Kramer«, deloma Čehovega »Utva«, Begovičeva »Pustolovec pred vrati« ali nazadnje Wedekindova »Frühlingserwachen«, kjer dramatiki na zelo fin in diskreten način obravnavajo psihologijo mladostnika. Kaj pa naj sodim o vaši drami, kjer ste poskušali iz nezrelega, boleznega pubertetnika napraviti nekakšnega glasnika svoje etike in svojih idej. Ali ni prav ta težnja morala upropastiti celotno koncepcijo vašega dela? Da ste ostali samo strog in objektivni analitik, da niste poskušali idealizirati in simbolizirati, bi verjetno dosegli mnogo več. Če sem označil Lahovega sina z maksovskimi, jermanovskimi, leonovskimi pozami, sem s tem povedal, da je njegov osebni problem podoben problemu vseh teh Leonov, Maksov in Jermanov, ki se vsi bore z obdajajočo jih družbo za višjo etično zavest, povedal sem pa tudi, da se njegova osebna problematika izživlja predvsem v pozah in frazah. Toda, tu smo pri vašem nadaljnjem očitku, namreč, da je moja kritika literarna. Zdi se mi, da je imel Skerlić prav, ko je dejal, da se o literarnih stvareh ne da drugače pisati kot literarno. Kritika je namreč namenjena v prvi vrsti publiki, ki ima neki minimum literarne izobrazbe.

In da se nazadnje dotaknem še zadnje serije očitkov: suverenosti, šablone, nepoznavanja dramske abecede. Hm. Poglejmo, zakaj ste vse to tako širokopotezno stresli name? Ker trdim, da ste premalo dosledni v oblikovanju karakterjev, ohlapni v gradnji dejanja, da zamenjujete notranjo dramatičnost s hrupnimi izbruhi in nastopi. Vsaka sodba o literarnih stvareh je do neke mere subjektivna in vključuje možnost zmote in krivičnosti. Velika dela so preživela vse bežne, krivične, zmotne kritikastre — upajmo, da bo vaša drama eno izmed njih.

Vladimir Pavšič

NOVI PRISPEVKI K PROUČEVANJU SOCIALNIH PROBLEMOV SLOVENSKE VASI. V zadnjem »Zvonu« smo poročali o Möderndorferjevi knjigi »Slovenska vas na Dolenjskem« ter izrazili željo, da bi se socialna struktura našega podeželja še nadalje temeljito in sistematično raziskovala. Danes nam je spregovoriti o dveh publikacijah, ki pomenita lep donesek v naznačenem smislu.

Prva med njima je brošura Jožeta Kerenčiča, *Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica*h (Maribor 1939, Ponatis iz revije »Obzorja«, letnik 1938, št. 1—12). Sodobna agrarna kriza je pri nas najbolj zadela vinogradniške kraje. Ni čuda. Prav posebna posestna in socialna struktura, zlasti pa izmikanje in propadanje nekdanjega konsuma naših vin, vse to je pač prispevalo svoje, da so se v naših vinskih gorica h vse te današnje nadloge kmečkega življa stopnjevale do nevzdržnosti. Čisto logično je, da se je prva agrarno-sociološka študija iz našega podeželja porodila v vinorodnih Halozah, kjer je že pred nekaj leti Fr. Zgeč zapel svojo žalostno pesem, ki pa žal ni pesem, temveč trda resnica, razbijajoča vse iluzije. In če je istočasno z Möderndorferjem, odnosno še pred njim, Kerenčič pričel pred nami razkrivati porazni obraz našega najbolj intenzivnega vinorodnega ozemlja, Jeruzalemskih gorica h, je to najbolj vidni znak, kje ta obraz naravnost kriči k razkritju in k zdravljenju.

Kerenčičeva študija je polna, prepolna številka. Očitali so ji pomanjkanje prave statistične metode in pomanjkanje evolucijskega pogleda na problem. Morda do neke mere po pravici, zlasti glede drugega. Saj res iz nje ne izvemo ničesar o tem, kakšno je n. pr. bilo stanje pred nastopom krize, ali celo pred svetovno vojno, dali se je ona za naš tamošnji živelj porazna posestna struktura po osvobojenju poboljšala, ali morda celo stopnjevala. Kerenčičeve številke pa nam vendar mnogo povedo. Povedo nam predvsem, da le 56% površine pripada samim gospodarstvom iz Slovenskih gorica h, skoraj 10% pa je pripada celo inozemcem, predvsem seveda avstrijskim Nemcem. Vinogradov je celo le 30% v domači lasti, vse ostalo posedujejo zunanji lastniki, med njimi 17% inozemci, ki jim je naš viničar samo poceni delovna moč. Lepo število domačih lastnikov je tako brez vinograda. Vsi večji vinogradi (nad 4 ha) pa dajejo svoj dobiček, v kolikor je danes o tem še mogoče govoriti, ven iz Jeruzalemskih gorica h. Ta velika zemljiška gospoda, ki je le v majhni meri domače krvi, ima 37% vse produktivne površine in 57% vseh vinogradov v svoji lasti. V kmečki lasti je le 43% vinogradov, od tega pripada le 23% kmetom iz gorica h. To so samo glavni podatki, poleg njih pa obsega študija še izčrpne preglede po posameznih katastrskih občinah in posestnih kategorijah, številke, ki so morda ponekod res še preobilne, morda premalo pregledno urejene in izčrpno komentirane, katerih vrednost pa je vendar že v tem, da jih imamo zbrane in objavljene kot osnovo za vsa nadaljnja proučevanja in za bodoče primerjave z drugimi našimi predeli in časovno drugimi prerezi. Posebno pa je važno, da imamo pred seboj povsem neprikrito in tehtno dokumentirano sliko o današnjem stanju v enem naših predelov, ki so v gospodarskem in nacionalnem pogledu najbolj ogroženi. Ta slika nam potrdi, da ni nič kaj preuranjeno posplošiti pesimistični pogled iz Zgečevih Haloz tudi na vsa ostala slovenska vinorodna področja, četudi so morda po prirodi nekaj ugodnejša. Kerenčičevi »zaključki« na koncu so spričo tega utemeljen memento, dasi njihov dovršen del prestopa okvir študije in njene dokumentacije.

Škoda, da je Kerenčič ponatisu dodejal tehnično nemogočo in stvarno nepomembno skico. Z istimi sredstvi bi se dalo doseči mnogo več stvarne ilustrativ-

nosti glede samih zemljiških odnosov, kakor tudi več zgolj topografsko-orientacijskega učinka. —

Problemom slovenskega kmetijskega gospodarstva na splošno je posvečena druga publikacija pod naslovom *Socialni problemi slovenske vasi* (Ljubljana 1938, v 2 zvezkih), s katero se nam je predstavil novi Socialno-ekonomski institut v Ljubljani. Težko se je iznebiti vtisa rahlega razočaranja, ki ga doživimo, ko publikaciji pregledamo in se vprašamo, kaj smo od njih po napovedih pričakovali. S tem nočemo zmanjševati pomena in tehtnosti najrazličnejših podatkov, stvarnih ugotovitev in smernic, ki jih v obeh knjigah najdemo. Ali v načelu nas nehotе nekoliko moti, da publikacija ne skuša prestopiti okvira objavljenih referatov s kmetijske ankete, prav tako pa, da je domala cela prva knjiga dobeseden ponatis že drugje, in to nedavno, (v knjigi »Zdravje v Sloveniji«) objavljenega besedila.

S to pripombo ostane seveda nedotaknjena vsa stvarna vrednost obeh študij dr. Iva Pirca, ponatisnjenih v prvi knjigi. To sta študiji o »Asanaciji naselja« ter o »Prehrani prebivalstva«, sestavljeni na osnovi dolgoletnih avtorjevih lastnih opazovanj, izkušenj in naziranj. Iz njih se nam zopet pokaže presenetljivo neugodna slika o stanju naše vasi in o življenju njenega prebivalstva, slika, ki ni v skladu z običajnimi pojmi o visoki civilizacijski stopnji naše vasi. Malo nas začudi n. pr., da nas avtor opozori na to, da je pridobivanje pitne vode marsikje pri nas še vedno tako primitivno kakor ob prvi naselitvi, da ima le 13% prebivalstva Slovenije vodovodno vodo, dočim bi jo moralo imeti vsaj 30%, da bi bili varni pred nalezljivimi boleznimi. Ni razveseljivo, da mora avtor še poudarjati, da je naša kmečka hiša najmanj tako potrebna, da si jo ogleda higienik, kakor da jo prouči arhitekt ali etnograf; da mora ugotavljati visoko stopnjo nezaupanja, s katerim se mora boriti zdravstveno delo, strah zdravnikov pred deželo itd.; da podčrtava povsem nezadostno higiensko ureditev naših tujskoprometnih krajev; da biča pomanjkljivo prehrano, ki vedno niti ni posledica pomanjkanja, temveč tudi skoposti in nevednosti; da izračuna, da mora bivša Kranjska uvažati eno tretjino žita; da marsikje krompir nadomestuje kruh; da je koruzni kruh razen pri nas doma le še ponekod v Italiji in na Balkanu; da je četrtnina kmečkega prebivalstva stalno navezana na postranski zaslužek, druga četrtnina pa je v stalni nevarnosti, da radi slabe letine nima kaj jesti; da je nujno potrebno izboljšanje ljudske prehrane predvsem v kvantiteti, pa tudi v kvaliteti, zlasti kar se tiče pripravljanja hrane.

Po obsegu skromen, a nov in tehten je tretji prispevek v prvi knjigi »Socialnih problemov«, to je Fr. Baša referat »Življenjski nivo kmeta«. Baš je uprl svoj pogled tudi v zgodovino in nam o tem pripoveduje jako zanimive stvari. Poudarja, kako zelo nizek je bil civilizacijski nivo našega kmeta vse do najnovejše dobe; dvignila ga ni niti zemljiška odveza, temveč ga je celo poslabšala, ker mu je vzela strokovno gospodarsko vodstvo. Nivo se je dvignil le v najnovejši dobi in še to samo v razmeroma majhni, teritorialno ali socialno od kmetске mase ločeni plasti, ki jo Baš označuje z nazivom »pomeščanjeni kmet« in ki je tudi v prehrani bližja meščanu nego pravemu patriarhalnemu kmetu. Slednji je pri nas pod nivojem povprečnega srednjeevropskega kmeta. Torej še ena malo razveseljiva analiza, žalosten posmeh romantičnim, pa še ne mrtvim deklamacijam o naši kmetški »idili«, o kmetškem »stebru«, o civilizaciji našega podeželja, tej samo površno postavljeni sprednji kulisi.

Druga knjiga »Socialnih problemov« obravnava našo poljedelsko delovno moč, torej tudi poglavja, o katerih se je doslej pri nas malo ali nič pisalo. Prva je

študija Filipa Uratnika »Poljedelsko delavstvo v Sloveniji«, ki nam predstavlja in klasificira ves oni naš kmetijski proletariat, ki smo ga doslej tako malo upoštevali: kmečke posle, dninarje, viničarje, majerje, kočarje in kakor se že imenujejo. Iz študije izvemo, da cela tretjina našega poljedelskega prebivalstva dela na tuji zemlji; to so zlasti oni, ki izhajajo iz malih kmetijskih posestev (pod 5 ha), ta pa so pri nas žal zelo številna. Razdrobljenost posestev se znova pokaže kot ena glavnih nesreč našega kmetijskega gospodarstva. To velja zlasti za vzhodno Slovenijo, kjer je ravno radi tega največ previška delovne sile, posebno v vinogradništvu. S tem v zvezi je zanimiva ugotovitev, da je zaposleno v slovenskih vinogradih povprečno 60.000 oseb, več kot v gozdovih in na žagah. Pri tem nam misli nehote zopet uidejo k Zgeču in Kerenčiču.

Uratnik naniza nato še vrsto gospodarskih analiz, sicer brez pravega logičnega reda, pa vendar s točnimi in dokumentiranimi ugotovitvami. Bavi se z donosnostjo poljskega dela, pa zopet posebej z vinogradništvom, kjer se povzpne do zelo potrebne trditve, da so krediti in investicije za obnovo vinogradov gospodarsko pomembnejši od onih za ceste. Podaja sliko o gibanju prebivalstva v Sloveniji ter poudarja neizbežnost našega izseljevanja, trajnega in sezonskega, ki pa bi se vendarle dalo omejiti s pravilnejšo razporeditvijo in izrabo delovne moči. Izčrpno so obdelane mezde in življenjski nivo poljedelskega prebivalstva ter problemi zaščite poljedelske delovne moči ter njenega socialnega zavarovanja. Študiji so dodani obsežni in izčrpni statistični pregledi, značilen dodatek pa sta ji še izvlečka iz Zgečeve in Kerenčičeve študije.

Uratnikovo razpravo dopolnjuje še referat Hrvoja Maistra »Zaposlitev kmetijskega prebivalstva«. Na osnovi zanimivih in kritičnih, dasi včasih iz razumljivih razlogov še močno hipotetičnih kalkulacij, pride avtor do zaključka, da je pri našem kmetiskem prebivalstvu neizkoriščenih na leto čez 22 milijonov delovnih dni, kar pomeni v poletni dobi nekako 43.000 delovnih moči, t. j. 10% vse tedaj razpoložljive poljedelske delovne moči. Zlasti močna je ta neizkoriščenost na severovzhodu, odtod veliki odtok sezonskih delavcev. Vsa ta neizkoriščena moč predstavlja torej dejansko preobljudenost slovenske zemlje; zato se nujno mora seliti v mesto ali izven meja. Naloga naše agrarne politike ni torej samo v povečanju donosa kmetijskih panog, temveč tudi v smotrni zaposlitvi delovnih moči. Saj vemo, da marsikje v Sloveniji polja pogrešajo delavcev. Razen tega bi se dobršen del odvišne moči mogel porabiti v javnih delih in nekaterih domačih obrtjih, sploh v nekmetijskih panogah. Tudi Maistrovi računi nam torej pokažejo, da sama zemlja kljub najsmotrnejši ureditvi ne bo mogla nikdar več rediti vsega našega ljudstva: njegov prevešek mora nujno v svet, v mesto, v industrijo. In če se zapre svet ter odseli industrija?

Vse študije »Socialnih problemov« se končajo s praktično uporabljivimi smernicami za socialno-politično delo, v kolikor se tiče agrarnega delavstva. Dajati smernice na osnovi znanstvene proučitve obstoječih razmer, je smisel in namen Socialno-ekonomskega instituta. S tega vidika bi njegove publikacije ne bile samo znanstvene študije, nego tudi delovni programi. V tej smeri nudijo »Socialni problemi slovenske vasi« solidno osnovo in začetek.

Svetozar Ilešič

A. V. ISAČENKO: NAREČJE VASI SELE NA ROŽU. Izdalo Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani 1939. Po Tesnièreu in Maleckem je Isačenko že tretji tujec, ki je v dobi po vojni napisal obširno študijo iz področja slovenske dialektologije, je pa prvi, ki je svoje delo tudi natisnil v Ljubljani na slovenskem jeziku.

Avtor je po rodu Rus, po študiju pa učenec kneza Trubeckoja na Dunaju. Že preje je objavil nekaj razprav o slovenskih dialektih na Koroškem. S podporo dunajske akademije znanosti je zbiral v Rožu dialektološko gradivo, ki ga je deloma porabil tudi v svoji novi knjigi.

Pri nas je novost vsestranska monografija o govoru ene same vasi. Večina dialektološkega gradiva, kolikor je sploh objavljenega, je raztresena po časopisih in ponavadi se omejuje samo na posamezne glasoslovne pojave. Isačenko je poizkušal zajeti lokalni govor v celoti, ne samo glasoslovno, ampak tudi njegovo morfološko in leksikalično strukturo, z vsemi socialnimi in historičnimi osvetlitvami, s katerimi more računati dialektolog pri današnjem stanju slovenistike.

Avtor si gotovo ni samo slučajno izbral za svojo študijo govora vasi Sele na meji med rožanskim in podjunskim dialektom, saj spada ta vas med najbolj izolirana slovenska naselja na Koroškem. Vas leži v gorski kotlini komaj dvoja dva kilometra zračne črte od državne meje pod stenami Košute. Predgorje Karavank jo loči od Borovelj in od Drave, stik s Podjuno ji zapira Obir in v tako odmaknjenem gorskem kotu je mogel lokalni govor razviti marsikatero značilno posebnost, ki more zanimati dialektologa.

Kot v vseh slovenističnih razpravah, ki so jih napisali tujci, je tudi v Isačenkovi knjigi mnogo osvetljav in teoretičnih razlag, ki bi sicer dobro služile za informacijo drugje, pri nas pa so dovolj dobro znane in bi v slovenski prireditvi lahko odpadle. Za nas je dragoceno samo novo gradivo in novi pogledi, deloma tudi metoda, s katero se slavist tuje šole loti naših problemov.

Isačenko je začel delati s solidno znanstveno pripravo. V fonetični transkripciji se je ravnal verno po Ramovšu, tako da nam njegovih znakov ni treba šele prilagojevati, kakor v marsikaterem tujem slovenističnem delu. Tudi zaznamkom akcenta ni mogoče očitati bistvenih napak. Knjiga je razdeljena v poglavja o glasoslovju, morfologiji in leksikaličnem gradivu. Poglavlje o glasoslovju, ki zavzema skoro dve tretjini celotnega obsega knjige, je deljeno v dva dela, deskriptivni in historični.

Za ugotovitev besedne in stavčne intonacije v prvem delu si je avtor izbral pri nas še ne uporabljeno fonološko metodo. Fonologija, kakršno posebno goji praška šola, ki ji pripada krog ruskih emigrantov na Češkem in tudi nekaj čeških in hrvaških slavistov in lingvistov, poizkuša s subjektivnim grafičnim ali kakor sami pravijo strukturalnim opisom podati fonetično kombinatoriko, ritmiko in melodiko jezika. Tukaj ni mesto, da bi se spuščali v razpravljanje za ali proti fonologiji. Metoda sama po sebi ni nova, toda marsikaterega pregorečega pristaša je že zavedla do popolnoma napačnih in naravnost nasprotujočih si zaključkov. Na vsak način je ta metoda preveč subjektivna, da bi človek brez rezerve sprejel njene rezultate, in ker je avtor tujec, je še bolj upravičen dvom, ali je vse prav slišal in zaznamoval. Sheme o rastoče in padajoče intoniranih besedah so že same po sebi sumljive, tem bolj velja to za slovenski dialekt, ki pozna vokalno redukcijo, katero so povzročile posebne intenzitetne razmere v nenaglašanih zlogih. Končni zlog utegne biti nekoliko zasopel, kar je v gorjanskih govorih tudi v drugih jezikih zelo pogost pojav; morda, toda težko verjetno, bi mogel biti v nekaterih akcentskih kategorijah intenzitetni višek šele na začetku končnega poakcentskega zloga, če pa govori avtor o muzikaličnem višku na koncu besede, se mora pač sprijazniti z mislijo, da mu nihče, kdor ima količkaj ušes za jezik, tega ne bo verjel. Pravtako problematična so tudi izvajanja o stavčnem akcentu. Edini dokaz za take trditve je živa govorica in to, kar danes vemo o vzrokih

glasoslovnih in akcentskih pojavov v slovenskih dialektih, ki so zasegli tudi selski govor, nasprotuje Isačenkovi fonološki izvajanjem.

Pri vokalizmu so za slovenske kvalitetne stopnje oznake kot n. pr. »italianska« in »palatalna« nekoliko tuje in tudi nezadostne. Glas *ě* je bržkone zelo napet, toda še frontni vokal, kot v večini koroških govorov. Sicer pa je transkripcija vokalnega sistema posneta po Ramovševi Dialektologiji in ne prinaša nič novega; predvsem pogrešam natančnejše določitve kvalitetnih stopenj posameznih vokalov. Pri opisu konzonantizma je avtor nekoliko preveč shematičen. Spirantizacijo labialnih in dentalnih zapornikov v izglasu je pač mogoče slišati sem in tja pri posamezniku, toda ne morejo biti regularni členi normalnega glasovnega sestava. Vokalna redukcija je seveda zasegla tudi konzonante, kot v vseh slovenskih govorih, ki jo poznajo, oslabitev zapore pa je regularna povsod v podobnih pozicijah. Stadij bilabialne in labiodentalne spirantizacije je treba smatrati samo za prehode in individualen pojav. Ako bi bil regularen, bi to privedlo še do marsikaterih drugačnih izprememb v konzonantizmu, ki jih pa selski govor ne pozna. Glas *q* ni laringalen, ker je zapora tvorjena na farinksu ali celo na zadnjem mehku nebu. Popolnoma odveč pa je bila delitev konzonantov v normalne in intenzivne, ker so razlike preneznatne, ne vplivajo niti na barvo niti na naravo glasu in se kot take izkažejo le kot različne stopnje intenzitete zloga. Geminacij, ki so nastale radi ojačene vokalne redukcije v hitrem govornem tempu, ni mogoče primerjati z geminacijami, ki se včasih pojavijo v severnih slovanskih jezikih, kajti reducirani vokal je pri njih vsaj nakazan, če že ni artikuliran.

Historični del je dosledno posnet po Ramovševih izvajanjih, zato bi ga avtor lahko skrajšal in se omejil samo na svoje gradivo brez obširnih in že znanih razlag, posebno še, ker ne prinaša takšnega novega gradiva, ki bi zahtevalo novih osvetljav. Seveda bi bil tako izredno skrbno izdelani historični pregled umesten v vsaki tuji izdaji, in ker Isačenko prvotno najbrže ni nameraval tiskati knjige pri nas, mu tega seveda ne smemo šteti v zlo. Historični del njegove razprave je kljub zanimivim rezultatom in tudi večinoma že znanemu gradivu vendarle dosedaj najpodrobnejši opis koroških govorov, ker pri razlagah ni upošteval samo selskega govora, ampak se je povsod oziral na ves rožanski teritorij.

Vprašanje je, je-li potrebno v študiji o lokalnem govoru posvetiti toliko prostora morfologiji. Ves sistem je itak splošno slovenski in bi zato zadostovalo naštet in pojasniti samo razlike v posameznih kategorijah. Če bi vsak slovenski govor opisali po Isačenkovi zasnovi, bi se gradiva po nepotrebnem nabralo toliko, da bi ga v življenju komaj prebral. Leksikalični del, ki je za lokalni govor gotovo zelo zanimiv, pa je v tej knjigi v primeri z drugim gradivom vsekakor preveč reven, ker našteva samo nekaj terminoloških kategorij in nekaj nemških izposojenk s socialno osvetlitvijo.

Pri tako podrobno zasnovani knjigi bi bilo potrebno stvarno kazalo, predvsem pa bi bilo treba več tekstov, dočim nam avtor nudi na koncu svoje knjige samo kratek primer govora. Avtorju se pozna, da je mnogo razmišljal o zasnovi dialektološkega zbiranja, toda prav tako, da se je ob svoji prvi knjigi šele učil organizacije dela. Kljub vsem takim pomankljivostim moramo knjigo uvrstiti med naše najboljše dialektološke študije in želimo, da bi avtor svoje delo nadaljeval.

F. Bezljaj

FRANCE KIDRIČ: ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA OD ZAČETKOV DO ZOISOVE SMRTI. S petim snopičem je prof. Kidrič zaključil prvi del svoje monumentalne »Zgodovine slovenskega slovstva«, ki obsega z vsemi dodatki

v celoti nad osem sto strani. Tako po znanstvenih vidikih in metodološkem ustroju, o čemer sem podrobneje razpravljal v oceni II., III. in IV. sešitka v »Ljubljanskem Zvonu« 1935 (672—677), kakor tudi po vsebinskih izsledkih pomeni to veliko delo v naši literarni zgodovini popolnoma nov, v odenke dognan oris slovenske slovstvene preteklosti od srednjeveškega pismenstva do Vodnikove in Zoisove smrti 1819. V njem je na osnovi ogromnega, doslej večinoma še neupoštevane gradiva in dokumentov dokončno prikazan naš tisočletni napor po izoblikovanju lastne individualnosti, nanizani so vsi historični momenti, kakor so na nas vplivali, in očitane vse osebnosti, ki so v malem ali velikem sodelovale pri tvorbi slovenske literarno-kulturne tradicije. Skoraj ni vprašanja, ki bi se ga ne bil avtor dotaknil, ni dejstva, ki ga ne bi bil kritično pretehtal in mu po njegovi stvarni vrednosti odkazal pravega mesta v celoti.

V petem sešitku nadaljuje prof. Kidrič z razpravljanjem o zadnjem razdobju Zoisovega mentorstva od leta 1813. do 1819. Pri pretresu korespondence preroditeljev ugotavlja zanimivo dejstvo, da niso gojili slovenski vodilni močje v tem času tako tesnih medsebojnih stikov, kakor bi bilo pričakovati. Se dragocenejši se mi zdijo avtorjevi razgledi po socialno-gospodarskih vprašanjih te dobe, saj so prav ta v nemali meri razgibavala tujino. Ni dvoma, da se revolucionarne ideje spričo stroge avstrijske cenzure niso mogle širiti v tisku, toda presenetljivo je odkritje, da iščemo tudi v korespondenci preroditeljev zaman dokazov, ki bi pričali, da bi se ti kakor koli ukvarjali s problemi, »ki bi obsegali več nego tolerirano regeneracijo slovenskega jezika ter usposabljanja njihove materinščine za višjo literarno udejstvovanje«. To dokazuje, da ni segel prerod v območje slovenskega kmeta, hlapca in delavca, ampak da se je izživil ločeno od tega trdnega narodnega temelja. Tudi za gospodarske probleme se preroditelji prav za prav niso zanimali, izjemo tvori ob Zoisu morda le župnik Šraj, toda njegov slovenski katekizem, v katerem se je povzpел do trditve, da je tretjega vnebovpijočega greha kriva tista gosposka, ki nalaga kmetu preveč tlake, je ostal v rokopisu, ker je cenzura zabranila tisk tako nevarnega dela.

Vse večjo pažnjo pa so v tem razdobju posvečali preroditelji slovenskemu šolstvu, dasi niso »skušali ohraniti ali izpopolniti vsega, kar so dobili pod Napoleonom«. Prof. Kidrič je temeljito opisal njihovo prizadevanje za osnovno šolo na kmetih in pri tem zlasti stvarno karakteriziral delo »glavnega borca« za slovenizacijo pouka, Ravnikarja. Kako so preroditelji skušali vcepiti kmetski mladini ljubezen do slovenske knjige, najzgovorneje pričajo Ravnikarjeve »Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi« in Jarnikova »Zber lepih ukov za slovensko mladino«, publikaciji, ki sta bili namenjeni za izvenšolsko čtivo. Zapletenejši kakor v ljudski šoli pa je bil problem slovenščine v srednjih in višjih šolah, kjer je bil ob nemščini glavni jezikovni namen latinščina. To stanje je vsekakor zaviralo razmah domače besede v tem kulturnem okolju, posebno ko ni bilo zanj dejansko nikakih pravih pogojev. Prof. Kidrič pa se ni omejil samo na splošno ugotovitev situacije, ampak je v odenke raziskal sodobno šolsko izobrazbo glede na predmete, snov in profesorje ter tako zarisal intelektualno ozračje tega razdobja. Obenem pa je tudi razbral vse, kar je dejansko oblikovalo duševno obzorje prav takrat doraščajoče Prešernove generacije — M. Čopa, Barage, Kastelca, B. Potočnika in vseh drugih — rodu, ki je v naslednji dobi tako visoko dvignil slovensko literaturo in kulturo. Pretežni del poglavja o šolstvu pa je avtor posvetil najvažnejšemu dogodku teh let, ustanovitvi slovenske stolice v Ljubljani, problemu, ki ga je že leta 1934. obširno obdelal na osnovi novih dokumentov v posebni razpravi v »Ljubljanskem Zvonu«. Naravnost dramatično so pisani od-

stavki, v katerih nam prikazuje podtalno borbo Ravnikarja, Kopitarja in drugih proti najsposobnejšemu kandidatu za to mesto, Vodniku, in zmago njihovega kandidata Metelka.

Neprimerno manj značilno pa je bilo delovanje preroditeljev na drugih kulturnih področjih, ki niso bila v taki tesni zvezi z njihovim osrednjim programom. Vse premalo so na primer skrbeli za uveljavljanje slovenščine v uradnem poslovanju, pa saj so se je izogibali razen v redkih primerih celo v medsebojnem dopisovanju. Tudi gojitvi domačega časopisja niso posvečali nobene pažnje, kar nemalo preseneča spričo tovrstnih poskusov v preteklosti. Prof. Kidrič je z natančnim pregledom tujejezičnih listov v naših krajih opozoril na dejstvo, da so preroditelji, če izvamemo nekaj slučajnih objav, popolnoma zanemarjali »objavljanje slovenskih pesmi ali slovenističnih člankov« v njih, dasi bi jim bilo to mogoče in bi bilo za naš kulturni napredek tudi izredno plodno. V isti meri kot pri časopisju so v tej dobi zaostajali za prejšnjimi desetletji tudi glede gojitve slovenščine v gledališču in društvih. Te pomanjkljivosti točno zrcalijo ožino in enostranost njihovega programa.

Književnost je bila slej ko prej najbolj prikladno sredstvo za uveljavljanje prerodne miselnosti. Osrednji oblikovalec slovenske besede je bil še vedno Valentin Vodnik, čigar prevodi, prireditve, izvirni spisi in pesmi nudijo pač največ stvarnih oporišč za ocenitev tedanje tvornosti. Prof. Kidrič se ni ustavil samo pri literarno zgodovinski fiksaciji Vodnikovih proizvodov, ampak se je poleg tega še poglobil v idejno, vsebinsko, snovno in oblikovno analizo njegovih del (n. pr. »Moj spomenik«, »Ilirija zveličana«, »Jeklenice« itd.). To mu je v veliki meri omogočilo končno ovrednotenje celotne njegove tvorne sile. Vodnik ni bil elementarna pesniška osebnost, ni zajemal iz sebe, ampak je bil le spreten verzifikator z zgolj racionalno izbistrenim čutom za oblikovanje. Zato se tudi na starost ni mogel okleniti novih literarnih vidikov, ampak je kljub rahlim romantičnim elementom v nekaterih umotvorih ostal zvest klasicistični doktrini, ki je bila pač že po vzgoji in tradiciji najbolj prikladna njegovi nadarjenosti. — Ob Vodniku je prof. Kidrič pregledal nato še tvornost vseh njegovih sodobnikov od najpomembnejših do najneznatnejših s pravilnim kritičnim odnosom do vrednosti njihovega književnega udejstvovanja. Pri Ravnikarju, ki je v teh letih »nepri-merno več prevajal nego samostojno in izvirno oblikoval«, je posebno tehtno ocenil jezikovno plat njegovega dela. Zanimiva je avtorjeva karakteristika Vese-lovih nemških pesniških prvencev in ovrednotenje njegovega slovenskega soneta »Potažva«. Medtem ko se je le kratko pomudil pri Debevcu, Šraju, Kuraltu in Zupanu, kar je razumljivo spričo šibke aktivnosti teh preroditeljev, je obširneje spregovoril o Staniču in Jarniku. Zlasti o poslednjem upravičeno trdi, da je bil ob Vodniku in Ravnikarju »najvplivnejši slovenski pisatelj« in celo edini med takratnimi verzifikatorji, ki je »laže oblikoval v vezani kakor nevezani obliki«. Precejšen del poglavja o književnosti te dobe je naposled namenil še Schneiderju, Šusterju-Drabósnjaku, Zupančiču, Dajnku, Volkmerju, Kopitarju in nekaterim drugim. Med vsemi ga je po problematiki oblikovanja najbolj pritegnil preprosti koroški kmečki verzifikator in avtor ljudskih iger Drabósnjak, čigar delo je v podrobnosti pregledal in dokončno kritično ovrednotil. Tako po estetsko-literarnih kakor narodno-kulturnih vidikih je v celoti sprejemljiva naslednja Kidričeva sodba o tem sicer prirodno nadarjenem, a slovstveno kaj malo pomembnem tvorcu: »Kdor išče kamenčkov za razlago dejstva, da se na Koroškem ni po-nemčilo še več Slovencev, kakor se jih je, in da slovenska narodna pesem živi med koroškimi Slovenci še tako krepko življenje, kakršnega nam kažejo njihovi

zbori, ne more iti mimo Drabosnjaka, pa najsi je to še tako primitiven kmečki oblikovatelj, ki mu zgolj estetskih vrednot v literaturi res ni bilo nič mar.»

Svojevrstno pa je po idejnih zaključkih in sintetični opredelitvi celotnega preprodnega gibanja od 1750 do 1819 poslednje poglavje z naslovom »Ob petdesetletnici prve slovenske prerodne manifestacije«. V njem je avtor z višinske perspektive razbral temeljne značilnosti tega razdobja, ideološko opisal čas, ovrednotil po stvarnih historičnih načelih njegovo celokupno prizadevanje in podčrtal pojave, ki kažejo glede na preteklost vzpon, napredek ali pa zastoj ali upad. Preprodna doba izpričuje v vseh najvažnejših kulturnih in literarnih področjih tako samosvoj pozitiven razvoj, da pomeni povsem nekaj novega, svojevrstnega, v sebi zaključeno enoto. Položila ni le temeljev za razmah slovenskega šolstva, obogatala ni samo cerkvenega repertorija, zaznamenovala ni le začetnih uspehov v časopisju in znanstvenem raziskovanju domače preteklosti, prebudila ni samo jezikovno-narodne zavesti, ampak je tudi prva v resnici usposobila slovensko besedo za pesniško izražanje, ustvarila ob tujini prve dramske vzorce in podala prve poskuse v prozi. Najsi ni segel nobeden naših tedanjih verzifikatorjev in pisateljev do umetniških višin, vendar so vsi s svojim delom neizpodbitno dokazali, da je tudi slovenski jezik v zboru drugih velikih in malih jezikov sposoben za literarno oblikovanje. Spričo teh ugotovitev ima prof. Kidrič prav, ko trdi v uvodnih odstavkih tega poglavja, kjer utrjuje svoje periodizacijsko načelo in utemeljuje svojo oznako te dobe, da so hoteli predstavniki teh desetletij »preroditi tako jezikovnokulturno prakso na Slovenskem kakor tudi slovenski knjižni jezik sam« in da so s tem začetniki nove dobe v slovenski literaturi.

Peti snopič pa obsega razen tega še tri važne dodatke, s katerimi je dobila »Zgodovina« svoje neobhodno znanstveno dopolnilo. V obsežnih »Opombah« je avtor zbral vso važnejšo literaturo o svojem predmetu in v tej zvezi na mnogih mestih z dokazi ovrgel razne napačne trditve ali nepodprte sklepe predhodnikov. Pri še nerešenih problemih pa je opozoril na različna mnenja in opredelil svoj odnos do njih. »Seznamu osebnih imen«, ki ga je sestavil asistent slovenskega instituta v Ljubljani Z. Bizjak, je priključil končno še nadvse potrebno »Stvarno kazalo«, v katerem so zaznamovana vsa kulturna, literarnozgodovinska, politična, ideološka in estetsko oblikovna vprašanja, ki so značilna za ta stoletja naše preteklosti.

Po vsebinskem bogastvu, znanstveni dognanosti in idejni enovitosti je »Zgodovina slovenskega slovstva« prva res vsestransko dovršena sinteza našega literarnega razvoja od šestega do začetka devetnajstega stoletja. Kidričevo delo pa se ne odlikuje samo po smotrni razvrstitvi snovi in logični periodizaciji obdobj, o kateri lahko trdimo, da je definitivna, ampak tudi po ostrem kritičnem odnosu do predmeta, po jasni stilizaciji problemov in domišljeni opredelitvi tokov in gibanj na podlagi modernih historičnih načel. V skladu s temi lastnostmi njegovega duha je svojstven tudi njegov znanstveni izraz, ki zavrača vsako retorično vznesenost in navdušeno patetiko, ampak je stvaren, predmetno točen in jasen. V vsakem pogledu pomeni Kidričeva »Zgodovina« višek našega povojnega znanstvenega iskanja in ustvarjanja, trden vogelni kamen v duhovni stavbi, ki jo imenujemo slovenska kultura.

Anton Ocvirk

RUDOLF KRESAL: »ŠTUDENT ŠTEFAN«. PREPOVEDANA MLADOST. So knjige, o katerih je težko izreči sodbo, kajti njihove dobre in slabe strani se tako prepletajo med seboj, da je kritični bralec večkrat v precejšnji zadregi. Ena takih knjig je, sodim, tudi roman Rudolfa Kresala »Študent Štefan«.

v kolikor sploh moremo tako imenovati na 700 strani razpotegnjeno zgodbo. To naj bi bil, kakor lahko sklepamo že po naslovu, roman neke osebnosti, nekega mladega človeka, študenta, analiza mladostnika in njegove generacije, apologija, kakor se je izrazil pisatelj v polemiki s svojim kritikom, rodu, ki mu pripada avtor sam. Vendar, za psihološki roman mladostnika, kakršnega je gojila povojna pripovedna literatura, zlasti nemška, se Kresal vse prerad vdaja patetičnosti, čustvo ga vedno znova spelje s seboj in včasih tako daleč, da povsem izgublja oblast ne samo na konstrukcijo romana, marveč tudi nad psihologijo oseb, ki vse prerade izražajo ne svoja, marveč pisateljeva duševna stanja, ne svoje, marveč pisateljeve bolečine in ideje. Za roman generacije je Kresal vse premalo široka, premalo epska natura, kajti roman generacije je obširna zgodba mnogih ljudi, različnih miselnih svetov in značajev, ki pa jih vendarle veže usodnost, ki jo nosi v sebi demon časa. In taka snov zahteva močnega pripovednega talenta in psihološkega duha. Pisatelj mora imeti globoko, pronicavo razumevanje za časovno usodnost, za »caractère essentiel« tega časa in miljeja, v katerem se njegova generacija izživlja. Kresal pa je v opisovanju teh prvin vse preveč abstrakten, skop pa je tudi v izbiri oseb, ki naj bi v sebi vtelešale karakteristične poteze in stremljenja nekega rodu. Tri osebe, ki nastopajo v romanu, od katerih sta dve proletarskega in ena meščansko aristokratskega porekla, me niso mogle uveriti, da je v njih inkarniran duh Kresalove generacije. Prav tako me ni mogla o tem prepričati študentka Ani, s povsem svojstveno življenjsko zgodbo. Kajti osebe takega romana naj bi bile tipične in to ne le po svojih značajih, marveč tudi po socialnih okoliščinah, iz katerih so izšle, a te so pri nas že tako diferencirane, da jih ne moremo reducirati na kratko formulo: proletarijat — buržoazija. In tako si tega dela tudi ne bi upal imenovati apologijo neke mladine, saj ta mladina v njem nikjer resnično ne zaživi v vsej širini svojega človeškega in duhovnega življenja. Osebe, ki jo zastopajo, so skoro sami izjemni karakterji, z izjemnimi življenjskimi usodami.

Vsebina Kresalovega romana je prav za prav v tihem nesporazumu z njegovo sorazmerno precejšnjo obsežnostjo, reči hočem, da se na toliko straneh vendarle malo dogaja, da je vanje natrpanih mnogo besed, pa manj resničnega življenja. Prva poglavja, to je nekako sto strani, zavzema zgodba male Ani, ki se ji je oče obesil, potem ko je v obupu požgal tovarno, in ji je mati v blaznosti pomorila vse bratce in sestrice ter jo pustila samo v življenju. To strahotno usodo omili življenje Anino pri dobrem stricu, železničarju in teti, ki skrbita z vso nežnostjo za njeno, zgodaj izpodkopano rast. Ti najlepši dnevi njenih mladih let se končajo s smrtjo njenih dobrotnikov, ki pahne mlado dekle v revščino, iz katere si pomaga z instrukcijami in mladostnim optimizmom. Medtem pa se je Ani razvila v bohotno dekle, ki razburja domišljijo svojih sošolcev, med katerimi je tudi Štefan Peternel, rudarski otrok, nadpovprečno nadarjen revolucionaren duh, ki si kmalu pridobi Anino srce in občudovanje. Toda v bistvu je le še nezrel mladostnik, ki ne zna zadovoljiti Anine bujne ženskosti in tako se ta razdražena od vina, cigaret in neprespance noči vrže v naročje prvemu zrelemu možu, ki ji zastavi pot, namreč svojemu profesorju Zelencu, v ostalem podli človeški kreaturi, ki brez vsake tenkočutnosti izrablja Anino stisko. Anino dejanje je sicer docela razumljivo, manj utemeljeno pa je njeno nadaljnje razmerje s človekom, ki ga iz dna srca prezira. Med Štefana in njo vrže to nenaravno razmerje senco popolne odtujenosti, Štefan živi samo še svojim idejam, ki ga spravljajo v konflikt s šolskimi oblastmi in policijo, hodi namreč med predmestni proletarijat, kjer se čuti doma, in sodeluje pri dijaškem lističu, ki vse prečito kaže svojo mladostno neugnanost. Medtem pa se mora Ani na posledicah svojega razmerja s profesorjem Zelencem zateči h

ginekologu, kar močno omaja njeno notranje ravnotežje in strašno prizadene Štefana, ki ji je v nesreči pomagal storiti ta korak. Štefan pa se v tem času zbliža z najinteligentnejšim svojih sošolcev, Arielom Šternom, nevrasteničnim potomcem degenerirane aristokratske meščanske familije, ki ga razganja nekaj romantičen demon razdora in cinizma; da bi Štefanu omajal njegovo revolucionarstvo in proletarsko samozavest in da bi ga odvrnil od Ani, ki jo sam skrivaj ljubi, ga uvede v svoj dom, kjer se Štefan na mah zaljubi v blede, histerično Gabrielo tako močno, da pozabi na svojo ljubezen do Ani. Toda zaradi čudnih notranjih kriz te gospodične ostane Štefan spet sam in sedaj začne znova iskati poti nazaj do Ani. V razmerju Štefan — Ariel je hotel pisatelj poosebiti dva principa, demokratični in aristokratski, zato nekam naivno poudarja v Štefanu vedrino in samozavest prebujajočih se množic na pohodu, v Arielu pa bolnost in nevrastenijo vladajočih kast v razkroju. Kot kontrast šternovski aristokratski hiši slika Kresal družnega zapitega delavca, kjer stanuje študent Štefan in kjer, kakor nekoč Ani z Zelencom, greši z gospodinjo. Tako poteka zadnje šolsko leto. Zelenca so medtem vrgli iz službe, ker so ga njegova dejanja preveč kompromitirala, toda tudi okrog Štefana se zanke vsebolj zatezajo: nazadnje je njegova študentovska kariera zapечатena, tudi očetovski opomini in prizadevanja profesorja Borštnika, v katerem je hotel avtor prikazati idealnega vzgojitelja z veliko inteligenco in moralno, ga ne morejo več rešiti; policija ga izsledi med štrajkujočimi železničarji, v katere strelja vojaštvo, in zahteva njegovo odstranitev iz zavoda. Ariel Štern, čigar kriza doseže prav v tem času vrhunec, konča svoje življenje s samomorom. Med vsemi temi dogodki igra manj pomembno vlogo Štefanov prijatelj Lučar, ki se med vsemi tremi edini reši iz katastrofe. In kakšna usoda je čakala tega revolucionarnega študenta Štefana? V epilogu nam jo avtor razkrije: padel je zadet od Rif — Kabilove krogle na begu iz francoske tajske legije. Usoda, ki bi tako močno moralno in idejno zrasle osebnosti, kakor naj bi bil Štefan, nikakor ne bi pričakovali. Roman je prepleten z nekaj postranskimi epizodami in v njem seveda nastopa še vrsta drugih manj pomembnih oseb, ki pa jih tu ne morem naštevati.

S tem, da sem navedel v tako bežnih obrisih vsebino romana, pa si bralec moje kritike še ne bi mogel prav predstavljati, kaj šele do neke mere doživeti njegovega specifičnega duha, njegovo svojstveno štimungo. Ves roman je namreč pisan z nekakšno vročično nervoznostjo, ki pa vendarle ima tudi svojo dobro stran — namreč precejšnjo čustveno in stilno razgibanost. Na nekaterih mestih se dejanje, ki je sicer razvlečeno in premalo koncentrirano okrog osnovnega problema, sprošča v baročnih dramatičnih scenah, o katerih pa bi lahko trdil, da kljub pisateljevemu prizadevanju, da bi jih obdal z nimbom globokega notranjega doživljanja, ostajajo le ilustrativnega značaja. Če sleherno beletristično delo, pa naj bo že umetnina ali ne, pušča v bralcu neko svojstveno štimungo ali podobo, potem mi je pustil Kresalov roman nekako tele, resda nekoliko bizarne vizuelne in akustične vtise: bučanje in hrumenje nečiste vode, ki se peni in divja v nekakšno megleno daljavo, kdo ve zakaj in kam, se včasih za hip umiri, da v njej zablisejo konture bregov in neba, drobne miniature obdajajočega jo življenja, potem zopet vzkipi v hrupen ples, da se čez nekaj časa znova ustali do obupnega, zadušljivega mirovanja. Sredi teh valov pa kriliho z rokami Kresalove osebe, hlastajo za zrakom in iščejo opore, kriče na pomaganje, potapljajo druga drugo in se pri tem histerično prepirajo in reže. Glej, tam je študentka Ani, s svojim bohotnim telesom se je oklenila ogabnega Zelenca, ki jo vleče s seboj na dno, lepa Gabriela Šternova z melanholičnim, prosojnim obrazom zablja Štefana v divji vrtinec in ga nazadnje pahne od sebe, bogve ali zato, da ga reši ali pogubi, in študent Štefan se je s hlastnimi, obupnimi

kretnjami zagrebel v prsi svoje nesrečne gospodinje, ki je prav takrat z nečim topim udarila ogabnega, pijanega moža v obraz, da je vsa ta strahotna voda še bolj nečista od krvi. Joj, in Ariel Stern, ali ne plava nad vsemi temi s satirskim smehljajem, majhen demon je, ki bolešno uživa ob pogledu na svojo blazno mater, kateri čudovita mesečina obseva voščen obraz, a nenadoma pretrga ta koncert glasov strašen krik zaklanih otrok in nad vsem tem kaosom ubira otožno pojočo harfo Rudolf Kresal. — Morda poreče kdo, da močno pretiravam in da to niso nikaki vtisi, temveč obrekovanje. Nikakor. Vsaka knjiga pušča v človeku neko svojstveno štimungo, kot sem omenil že zgoraj, in ta ostane v nas tudi takrat, ko smo že pozabili njene osebe in dejanje; Kresalov roman mi bo zapustil občutje nečesa nezdravega in boleznega.

S tem pa nikakor nočem trditi, da v Kresalovem obsežnem romanu ni marsikatega mesta, ki razodeva, da ga je napisal ne sicer nadarjen romanopisec, pač pa nadarjen novelist. In takih mest, ki bi jih mogel primerjati z njegovo znano, nad vse lepo novelo o vejici španskega bezga, ni malo. Naj navedem samo strani, ki opisujejo Anina otroška in prva dekliska leta, Stefanova prva dijaška leta, ko vlači skopemu stricu cizo na trg, nekatera mesta, kjer nastopa osebnost profesorja Borštnika, dalje razmerje med malo Nado in Štefanom itd. Kadar se reši Kresal svojega krčevitega patosa, tega oglušujočega hudournika besed, ki se ti izgube v spominu kot pena v zrak, takrat se vselej prikažejo zelo ljubke novelistične oaze polne lepote in poezije, objudene z ljudmi finih profilov in občutljivih duš. Toda kaj kmalu jih zagrne pod sabo patetični hudournik pripovedovanja. Taka mesta kažejo, kje je pisateljeva moč in pristnost in potrjujejo mnenje, da avtor ni ustvarjen za obširno epično pripovedovanje, marveč predvsem za novelo drobnih liričnih opazovanj in občutij, kakršno je gojil pred leti in s katero se je končno tudi lepo uveljavil v naši povojni literaturi.

Če je splošni smoter romana analiza značajev in njihov notranji razvoj, potem Kresal tudi v tem pogledu ni izpolnil svoje naloge. Razvoj male Ani iz otroka v zrelo dekle je relativno dobro podan, dasi tudi tu pogrešam psihološke ostrine in idejne prosojnosti dobrega pripovednika. Ves moten in anarhičen pa je notranji svet Ariela Sterna, o katerem bralec le stežka dobi neko zaključeno podobo, dasi se avtor na dolgo in široko mudi ob njem. Tudi osebnost Štefana Peternela je nekam abstraktna; navzlic avtorjevemu prizadevanju, da bi nam prikazal vso njegovo bogato čustveno in miselno dinamiko, nas notranji boji tega mladega človeka, ki naj bi po svoje posebej duhovno tragiko nekega rodu, puščajo hladne in nas ne prepričujejo. — Če je bil avtorjev namen pokazati bolešne krče neke generacije, ki ji je bila »mladost prepovedana«, ki ji je realnost branila polno in svobodno izživiljanje, potem nam bi moral z večjo miselno in predvsem epično silo analizirati in slikati elemente te realnosti, ves konkretum tega časa, da bi bralec resnično začutil moreči pritisk, ki tlači ta rod ob tla; le tako bi mogli podoživeti vso tragiko upora in zloma te mladine, le tako bi se nam približal njen notranji svet do otipljive razdalje. Sedaj pa nam revolucionarstvo Štefana Peternela izzevne vse preveč v prazno, čeprav lahko z njim intelektualno simpatiziramo, ker je namesto stvarnosti, proti kateri je naperjeno, pred nami nekaj bolj ali manj prazen prostor. Kajti, če hočeš podati idejno in človeško strukturo nekega nastajajočega rodu, moraš podati tudi fiziologijo družbe, v kateri se ta rod uveljavlja, ta družba mora zaživeti pred nami v vsej svoji materialni in moralni konkretnosti. In v ta namen ne zadoščajo le plaha namigavanja, ki se nanje omejuje avtor.

Zanimivo bi bilo analizirati literarne vplive, ki jim podlega pisatelj v tem delu. Dobo, v katero pada začetek Kresalovega pisateljskega razvoja, je pri nas obvia-

doval ekspresionizem, in v »Študentu Štefanu« je najti nemalo njegovih sledi. Prav tako se ni mogel povsem otresti literarne manire naše pseudosocialne beletrije, ki je pred leti kljub vsem svojim negativnostim opravila pomembno delo s tem, da je programatično uvedla socialno tematiko, a se je morala kasneje umakniti pred novim, manj naivnim, stvarnejšim socialnim realizmom. Poleg teh vplivov avtor seveda ni mogel docela mimo sugestije Knuta Hamsuna, ki ga je včasih dobro prevajal; in taka mesta, ki zažive v hamsunovski subtilnosti, so gotovo bliže Kresalovemu pisateljskemu temperamentu kot prizori, ki zaudarjajo precej po tavčarjanskem pseudoromantizmu. V mislih so mi scene iz Šternove hiše, ki so nekaka zmes osladnega pseudonaturalizma in pseudoromantike, kar pa je po svojih rezultatih eno in isto.

Da zaključim. Roman Student Stefan ne predstavlja nekakšne sinteze dosedanjega avtorjevega pisateljskega in osebnostnega razvoja, marveč ima, po mojem, za pisatelja pomen kot akt nekakšne literarne katarze: odložiti je moral v delo vse, ali vsaj dobršen del tega, kar se je v teku let nabralo v njem in mu kot mučen balast zaviralo pot k zrelejšim stvaritvam. Rekel sem, zrelejšim stvaritvam, ki si jih od Kresala vsekakor obetam, kajti krivično bi bilo zanikati njegov talent, o katerem med drugim priča tudi ta roman. Dvakrat krivično pa je, če nekateri poročevalci preprosto briskirajo to njegovo delo, ki je med drugim pomembno tudi zato, ker z Jarčevim »Novim mestom«, Ljube Prenerjeve »Trojko« in najnovejšimi Novšakovimi »Dečki« predstavlja prve poskuse resne literarne analize slovenskega mladostnika.

Vladimir Pavlič

DELA OTONA ŽUPANČIČA. IV. zv. Akademsko založba. — Po treh zvezkih vezane en zvezek nevezane besede Župančičeve. Kakor da označuje to razmerje samo bistvo pesnikovo: trije deli poezije in en del proze, kolikor je treba in je dovolj, da se umetnik preveč ne iztrga in ne odtuji vsakdanjosti. Pa še ta proza je po večini precej pesniška. Teh osem in trideset člankov podaja na skoro dve sto straneh Župančičeve izjave o najrazličnejših slovstvenih pojavih od l. 1900 do l. 1932. Tu je pesnik marsikod še jasneje in določneje kakor v pesmih izpovedal svoje najgloblje in najvišje nazore o svoji in tuji umetnosti.

»Misli o Kettejevih poezijah« prinašajo tudi tehtne misli o eterskem, breztelesnem Gregorčiču in krepkem Aškercu, v Ketteju pa hvalijo mnogoličnost, moško energijo, klasični mir ustvarjanja in narodno podlago; zato je Kette »naš največji lirik najnovejše dobe«. To je bila prijateljska izjava v l. 1900, ki pa so jo prav Župančičeve zbirke do danes v marsičem omajale. — »O pesmih Aleksandrova« govori le zadnji dve strani tega sestavka, prej pa pet strani povsem svojevrstno riše slavno družabno gnojišče v stari cukrarni, iz katerega nam je pognalo nekaj prvovrstnih kulturnih cvetov, med njimi Murn-Aleksandrov. — »K Milčinskega pravljicam« dodaja Župančič svoje nazore o mladinskem slovstvu, ki naj bolj ko vse ostalo slovstvo sloni na narodnem; v bistvu je to bolj kažipot v boljše umevanje Župančičevih mladinskih zbirk kakor obsojanje nedostatkov v Milčinskem. — Priliko za veliko pesniško izpoved o naših največjih sta mu dali Ilešičevo »Cviete slovenskoga pjesništva« in Branka Vodnika »Izabrane narodne pesmi hrvatsko-srpske«.

Članki o tako neznatnih pesnikih, kakor sta Drabosnjak in Flegerič, kažejo, kako globoko riše Župančičev duh v drobne domače stvari na robovih slovenskega ozemlja. — V malo besedah je tesno zgostil Erjavčeve vrline. — »Nova kritiška metoda« je vesela satira zoper omejene kritike, kakršna bje iz pesnikovih napisov. — Ob »Padajočih zvezdah« je vestno pretehtal Gradnika, dvignil docela klena

zrna najviše in obenem tenko prisiuhami zapadnemu, ne več neskaljenemu obmejuju. Najbolj ceni motive iz Istre. — S prijateljem Draganom (Šando?) in z dr. Pavlico razdere par duhovitih, moških, nepopustljivih o skritih čarih našega ritma, ki jim aritmični doktrinarji ne morejo do živga. — Kratko, pa zelo značilno in jedrnatu zahtevo mu je izvalil »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino«: »Zakaj je naše slovstvo tako siromašno visokih idej, tako prazno promikavih pogledov v našo sedanost in bodočnost, zakaj oblikuje naš pisatelj tako poredkoma svojo dobo in družbo, zakaj se skoro bojazljivo izogiba perečih vprašanj, ki nam gredo v živo, in se rajši trudi na vse kriplje, kako bi z večjo ali manjšo spretnostjo piehko zabaval skromnega čitatelja?« (Str. 72). Lék za to bolezen: »Prepričan pa sem v dušo, da je pisatelj ono križišče v narodu, skozi katero naj bi se najbujneje pretakale vse pozitivne pridobitve, ki jih rojeva naša duševnost; v njem naj bi se zbirale, pretvarjale in čistile ter prehajale iz materije v idejnost« (str. 73). — »Narodnost in historizem« daje prednost prvi, ker ni preobtežena s preteklostjo: »S tega vidika smo v Jugoslaviji Slovenci najnaprednejši in najmodernejši element« (76). — »Ivanu Cankarju« in »Slovo ob rakvi« sta dva pretresljiva klica zadnjemu vernemu drugu iz mladosti: »Razumi nas vse, ki te nismo mogli razumeti« (78). — Obe »Besedi o Prešernu«, ljubljanska in mariborska, nista dolgi, a spadata k najglobljim mislim te knjige, mislim našega največjega sodobnika o največjem predniku. — Brž nato približe o Levstiku: »France Levstik ni za našo prozo nič več in nič manj nego Prešeren za vezano besedo: temelj in vogelnik« (94).

Naše slovstvo, tako mlado in kratkotrajno, pozna več hudih črkarskih pravd, ki so razvzemale rodove in cepile duhove. Taka pravda s črkogrizi je zajela tudi Zupančiča; kakor je nekoč Prešeren pomel z Metelkovci, tako je v naših dneh Zupančič z njimi mlajšimi »elovci«. Branje te Zupančičeve »Nove pisarije«, ki ji je ime »Slovenski jezik in gledališče«, drami v človeku nepopisno, že kar tvorno jezikovno slast. Dopolnjuje jo »Pismo o slovenščini na odru«: »V slovenščini je shranjena vsa skrb in gorečnost naših reformatorjev, ves up in strah Prešernov, vsa šegavost mladega Levstika in grčavost njegovih poznejših let, eleganca Stritarjeva, otožnost Gregoričeva, borbenost in tišina Cankarjeva, jedranje Aleksandrova, melodioznost Kettejeva« (146). Kakšna vrzel, ker ni Zupančiča v tem stavku! Pa je ni lahko zadelati, ker bi bilo treba za točno označbo njegovega jezika upleniti našim slovarjem najviše pojme, a bi označba bila še preborna.

Do takih jezikovnih pretresov je privedel Zupančiča njegov tesni stik z našim gledališčem, ki mu je navdahnilo še več drugih sestavkov: dva o Cankarjevi »Lepi Vidi«, tej »slovesni veliki maši slovenske besede« (114), članek »Za narodov blagor« in »Pogovor o bodočnosti klasične drame pri nas«, ki »ni puščoba, temveč bujna lepota« (120), če ima igralec dar avtoplastike. Po svoje važen je »Kozarec vode«. Iz dela ob Shakespearu so pognali: »Shakespearov oder«, »Komedija zmešnjav« in »Petruchio, ob premijeri 'Ukročene trnoglavke', ki skušajo velikega Angleža približati našemu občinstvu. V »Charlesu Dickensu« občuduje Zupančič »vseljubezen in ga vzporeja z Dostojevskim«.

Zadnje četrtno knjige polnijo drobni dragulji, kakor »Nagel pogled v preteklost«, ki je obenem dragocen, a prenagel pogled v tisto tvornico šarih prvih vtiskov, kakršni so zgradili duševne temelje največjemu Slovencu naših dni. »Iz beležnice Pavla Kuzme« spoznavamo nadaljnjo rast te bogate duše, ki vse objema, kar je našega, in zna vse prekaliti v višjo vrednoto. Enako ceno imajo »Buddha in polži«, ljubka »Slovanska lipa na Vavilavskem trgu v Pragi«, troje stvari »Namestu predgovora« in modri ded Bistrogled, ki govori »Na božič 1915«, ali

»Tisti...«. Župančič vidi precej »Tistega, ki poblagoslovi vse naše stvari« v »Drju Janezu Evangelistu Kreku«, pa ga bo treba, zlasti glede naših najvišjih dobrin, prav toliko, če ne več, iskati v Župančiču samem.

Najdaljši je poslednji sestavek »Adamič in slovenstvo« in je obenem tisti, ki je dvignil največ hrupa. Adamiču, »fanatiku samovidstva«, je bilo dovolj devetnajst let, da se je čisto poamerikanil in prijel za tuje pero, ker za naše ne more več, da uspešno in sijajno osvetljuje ameriške prilike in neprilike. Župančiču ugaja na njem »pogum, stopati pred stvari s prvim očesom« (181). »Ves je prijet, a ne zajet. Kadar je doživel, je tudi preživel; ne sentimentalni v preteklosti« (183). Župančiču lahko vse priznamo in odobrimo, kar je vedrega in prijaznega zapisal o našem, doslej morda največjem, Amerikancu Adamiču, vendar nam vse to ne more zabraniti izpovedi, da nam je neštetokrat ljubši slovenski Župančič v vsem svojem titanskem, njega in nas bolečem otepanju na danem »tesnem in raskavem materialnem prostoru, na oglišču in terišču treh, štirih raznih kultur« (188), kakor še toliko poamerikanjenih in poangleženih Adamičev. Pripisek ovaja, da je ostala radi hrupa cela vrsta sestavkov pisatelju v glavi in po beležnicah. Župančiču bi res ne bilo treba biti tako rahlemu, da bi nas radi hrupa ukanil za celo vrsto dragocenih strani.

Če govorimo o nevezani besedi Župančičevi, naj znova poudarimo važnost njegovih prevodov. Klasiki naše proze obdelujejo vsak svoj omejeni izrezek iz naših utesnjenih razmer, vsak po svojem daru, značaju in moči, in se nujno gibljejo več ali manj v ponavljajočih se krogih svojega okolja. Župančičeva prevodna proza pa je po narodih, snoveh, svetovih in osebah tako mnogostranska, da nosi najširši svetovni pečat.

Štirje zvezki Otona Župančiča — štiri najslovesnejše velike maše slovenske besede. Našim jezikoslovcem in slovničarjem bi bilo priporočati, da jemljejo zglede za svoje razprave in knjige zlasti iz teh najzlahotnejših posod našega jezika, da zaneso z Župančičevo miselnostjo tudi njegove izraze, rečenice in besedne zveze med mladino in narod. Četrty zvezek je v svoji celoti najsodobnejša in najbolj slovenska »Ars poetica«, najvišji zakonik o pesništvu, ki ima za sodobnike popolno veljavo in bo naslednikom razgledni stolp po slovenskih kulturnih poljanah našega stoletja.

Andrej Budal

PUBLIKACIJE CANKARJEVE DRUŽBE. V času, ko se je večina slovenske književne produkcije organizirala tako, da je dostopna predvsem premožnejšim slojem in da je zaradi visokih cen nakup »elitno« izdane knjige že precejšnja žrtev, je treba tembolj pozdraviti delo naših knjižnih založb, ki so namenjene predvsem širokim ljudskim množicam. Nihče se ne upira, da so slovenske knjige okusno, včasih kar bogato opremljene, da jih marsikateri kulturni snob kupuje za okras svojih knjižnic, nasprotno, umetniška oprema dokazuje visok nivo naše splošne kulture; vendar se človek zamisli, ko se zave, da ogromna večina teh krasno opremljenih in tudi zato dokaj dragih knjig ne prodre zlepa trnjeve ograje, ki loči našo oficielno kulturo od naših kmečkih in delavskih mas, torej od tistih plasti, kjer bi morala temeljiti in kjer bi morala srkati življenjskih sil vsa naša duhovna prizadevnost. Ugovor, da se mora založnik ozirati predvsem na okus in potrebe čitajoče publike in da je te največ med malomeščansko inteligenco, pa bi težko vzdržal pred rezultati, ki bi jih dala dobra statistika o obiskovalcih naših javnih knjižnic. Videti je, da bi demokratizacija naše založniške politike ne obrodila samo kulturno, marveč tudi ekonomsko; spričo takih razmer je človek resnično vesel,

če dobi v roko kvaliteto knjigo in se zaveda, da je tej knjigi omogočena in usojena pot tudi med preprosto ljudstvo, če ve, da bo ta knjiga ena izmed redkih, ki bodo prodrele omenjeno trnjevo ograjo. In letošnje publikacije Cankarjeve družbe, ki z Mohorjevo in Vodnikovo poskuša držati most med slovensko kulturo in slovenskimi ljudskimi množicami, brez dvoma v polni meri ustrezajo nalogam in smotrom, ki jih naša stvarnost nalaga podobnim institucijam. Morda bo marsikdo prigovarjal, češ, med vsemi tremi knjigami ni nobene domače, originalne, da so vse prevodi iz tujih literatur. Gotovo je težko zmanjševati pomen takega prigovora, vendar: kadar je izbira med slabim domačim in kvalitetnim tujim delom, ne smemo biti preveč skrupulozni. Glavni smoter je vendarle, da gre med ljudstvo dohva knjiga, ki naj bo živ odgovor na vprašanja, ki žive v zavesti in podzavesti sodobnih čitačih množic.

Kakor rečeno, je imelo vodstvo Cankarjeve družbe pri izbori dokaj srečno roko; med tremi knjigami, ki obsegajo skupno okrog 300 strani, sta dve iz področja publicistike, tretja iz beletrije. Izredno zanimiva je knjiga Arturja Koestlerja »Španski testament«, ki živo in stvarno opisuje razmere republikanske in nacionalistične Španije v prvih razdobjih državljanske vojne. Primitivno formiranje republikanske armade, »vojaki«, ki gredo s prestarimi dvocevki nad nacionalistične tanke, general, ki v največji vročini v Malagi v šinju eksercira s svojimi republikanci, kar razen šinjela nima druge vojaške uniforme, zavstje Malage, Koestlerjevo bivanje v smrtni celici v sevilskem zaporu, kjer publicista po dolgem čakanju izpuste zaradi intervencije angleške vlade. Knjiga, ki ni dragocena samo kot dokument, marveč tudi kot izredno inteligentna človeška izpoved, včasih kar preseneča s svojo iskrenostjo. Knjiga, ki razodeva veliko kulturnost in objektivnost pisatelja, vredna, da jo prebere sleherni, ki si ubija glavo s problemi človeškega v teh tako človeških dneh. Knjiga dr. Živka Topalovića »Pomlad človeštva«, ki na zelo preprost in razumljiv način sporoča dognanja moderne biologije, etnologije in sociologije o prvih prazgodovinskih razdobjih človeka in človeške družbe, je izpolnila znatno vrzel v naši poključno znanstveni literaturi. Zelo srečna misel je bila prevesti v slovenščino kratko, a zelo živo in prodorno študijo francoskega podeželja, »La vieille France« (v prevodu »Taki so ljudje«), katere avtor je znani pisatelj velikega romana iz življenja predvojnih mednarodnih revolucionarjev »Les Tibauts«, Roger Martin du Gard. Knjiga, ki s svojim dobrohotnim humorjem in nič zagrenjeno ironijo, skicira nekoliko groteskne figure francoskega trškega življenja in njih majhne slabosti in kreposti, predstavlja prav za prav izredno fino izdelan koncept za obširen roman francoskega podeželja. V nekem smislu pa že prestopa ožji okvir svojega francoskega smiljenja in postaja tipična podoba človeških odnosov na podeželju sploh in zato bo naš preprosti bralec odkril v njej tudi košček svojega življenja in ne majhno količino svojih slabosti.

Želeti je samo, da bi tudi naslednja leta CD nadaljevala in izpolnjevala svoj program, tako da postane resnična, kvalitetna ljudska založba: založba, ki si je bržkone najbolj žele vrste naših delavskih in kmečkih bralcev same. Pričakovati pa je, da se med njenimi publikacijami kmalu pojavijo tudi res dobre izvirne slovenske knjige.

Vladimir Pavšič

KOLENDAR CANKARJEVE DRUŽBE ZA LETO 1939. Ne, znane besede iz »Bele krizantere«, kjer govori Cankar o razmerju občinstva in recenzenta do umetnika, še niso dokaz, da bi se sam upiral takim člankom kakor so Kraigherjeva analiza »Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt« in Kocmurjevi spomini »Cankar in delavske matere«. Neokusno poseganje v intimnost umetnikovega življenja, samo-

voljno poniževanje njegovega dela zavoljo človeških slabosti in napak bi pač zaslužilo upravičeno obsodbo malomeščanske čenčarije, kadar pa gre za resno besedo o človeku-umetniku, je besedičenje o indiskretnosti le ozkosrčna priderija. Pravi pisatelj umetnik še ni ušel nujnim zakonom, da ne bi gledal in ustvarjal sveta skozi prizmo svoje lastne duševnosti in telesnosti. Vse je v njem tako vzročno povezano, da se ne more kot človek ne v kretnjah, ne v črkah, ne v metaforah, stilu in besedi zatajiti. Vsakdo nosi svojo naravo v sebi in čim globlje in neposredneje se izživlja, tem zgovornejši dokument vseh notranjih in zunanjih vplivov so njegova dela. Tudi razum, ki se marsičesa zaveda, kar bi rad prikril, ne more v urah spočetja in potem, kadar delo privre, zabrisati bioloških osnov. V času, ko se umetnikovo delo presoja povečini zgolj po družbenih teorijah, stopata individuuum in narava po krivici v ozadje. Sedaj, ko leži teža na človeku, zemeljskem bitju, ko se »razodetje in milost« žé umikata, ni pogled v človeka samega, v strukturo njegovega čustvovanja in mišljenja nič manj zanimiv, kakor so odnosi med osebnostjo in kolektivom. Umetnik se je z božanskega trona približal človeku in človek umetniku.

V svetovni literaturi so že napisane knjige o ustvarjanju in talentu Shakespearskega, Verlaina, Strindberga, Nietzscheja, Poea, da ne omenjam drugih, in vendar niso njihova dela, ne vrednost, ne pomembnost, prav nič prizadeta. Nasprotno, medicina in psihologija sta s tem študijem odkrili marsikatera nova spoznanja o človeku. Ne gre zato, ali je »Heine klatil češplje med Jenom in Weimarjem«, ali si je »Kette sam snažil čevlje«, gre za »človeka, ki ga ne poznate in ga ne boste nikoli spoznali.«

Kraigher je z izredno toplino in globoko resnostjo posvetil v človeka-umetnika, povedal je res nekaj novega, važnega o Cankarju. Njegov članek spada med najbolj zanimiva pričevanja o Cankarju in je tudi prva tovrstna študija v naši literaturi. Odgrnil nam je motive Cankarjeve erotike, ki se je do dna izčrpavala lahko samo v svoji umetnosti. Kakor je nihal med zdravjem, ljubeznijo in obupom, tako pogosto se oglašá pri njem problem volje in moči. »Ko se je Kristus razjokal na Oljski gori, ni bil Bog...« — Posebno zanimiva je Kraigherjeva analiza temne »Nine«, ki je deležna še danes enakega neumevanja in previdnega ogibanja kakor ob izidu. V take globine in mrakove psihološkega doživljanja se pred njim in tudi doslej še ni spustil naš pisatelj. Študij tega Cankarja ni in še dolgo ne bo zaključen.

Veliko so že o Cankarju pisali in pravzaprav malo novega povedali. Uvodi v Zbrane spise so prvi poskus celotne podobe Cankarjevega opusa; urednik se je previdno in najbrže namenoma omejil le na razvojno linijo. Že ob njih spoznavamo, kako je neka teza zabrisala pomanjkanje globljega in finejšega čuta za umetniško ustvarjanje in psihologijo. Ivan Cankar se nam v teh uvodih kljub videzu čustvenega in miselnega razvoja prikazuje precej poenostavljen in nazorski sploščen. Globlja problematika njegovega umetniškega ustvarjanja v uvodih ni našla odmeva. Karakteristika vsega početja okoli Cankarja v zadnjih desetih letih je borba za njegov svetovni nazor, ki so jo povzročili kajpada uvodi in so tudi vsej kasnejši polemiki vsilili smer. Tudi Voduškova knjiga ni uspela za enkrat te borbe prekiniti. In vendar hrani Cankarjevo kakor vsako takó iskreno, globoko umetniško delo in življenje globlja in mnogovrstnejša spoznanja, kakor se dado iz časa obližniti in doumeti. Prav zato ni verjetno, da bi se utegnili v doglednem času poglobiti spoznanje Cankarjeve umetnosti, ki ni ustvarjala zgolj simbolov razredne in narodne usode duhovnega hrepenenja in malomeščanske tesnobe, temveč obsega tudi veliko dramo človeškega življenja do najintimnejših utripov srca. Stavki, ki leže danes v delih prezrti, bodo zanamcem odpirali poglede v njih lastno življenje.

Kdor bere in tudi kdor ne bere Cankarja, ponavlja danes kar avtomatično Cankarjev testament: »Mati, Domovina, Bog!« Kraigher je z drzno roko zapisal nedvomno resnico, da je na pisatelja v zadnjih letih močno vplival prijateljski konfesionalni, dasi v dogmatizmu precej liberalni krog, kateremu je bila Cankarjeva umetnost opora v lastnih ciljih in jo je prav zategadelj poskušal obrniti v svojo smer. Prepričan sem, da ima Kraigher v tem prav in da so uvodi v Zbrane spise predvsem bolj politično izvedena religiozno-nacionalna teza, kakor estetsko poglobljanje umetnikovega dela. Danes se mi vsiljuje tudi vprašanje, kako je bilo z znanimi besedami, s katerimi je Ivan Cankar karakteriziral svoje katoličanstvo? Površnost te izjave mi vzbuja močno sumnjo, da jo je pisatelj v dobrih prijateljskih odnosih bolj navnrgel kakor pa z njo izrazil resnično prepričanje. Nekoč sem izrekel podobno mnenje, kakor sedaj Kraigher, o »Podobah iz sanj«, ki ga v celoti danes ne bi več ponovil. Kljub temu ne smatram te Cankarjeve knjige za njegovo največjo umetnino in se mi zdi Kraigherjevo opozorilo na »Hudodelca Janeza« utemeljeno in važno, tudi za spoznavanje Cankarjevega dela. »Hudodelec Janez« se uvršča med najboljša njegova dela in preseneča posebno v prvih dveh tretjinah po svoji zgoščenosti, umirjenosti in globini. Jezik te povesti je v svoji dovršenosti in svežini najbolj prepričevalen dokaz velike umetniške sile, ki je tako vehementno vzplamtela pred koncem. »Hudodelec Janez« bi postal simbol kakor »Hlapec Jernej«, če bi bil dovršen, simbol upornika v globljem smislu, ne le proti obstoječim oblikam družabnega reda, temveč proti vsej uredbi sveta, v kateri človeška mizarija in poniglavost ne preneseta reakcije poštenosti in pravičnosti, proti kateri se družba vedno zaščiti z uredbami in paragrafi. Kdor bere to Cankarjevo predsmrtno delo z vso pozornostjo, mu ne uide, kako je povest naenkrat presekana in pretrgana. V osmem poglavju osupne bralec pred stavkom: »Ravnal nisem prav, kakor sem ravnal, in greh ostane greh.« Te besede ne zvane po Cankarjevo, padejo pred človeka kakor z neba in zapuščajo ugibanja, ali je Cankar resnično opešal, ali...? Porajajo se pomisleki, zakaj je urednik Zbranih spisov »Hudodelca Janeza«, »povest človeka, kakršne je pesnik od nekdaj ljubil«, »njegova zadnja povest in filozofija te povesti zadnja forma njegovega življenjskega nazora«, uvrstil v devetnajsti zvezek in še z lakoničnim dostavkom v opombah, da se je rokopis zadnjih šestih poglavij izgubil. (Izhajal v DS 1918.) Zakaj je urednik tu prevrgel kronološko ureditev? Ni nameraval že s tem dejanjem nekaj drugega posebno poudariti? Ni bil komu »Hudodelec Janez« kot zadnje delo vseh in dovolj pripraven za ustvarjeno Cankarjevo podobo? Se je zgodil le lapsus v presoji umetniške vrednosti? Vsekakor upravičeni pomisleki in vprašanja, ki jih je Kraigher poleg drugih s svojo študijo pogumno sprožil.

Kocmurjev članek nam kljub nepotrebnosti patetiki prikazuje zelo intimne izpovedi in prizore iz Cankarjevega življenja. Posebno živo in neprisiljeno popisani dogodek v kavarni, Cankarjevo svidenje s sestro in njegovo vedenje, odpira skrivne predale Cankarjevih psiholoških odnosov do matere, in potrjuje, da je bil Cankarju problem matere pred vsem moralni problem. Ob jubilejni uprizoritvi »Hlapcev« sem se tega dogodka živo domislil. Ko poizveduje Jerman, ali bi bil materi prihranil vsaj urico, minuto življenja, sem posebno živo občutil vso moralno vzročnost tega vprašanja.

Obe študiji, posebno Kraigherjeva, sta nam zopet približali umetnika-človeka, nakazali toliko in toliko novih problemov, in Cankarjeva družba je s priobčitvijo obeh študij poudarila kulturni nivo, ki pritiče našemu delovnemu ljudstvu.

Prav za prav ne spada v ta okvir, toda nekatere opombe v Kraigherjevi študiji o Cankarjevih slutnjah so mi oživile prepričljiv dogodek. V oni oktobrski noči, ki jo omenja Kraigher, sem bil v Cankarjevi družbi pri »Štruklju«. Ne vem več natanko, smo sedeli skupaj ali smo se obiskavali iz sobe v sobo? Cankar ni pil preveč, toda bil je tisti večer posebno čuden. Ko smo odhajali, je prosil nekoga iz družbe, da bi ga spremil domov. Naprošeni mu je rad obljubil, da ga bo spremljal. Tedaj pa je Cankar šele pojasnil svojo željo: »Ne do hiše, do stanovanjskih vrat me moraš spremiti,« je zahteval. Ker ni nihče njegove prošnje tako resno upošteval, kakor jo je izrekel, je pričel Cankar skoraj prositi: »Ne do hiše, nesti me moraš po stopnicah. Ali me boš nesel?« Silil je v človeka kakor otrok in spominjam se še danes, kako so se mu oči melanholično svetile in je svojo prošnjo podpiral z gestami. Njegova želja se ni izpolnila, ker smo vsi mislili, da se zopet šali, čeprav tudi na cesti še ni odnehal. Spremili so ga do vrat in za zaprtimi vrati je tisto noč padel po stopnicah.

Juš Kozak

NAČRTI SOVJETSKIH PISATELJEV. Konec januarja je sprejelo 172 sovjetskih pisateljev odlikovanje za svoje delo, in sicer 21 najvišji »Orden Lenina«, 49 »Orden trudovogo krasnogo znamenja« in 102 red »Znak početa«. Med prvimi odlikovanci srečujemo poleg Nik. N. Asejeva, Fred. V. Gladkova, Val. P. Katajeva, J. Kupale, Al. A. Fadjejeva tudi Mihaila A. Solohova, o katerem smo zadnje čase čitali v evropskem tisku, da je padel v nemilost in da je zaprt. Med imeni druge skupine najdemo od znanih Mih. M. Zoščenska, Ks. V. Ivanova, Borisa A. Lavrenjeva, Leon. M. Leonova, Al. S. Novikova-Priboja, Fed. Iv. Panferova, Lidijo N. Seifulino, Jurja N. Tynjanova, Konst. A. Fedina, Vik. B. Šklovskega in dr. V zadnji skupini so m. dr. Vsev. V. Višnjevskij, Al. S. Serafimovič in Aleksej N. Tolstoj, ki so že prej dobili za svoje delo najvišje odlikovanje, prevajalec slovenskih pesnikov Al. A. Surkov ter znani dramatik Vas. V. Škvarkin.

Seznam odlikovanih je prinesla »Literaturnaja gazeta« od 5. februarja. V isti številki čitamo, da je A. Bezimenskij (tudi prevajalec slovenskih pesnikov) v odboru za proslavo Ševčenkovga jubileja. Tudi o njem so zadnje leto krožile vesti, da je zaprt ali celo ustreljen.

Pri tej priliki je uredništvo »Literaturne gazete« priobčilo pogovore z nekaterimi najpomembnejšimi odlikovanci o njihovih literarnih načrtih. Prinašamo odgovore nekaterih, ki so vsekakor zanimivi, ker kažejo, da sovjetski pisatelji vedno bolj iščejo snov za svoje delo v ruski zgodovini.

F. Gladkov: Lotil sem se dela na avtobiografski povesti, ki obsega dobo petdesetih let. Pokazal bom v njej pot mladega človeka — kmeta, ki je prišel v mesto in se udeležil revolucionarne borbe.

B. Lavrenjev: Pišem knjigo »Povesti komisarja Kaškina« iz časa državljanske vojne v SSSR.

I. Novikov: Od čitatelju doslej še neznanih stvari sem opravil prevod znanega »Kraljedvorskega rokopisa« iz stare češčine (?!), prevedel sem znamenito komedijo Lessagea »Tjurkare« in napisal scenarij »Isajkine gosli«. Sedaj pa pišem dramo o Lermontovu in nadaljujem novi roman o Puškinu. Razen tega sem zaposlen z ureditvijo zbirke svojih pesmi.

Al. Surkov: Srečen sem. Hočem, da bi bilo vse, kar bom odslej pisal, vredno tega visokega zaupanja, ki mi ga je izkazala domovina. Sedaj pišem svojo prvo poemo »Prva mladost junaka«. Dovršil sem prevode Ševčenkovih del in pesmi, posvečene temu velikemu pesniku. Pišem pesmi.

J. Tynjanov: Delam na tretjem delu romana »Puškin«, ki obsega leta 1816 — 1820. To so zadnja leta liceja, srečanje s Čaadajevimi, doba licejskega svobodnega mišljenja. V tem delu romana se kaže Puškin že kot ljudski tribun, prikazana je borba reakcije s Puškinom. Lotil sem se pisanja drame o Kuchelbeckerju. Pišem tudi literarno zgodovinsko delo o (komediji Gribojedova) »Gorje od razuma«.

K. Trenjev: Sedaj končujem dramo za MHAT »Vera Lučinina« o sovjetski ženi. Končal jo bom v februarju. Nanovo predelavam svoje delo »Pugačevščina« na osnovi novih zgodovinskih dokumentov. Pišem scenarij za film o Suvorovu.

K. Fedin: Pišem scenarij za film o Sergeju Mironoviču Kirovu. Potem bom končal povest o Davosu in nadaljeval svoj novi roman.

V. Šiškov: Sedaj dopolnjujem prvo knjigo romana »Emeljan Pugačev« z epizodami iz sedemletne vojne (ruska vojska zavzame Berlin, Kunnersdorfski boj). Začenjam pisati drugo knjigo tega romana, v kateri se pripravlja punt Pugačeva in so podane že slike upora.

V. Šklovskij: Pišem roman »Rusi XVII. stoletja«. Že celo leto študiram obsežno zgodovinsko gradivo. V tem romanu bodo podrobno razviti značaji in usode ljudi, junakov scenarija »Minin in Požarskij«. Za »Gledališke satire« pišem komedijo tudi iz XVII. stoletja. Njen sužet je osnovan na noveli-zgodovini o Froli Skobljevu. Pišem tudi teoretično delo o ruski povesti prve polovice XIX. stoletja. O teoriji in vrstah povesti Gogolja, Lermontova, mladega Dostojevskega in Turgenjeva.

V. J.-in

OB RACINU. Letos slavijo Francozi tristoletnico rojstva velikega pesnika in tragika, Jeana Racina. Že iz obsega priprav in debat o načinu proslavitve lahko spoznamo pomen, ki ga imajo v Franciji ta in podobne obletnice. Kmalu po novem letu so se pojavili v tisku različni predlogi in načrti. Francozi so narod, ki nima niti smisla niti zmožnosti za pomp, in vse debate o načinu proslavitve nosijo pečat te osnovne želje, spomniti se Racinovega rojstva tako, da bi njegova umetnost postala živ del narodne kulture. Res opazimo prav malo želj po bleščečih slavnostih, ki so navadno polne nesmiselnega pompa.

Odgovori francoskih kulturnih delavcev na ankete glede Racinove obletnice nam kažejo pravilno razumevanje take proslave, ki naj bi imela edini namen, popularizirati pesnika, seznaniti domačine in tujce z lepoto njegovih tragedij. Središče debat je anketa, ki so jo razpisali »Les Nouvelles Littéraires«, znan literarni tednik. Te ankete se je udeležilo mnogo pomembnih zastopnikov francoskega kulturnega življenja: pisatelji, znanstveniki, igralci in likovni umetniki, poleg tega pa tudi navadni bralci, celo srednješolci. Ti odgovori so prav zanimivi in raznoliki. Poleg ideoloških izjav srečamo mnogo konkretnih, detajlnih načrtov, poleg splošnih želja, kako naj narod proslavi to obletnico, so nekateri posamezniki objavili, kako se nameravajo oddolžiti spominu tvorca francoske tragedije, tako n. pr. znani plesalec Sergej Lifar, ki pripravlja balet »Hippolyte« po Racinovi tragediji »Phèdre«.

Največkrat se javlja zahteva po predstavah Racinovih del, bodisi v velikih pariških gledališčih, bodisi v Versaillesu v slogu onih predstav, ki so se predstavljale za časa Racinovega življenja. Tudi ljudske uprizoritve imajo mnogo pristašev. Zanimiv je načrt igralka Segond-Weber, naj vsa šolska mladina v Franciji, od učencev ljudskih šol pa do slušateljev univerz, naštudira eno in isto dejanje neke Racinove

tragedije. To dejanje naj potem oni dijaki, ki imajo za igro največje zmožnosti, predvajajo pred svojimi tovariši na dan pesnikovega rojstva.

Nekateri predlogi so bolj propagandnega značaja: n. pr. znamke z Racinovo sliko ali pa medalja, ki bi jo podeljevali najboljšim dijakom. Prav številni glasovi se oglašajo za različne izdaje, za film Racinovega življenja in njegovih del (večkrat zlasti za snemanje stiliziranih uprizoritev). Značilno je, da prav malo odgovorov zahteva spomenik, češ, da terja spomenik pretirane izdatke.

Zelo pomembno izjavo je dal znani pisatelj Luc Durtain, ki se je odločno izrazil proti vsaki pompozni proslavi. Take prirejene manifestacije se mu zde neumne, nekaj, kar je zmeraj prisiljeno in kar ne odgovarja pravemu namenu — razširjanju kulture. Edini način, dostojno proslaviti Racina, je brati njegove tekste, ki naj izidejo v taki obliki, da bodo dostopni prav vsem. Kajti ljudstvo mora imeti delež na kulturnih dobrinah, mora jih spoznati in oceniti.

Anketa v »Les Nouvelles Littéraires« je vzbudila mnogo zanimanja v francoskem tisku. Tako n. pr. razpravlja Yves Gandon v »Marianne« o načinu obravnavanja klasikov v šoli in ugotavlja, da napravi pretirano komentiranje in seciranje vsako literarno delo dolgočasno. Tako postane čitanje klasikov za mladino prava muka. Ta vtis s šolskih klopi ponese človek s seboj v življenje, zato se pozneje niti ne spomni, da bi bral klasična dela. Učitelj naj torej pusti govoriti pesnika samega in naj ga ne potvarja z lastnimi pripombami.

Zelo originalen je članek Guy de la Fouchardiéra v »Marianne«. Avtor, ki odkrito priznava, da ga Racine dolgočasi, predlaga, potem ko na zelo duhovit način odkloni vse konvencionalne načine proslave, zelo svojevrstno oddolžitev pesnikovemu spominu. Predlaga namreč, naj priredi Comédie Française turnejo po Nemčiji in naj uprizori »pod egido Friderika Velikega«, ki je bil Racinov občudovalec) biblično tragedijo »Esther«, ki obravnava znano svetopisemsko legendo.

Značilen članek je objavil Jean Cassou v »Europe« od 15. februarja z naslovom »Comment célébrer Racine?« Avtor pravi med drugim: Ta čas, ko debatirajo, kako bi proslavili enega izmed francoskih kulturnih velikanov, je obstoj kulture same v nevarnosti. Ali je res prišla doba surove sile, doba, v kateri so pesniki le staromodni sanjači, njih dela pa brezpomembna, malone smešna? Taki pesimistični sklepi se vsiljujejo zdaj marsikomu. In vendar je boj za kulturno resničnost, celi narodi se že leta in leta borijo za svojo kulturo, za pravico obstoja. Kulturne vrednote morajo biti živ faktor v življenju naroda, kajti, pravi Cassou, »ako ne mislimo, da je civilizacija nekaj, kar se nadaljuje, neka volja za bodočnost, živa realnost v skladu z nekim narodom in jezikom, tedaj je bolje, da pustimo Racina pri miru«.

Vsi ti odgovori kažejo marsikaj zanimivega. Že sam način široke debate in prireditve najrazličnejših kulturnih delavcev je zelo značilen. Še zanimivejši so odgovori, ki kakor smo že videli, zahtevajo resnično spoznanje pesnika, spoznanje, ki bi ga približalo vsem, tudi mladini in preprostem ljudstvu. Pri nas, kjer je kultura večinoma last le nekaterih in ne prodre globoko, bi bilo tako spoznanje zelo potrebno (zlasti načrt cenениh izdaj, ki jih pri nas tako pogrešamo).

Vera Sermazanova

NOVE KNJIGE

(Knjige označene z * so tiskane v cirilici.)

DR. JAROMIR DOLEŽAL: T. G. MASARYK: Orbis — Praha 1938.

* MILICA KOSTIČ-SELEM: SAMA POD SUNCEM. Beograd 1939.

EDICIJE JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE V ZAGREBU: Ljetopis. / Grada za povjest književnosti Hrvatske (Dr. Franjo Pancev). / Zbornik za narodni život i običaje (Dr. D. Boranič). Rad. Jug. akad., knjiga 260. 264. knjiga 252 umetničkoga razreda 1.

CHARLES DICKENS — OTON ŽUPANČIČ: DAVID COOPERFIELD, III. DEL. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1938.

HAUFFOVE PRAVLJICE, PREVEDEL JOSIP OSANA, ilustriral Slavko Pengov, Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1938.

STANE MIKUŽ: LITOGRAFIJE MIHE MALEŠA, Bibliofilska založba, Ljubljana 1939.

POEZIJE Dr. FRANCETA PREŠERNA (mala izdaja) — AUGUST PIRJEVEC, ilustriral MIROSLAV ORAZEM, Akademsko založba, Ljubljana, 1939.

PRIJATELJ IVAN: KULTURNA IN POLITIČNA ZGODOVINA SLOVENCEV, III. Uredil ANTON OCVIRK, Akademsko založba, Ljubljana, 1938.

SLOVENSKA MATICA (publikacije za l. 1939.) IGO GRUDEN: DVANAJSTA URA — ANTON INGOLIČ: SOSESKA — F. PETRE: POIZKUS ILIRIZMA PRI SLOVENCIH (1835—1849) — ALMA SODNIK: DESCARTES.

IVAN VAZOV - FR. BEVK: POD JARMOM, I. del, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1938.

Manufakturna
veletrgovina

A. & E. SKABERNE

L J U B L J A N A

ima sedaj poseben od-
delek za zaves, linolej,
preproge in notranjo
opremo.

Opozarjamo tudi na današnjo
prilogo!